

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΤΣΙΚΟΥΔΗΣ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΗΠΕΙΡΟ*

Η δημιουργία των πόλεων και των πολιτικών θεσμών στα πλαίσια του έθνους των Ηπειρωτών είναι σχετικά καλά γνωστή από την αρχαιολογική, επιγραφική και ευρύτερη ιστορική έρευνα. Οι Χάονες, οι Θεσπρωτοί, οι Κασσωπαίοι και οι Μολοσσοί ήταν οργανωμένοι «κατά κώμας» γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.¹ Ήδη οι ηπειρωτικές πόλεις και οι νοτιοελληνικές αποικίες αναγράφονται από το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. σε κατάλογους θεαροδόκων² της Επιδαύρου, του Άργους και των Δελφών. Ως γνωστόν, το κέντρο κάθε πολιτικής, κοινωνικής και συχνά θρησκευτικής εκδήλωσης αποτελούσε η πολιτική αγορά,³ η οποία απέκτησε σταδιακά αρχιτεκτονική μορφή. Η πλαισίωση της αγοράς με στωικά κτίρια και η σύνδεσή της με το οδικό δίκτυο, τα ποικιλόμορφα τιμητικά μνημεία και τα δημόσια οικοδομήματα, όπως το βουλευτήριο και το πρυτανείο απαντώντο και στις ηπειρωτικές πόλεις.

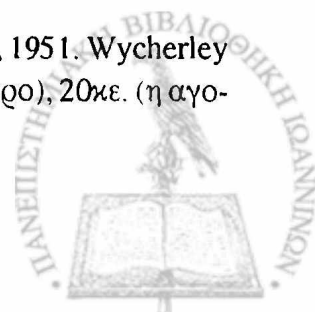
Κατά τη διάρκεια ανασκαφικών ερευνών που διεξήγαγαν η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία και η Αρχαιολογική Υπηρεσία στην Ήπειρο

* Ευχαριστώ θερμά την καθηγήτριά μου Λίλα Μαραγκού που διάβασε το χειρόγραφο και έκανε χρήσιμες υποδείξεις και παρατηρήσεις. Ο χάρτης με τις θέσεις των αρχαίων θεάτρων έγινε από τον φίλο Ι. Διαμαντόπουλο, σχεδιαστή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, τον οποίον ευχαριστώ ιδιαίτερα.

1. Ψευδο-Σκύλαξ. 28-32. Σύμφωνα με τον Dakaris 1987, 71, αναφέρεται στις ηπειρωτικές πόλεις και όχι στις κορινθιακές και ηλειακές αποικίες των ηπειρωτικών ακτών.

2. N.G.L. Hammond. "The Hosts of Sacred Envoys Travelling through Epirus", *Ηπ. Χρον.*, 22(1980), 9-20. P. Cabanes, "Problèmes de géographie administrative et politique dans l' Epire du IVe siècle avant J.- C.", *La géographie administrative et politique d' Alexandre à Mahomet* (Στρασβούργο 1977) [Leiden 1981], 19-37 (κατάλογοι Επιδαύρου και Άργους). A. Plassart, "Liste delphique de théorodokes", *BCH*, 45(1921), 22-23 (κατάλογος Δελφών).

3. Γενικά για την αγορά βλ. R. Martin, *Recherches sur l' agora grecque*, 1951. Wycherley 1962. 50-86. Kolb 1981. 5-19 (η αγορά ως πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο), 20κε. (η αγορά των Αθηνών και των δήμων της Αττικής).

ήλθαν στο φως λείψανα θεατρικών κατασκευών. Τα περισσότερα εντάσσονται στον πολεοδομικό ιστό σε στενή χωροταξική σύνδεση με την αγορά.⁴ Είναι βεβαίον ότι ο θεατρικός χώρος εισήγαγε τον Ηπειρώτη στο αρχαίο δράμα και επιπλέον προσφερόταν για πολιτικές συγκεντρώσεις⁵ ή φιλοξενούσε εορταστικές και αθλητικές εκδηλώσεις. Άλλωστε, το κόστος ενός θεατρικού οικοδομήματος ήταν αρκετά υψηλό, για να περιορίζεται μόνο στη διεξαγωγή σκηνικών αγώνων.⁶ Έτσι, η εξυπηρέτηση λατρευτικών και κοσμικών αναγκών της κοινότητας, η οποία συνέβαλε στη χρηματοδότηση του θεατρικού οικοδομήματος, βεβαιώνει την ισότιμη λειτουργία του θεάτρου με εκείνη της αγοράς, αφού παρείχε τις σχετικές ανέσεις για τις μεγάλες συγκεντρώσεις των πολιτών.⁷

4. Ως παραδείγματα τοπογραφικής σύνδεσης του θεάτρου με την αγορά προσάγονται τα ακόλουθα: Το θέατρο της Μαντίνειας (λίγο μετά το 371 π.Χ.) το οποίο χωροθετείται στο δυτικό άκρο της αγοράς Martin, ό.π., 251. Kolb 1981, 88 εικ. 16· της Σικυώνος (πρώιμος 3ος αι. π.Χ.)· της Ήλιδος, όπου οι θεατές είχαν στραμμένα τα νώτα τους προς την αγορά, E. Pochmarski, Zum Theater von Elis, Gräzer Beiträge, 11(1984), 207 κε· το θέατρο της Πριήνης, A. von Gerkan, Das Theater von Priene (1921), M. Schede, Die Ruinen von Priene (1965)· της Σίδης, E. Akurgal, Ancient Civilizations and Ruins of Turkey³ (1973), 359 εικ. 165. Kolb 1981, εικ. 17. Εξάλλου στη Μεγάλη Ελλάδα το θέατρο του Μεταποντίου κτισμένο στη θέση αρχαιότερου κτιρίου που ερμηνεύεται ως εκκλησιαστήριο, βρίσκεται σε άμεση συνάφεια με τα οικοδομήματα της αγοράς, D. Mertens, Metapont, Ein neuer Plan des Stadtzentrums, AA 1985, 664 κε., εικ. 2. Kolb 1981, 110. Η επικοινωνία του θεάτρου με το βουλευτήριο στην αγορά της πόλης των Άκρων αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα, L. Bernabo-Brea, Akrai, 1956, 31 κε. Άλλα παραδείγματα προσφέρουν τα θέατρα της Μοργαντίνας και του Σολούντος, R. Stilwell, The Theater of Morgantina, Kokalos 10-11(1964-65), 579 κε.

5. McDonald 1943, 36κε., 138, 140, 146, 153. Wycherley 1962, 52, 68, ιδιαίτερα 163. Τα φιλολογικά και επιγραφικά κείμενα μας πληροφορούν για την πολιτική λειτουργία του θεάτρου στην κλασική περίοδο και στην ελληνιστική εποχή, McDonald 1943, 48, 56κε. σημ. 74 (επιγραφικές μαρτυρίες για την Αθήνα), Kolb 1981, 88 και σημ. 9 (όπου συγκεντρωμένες οι πηγές). Ο Πausanίας IV 12.6 αναφέρει ότι το μικρό θέατρο της Μεσσήνης, γνωστό ως *δεικτήριον*, φιλοξενούσε συνεδριάσεις δικαστηρίων· επίσης, το θέατρο της Σπάρτης εξυπηρετούσε τις πολιτικές συγκεντρώσεις αλλά και τις πάνδημες εορταστικές ή αθλητικές εκδηλώσεις (γυμνοπαιδία)· για τον σχετικό προβληματισμό βλ. A.M. Woodward, BSA, 26 (1923-25), 119· πρβλ. H. Bulle, Untersuchungen an griechischen Theatern (1928), 108 κε., Martin ό.π., 202 κε., ιδιαίτερα 233 κε., Kolb 1981, 79 κε· της Δημητριάδος (λίγο μετά το 294 π.Χ.) προοριζόταν για τις συγκεντρώσεις του δήμου και των άλλων αρχών του κοινού των Μαγνήτων, Ch. Indzessiloglou, Le théâtre antique de Démétrias, Doss. AParis, 159(1992), 58 κε.

6. Kolb 1981, 90-91.

7. Γενικά για το θέμα βλ. Scwingenstein 1977, 15, 87 κε.

Τα ηπειρωτικά θέατρα δεν έχουν μελετηθεί διεξοδικώς, για μερικά έχει γίνει μια πρώτη παρουσίαση (θέατρο Δωδώνης, μικρό θέατρο της Αμβρακίας, θέατρο Νίκαιας και Βύλλιδος) και άλλα έχουν επισημανθεί αλλά δεν έχουν ακόμα ανασκαφεί. Τις τελευταίες δεκαετίες η αρχαιολογική έρευνα πλούτισε τις γνώσεις μας για την Ήπειρο και κρίναμε σκόπιμο να ενσωματωθούν τα πορίσματά της σε μια πρώτη μελέτη για το θέατρο. Βασισμένος σε παλιές και νέες μαρτυρίες, δεν περιορίζομαι στην τοπογραφική καταγραφή και στη χωροταξική περιγραφή, αλλά προχωρώ πέρα από την τεκμηρίωση της λειτουργίας των μνημείων στη διαμόρφωση μιας παραστατικής εικόνας για τη συμβολή του θεάτρου στον πολιτιστικό βίο των ηπειρωτικών πόλεων κατά τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους. Οι διάσπαρτες μαρτυρίες, οι οποίες συγκεντρώνονται στη μελέτη, σε αρκετές περιπτώσεις είναι ισχνές, έτσι η μελλοντική δημοσίευση των αρχιτεκτονικών μνημείων και των κινητών ευρημάτων καθώς και το νέο ανασκαφικό υλικό θα ενισχύσουν ή θα καταδείξουν ως ανεπαρκή τα συμπεράσματα που εξάγονται.

Ως γνωστόν, την ηπειρωτική γη κατοικούσαν 14 μεγάλα φύλα ή έθνη, ανάμεσά τους οι *Χάονες* και οι *Άτιντᾶνες* στη σημερινή ΝΔ και ΝΑ Αλβανία⁸ αντίστοιχα, οι *Μολοσσοί* στην κεντρική και οι *Θεσπρωτοί* στη δυτική Ήπειρο, καθώς και οι *Κασσωπαῖοι* βόρεια του Αμβρακικού στα όρια του σημερινού νομού Πρεβέζης. Η *opinio communis* των τελευταίων χρόνων είναι ότι αστικά κέντρα συγκροτήθηκαν στην Ήπειρο στις περιοχές που κατοικούσαν τα μεγάλα φύλα.⁹ Στη μελέτη εξετάζονται τα θέατρα των πόλεων που εκτεινόταν κατά τον 4ο και 3ο αι. π.Χ. από τον Αμβρακικό κόλπο έως βόρεια του Αώου στην οριοθετική γραμμή του ποταμού Γενούσου (Εικ. 1).

ΠΑΣΣΑΡΩΝ Σύμφωνα με τη γραπτή παράδοση¹⁰ την οποία επιβεβαιώνουν τα αρχαιολογικά δεδομένα, ο *Θαρύπας*¹¹ ήταν εκείνος που διεύρου-

8. Ο Στράβων 7.7.4, C323 αναφέρει ότι νότια της οδού μεταξύ της Επιδάμνου και Απολλωνίας (δηλαδή της Εγνατίας) εκτεινόταν τα ηπειρωτικά έθνη μέχρι του Αμβρακικού. Σ. Δάκαρης, «Ήπειρος και Μακεδονία. Το μήλον της Έριδος», στο Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond. Θεσσαλονίκη 1997, 111.

9. Σχετικά Dakaris 1987, 71-80.

10. Πλούτ. Πύρρος 1. Just. XVII 3.12-3.

11. Για τον Θαρύπα ως θεμελιωτή του κράτους των Μολοσσών βλ. C. Klotzch, *Epirotische Geschichte bis zum Jahre 280 v. Chr.*, 1911, 24. K.J. Beloch, *Griechische*

νε τις ετήσιες αρχές και έδωσε αστική μορφή στην πολιτεία, θέσπισε τους νόμους, εισήγαγε την κοινή ελληνική γραφή και πιθανότατα έκοψε τα πρώτα χαλκά και αργυρά νομίσματα κατά τα αττικά πρότυπα. Προϋπόθεση των μεταρρυθμίσεων ήταν ο συνοικισμός των κωμών σε πόλεις.¹² Η αλλαγή του πολιτικού προσανατολισμού των Ηπειρωτών και η στροφή τους προς την αθηναϊκή συμμαχία¹³ οδήγησε βαθμιαία στην επέκταση του αθηναϊκού εμπορίου και παράλληλα στην επίδραση του αττικού πνεύματος.

Η αττική δραματική δημιουργία, ιδιαίτερα η δριμύτητα των λόγων του Ευριπίδη, βρήκε μεγάλη απήχηση στη ζωή των Μολοσσών.¹⁴ Πιθανολογείται ότι ο αθηναίος τραγικός ταξίδεψε στην Ήπειρο για τη διδασκαλία της *Άδρομάχης*. Πέρα από την αληθοφάνεια της παραπάνω άποψης και σύμφωνα με τον κεντρικό πυρήνα του έργου, όπου η μυθική υπόθεση ενυφάνεται με την πολιτική κατάσταση, δεν θα πρέπει να αποκλείσουμε την περίπτωση η *Άδρομάχη* να παρουσιάστηκε στην Πασσαρώνα,¹⁵ την κοι-

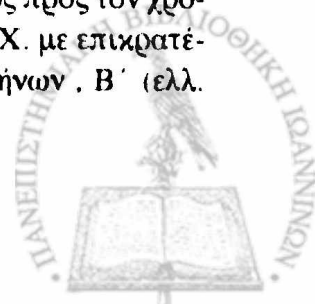
Geschichte. III. 2. 1923. 178. P.R. Franke. *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*. 1955. 71-72. Franke 1961, 86.88-89. Δάκαρης 1964, 50-63. Hammond 1967, 507. P. Lénéque, *Pyrrhos*, 1957. 211-12. 227. Σ. Δάκαρης. Οι αρχές της νομισματοκοπίας στην Ήπειρο. *Ηπ-Χρον.*, 22(1980), 23-24. πίν. 1.5. Δάκαρης ό.π. (σημ. 8), 117-121.

12. S. Dakaris, «Von einer ländlichen Ansiedlung des 8.-4. Jhs. v.Chr. zu einer spätklassischen Stadt in Nordwest-Griechenland». *Palast und Hütte. Symposium der Alexander von Humboldt-Stiftung* (Berlin. November 1979). 1982. 23-26.

13. Οι Μολοσσοί, οι Θεσπρωτοί και οι Χάονες ήταν σύμμαχοι των Σπαρτιατών μέχρι το 429 π.Χ., *Θουκ.* 2.80.1 κε. Όταν ο Θαρύπας κατέφυγε στην Αθήνα και του χορηγήθηκαν τιμητικά προνόμια, τότε οι Μολοσσοί έγιναν σύμμαχοι των Αθηναίων (περίπου το 427 π.Χ.). Λίγο μετά (πιθανώς το 423 π.Χ.) αποκαταστάθηκε στον θρόνο των Μολοσσών ο Θαρύπας με τη σύμπραξη της Αθήνας. Στη διάρκεια της Νικίειας ειρήνης προσχώρησαν στην αθηναϊκή συμμαχία οι Θεσπρωτοί και οι Κασσωπαίοι· για τα ανωτέρω βλ. Hammond 1967. 500κε.

14. J. Gagé. *RHR* 146. 1954. 38. Δάκαρης 1964. 92 κε.

15. Δάκαρης 1964. 68 κε. 89. Ο χρόνος και ο τόπος διδασκαλίας της *Άδρομάχης* έγιναν αντικείμενο ζωνρών συζητήσεων μεταξύ των ερευνητών. Το αρχαίο σχόλιο στον στίχο 445 και οι νεότεροι φιλόλογοι αποδέχονται κάποια περιοχή εκτός των Αθηνών για τη διδασκαλία (Άργος, πόλη της Χαλκιδικής ή της Θεσσαλίας, Μολοσσία, Σικιώνα). Έτσι, δεν ήταν αναγκαία μια σκηηνική διευθέτηση που θα απευθυνόταν στο αθηναϊκό ακροατήριο. Pickard-Cambridge 1946. 52. Οι ερευνητές, ωστόσο, δεν ομοφωνούν ως προς τον χρόνο της διδασκαλίας, ο οποίος προσδιορίζεται μεταξύ του 429 και 421 π.Χ. με επικρατέστερο το έτος 425 π.Χ., Al. Lesky. *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων*, Β' (ελλ. μετφρ. 1989), 116 σημ. 1.

τίδα των μυθολογικών αυτών δοξασιών. Μάλιστα ο Δάκαρης¹⁶ αναγνωρίζει στην *Ἀνδρομάχη* την εξυπηρέτηση της αθηναϊκής πολιτικής και την προπαγάνδα υπέρ του μολοσσικού οίκου. Το ότι το μολοσσικό κοινό ήταν σε θέση να συλλάβει ορισμένους υπαινιγμούς του ποιητή στην πολιτική ή ιστορική πραγματικότητα και να συνδέσει τις μυθολογικές αναφορές των ηρώων της τραγωδίας με δικές του ιστορικές και πολιτικές μνήμες και καταστάσεις, είναι κάτι το αναμενόμενο. Ωστόσο ο πολιτικός υπαινιγμός και η προσπάθεια να συνδεθεί με «διπλωματικά» ή ιστορικά γεγονότα που αναφέρονταν στην αθηναϊκή πολιτική έναντι των Μολοσσών είναι εξαιρετικά αμφίβολος.¹⁷

Στην Πασσαρώνα εντοπίστηκαν λείψανα πολυγωνικού περιβόλου της ακρόπολης του τελευταίου τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. και μπροστά από τη βόρεια πύλη κατάλοιπα διαμόρφωσης ενός κοίλου¹⁸ (Εικ. 2). Προφανώς δεν επρόκειτο για αρχιτεκτονική κατασκευή ενός τυπικού θεατρικού οικοδομήματος, αλλά αξιοποιήθηκε η φυσική κλίση της πλαγιάς στην οποία θα μπορούσαν να τοποθετήσουν *ικρία* για τους θεατές.¹⁹ Επιπλέον, ο Ευαγγελίδης υποθέτει την ύπαρξη γυμνασίου βασισμένος σε αναθηματική επιγραφή²⁰ που βρέθηκε στην περιοχή του ιερού του Αρείου Διός, και μνημονεύεται *άγωνοθέτης* από την Αντιγόνη της Ατιντανίας. Είναι γνωστόν ότι την επιμέλεια των δραματικών και χορικών αγώνων στην Αθήνα

16. Δάκαρης 1964, 72 κε. ο οποίος ανανέωσε τα επιχειρήματα των ερευνητών.

17. Η *Ἀνδρομάχη* είναι ένα σύνθετο και πολυεπίπεδο έργο που επιτρέπει ποικίλες προσεγγίσεις. Μεταξύ των άλλων ερμηνεύεται ως πολιτικό δράμα χωρίς, όμως, να εγγίζει τα όρια της απροκάλυπτης προπαγάνδας. επομένως δεν πρέπει να αναζητήσουμε συγκεκριμένους διπλωματικούς και ιστορικούς υπαινιγμούς. όπως η απόσπασση της εύνοιας του Μολοσσού βασιλιά Θαρύπα. βλ. Δ. Ιακώβ, *Η Ανδρομάχη του Ευριπίδη*, Φιλολόγος, 86(1996), 386-89, 393-94.

18. Δεν αναφέρεται ότι βρέθηκαν λίθινα εδώλια, βλ. Dakaris 1987, 73 εικ. 1.5. Για τις νεότερες ανασκαφικές έρευνες στην Πασσαρώνα βλ. Κ. Ζάχος, *ΑΔ* 48(1993), *Χρονικά*, 262-67.

19. Δάκαρης 1964, 90. Ξύλινα ικριώματα χρησιμοποιήθηκαν για παράδειγμα αρχικώς στο θέατρο του Διονύσου. Pickard-Cambridge 1946, 11-15, 19 (*ικρία*). Bieber 1961, 54 (*ικρία*), 63-64 ή στο δυτικό τμήμα του κοίλου του θεάτρου της Βεργίνας, από τα αρχαιότερα λίθινα θέατρα, (χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να παρέμεινε ημιτελής) σχετικά βλ. St. Drougou, *Das antike Theater von Vergina*, *AM* 112(1997), 288-89.

20. Για την επιγραφή βλ. Α. Ευαγγελίδης, *ΑΕ* 1914, 239 αρ. 20. Σ. Δάκαρης, «Αρχαιολογικές έρευνες στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων», *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον*. *Εις μνήμην Χρ. Σούλη*, 1954, 67.

ανέλαβε η πόλη με υπεύθυνο αξιωματούχο τον αγωνοθέτη.²¹ Ο συσχετισμός με την επιγραφική μαρτυρία από την Πασσαρώνα μας επιτρέπει να υποθέσουμε τη διοργάνωση ανάλογων αγώνων στην κοιτίδα των Μολοσσών προς τιμήν του Αρείου Διός. Ο Δάκαρης δεν αποκλείει την ύπαρξη αγοράς στο εσωτερικό της ακρόπολης, οπότε το ιδιότυπο θέατρο²² θα φιλοξενούσε όχι μόνο τις θεατρικές παραστάσεις²³ αλλά και τις πολιτικές συγκεντρώσεις της εκκλησίας του κοινού των Μολοσσών.²⁴ Η Πασσαρώνα, ως γνωστόν, ήταν ο τόπος συνάντησης των Μολοσσών για την ανανέωση των ενόρκων υποσχέσεων μεταξύ των βασιλέων και των υπηκόων ότι οι πρώτοι θα βασιλέψουν σύμφωνα με τους νόμους και οι δεύτεροι θα προστατέψουν τη βασιλεία.²⁵

Επιγραφή σε ανάγλυφο από την Πασσαρώνα, το οποίο βρίσκεται στο Μουσείο Ιωαννίνων,²⁶ έχει συσχετισθεί με τον στίχο του Ευριπίδη (Ίκέτιδες 860), «Ὅρᾱς τὸ λάβρον οὗ βέλως διέπτατο.»²⁷ Στο αποσπασματικά σωζόμενο έργο (δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ) εικονίζεται ο Δίας εποχούμενος σε άρμα που το σέρνουν λιοντάρια. Στο μνημείο χαράχθηκε σε δεύ-

21. Από το 316/15 π.Χ. σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε ο Δημήτριος ο Φαληρέας, για τη σχετική νομοθετική μεταβολή βλ. E. Bayer, *Demetrios von Phaleron der Athener*, Tübingen 1942, 69-73. Pickard-Cambridge 1968, 91-92 και σημ. 6. Blume 1978, 36.

22. Για παράδειγμα η ιδιότυπη μορφή του θεάτρου στο φρούριο του Ραμνούντος δεν εμπόδιζε τη διοργάνωση αγώνων κατά τα Λήναια. Εκεί υπήρχαν οι μόνιμες θέσεις της προεδρίας και το βραχώδες ανηφορικό έδαφος για τους θεατές, σχετικά βλ. Β. Πετράκος, *Ο δήμος του Ραμνούντος Ι. Τοπογραφία*, 1999, 89-94, εικ. 46-47.

23. Οι πρώιμες δραματικές παραστάσεις και οι μουσικοί αγώνες εκτελούνταν στον χώρο της αγοράς όπου συνέρρεε μεγάλο πλήθος, ενώ παράλληλα ο χώρος προσφερόταν και για την εκκλησία του δήμου, σχετικά βλ. N.G.L. Hammond, *GrRomByzSt.* 13, 1972, 394. Kolb 1981, 4 σημ. 26.

24. Για το κοινό βλ. P. R. Franke, *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*, 1955. Για την πολιτική οργάνωση των Μολοσσών πρόσφατα Η. Beck, *Polis und Koignon. Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der griechischen Bundesstaaten im 4. Jh. v. Chr.*, 1997, 142-45 (με επισκόπηση στις παλιότερες απόψεις και συγκεντρωμένη τη σχετική βιβλιογραφία).

25. Franke ό.π., 68. Hammond 1967, 576. Σ. Δάκαρης, *Ωκύπτερα*, *ΗπΧρον.*, 22(1980), 32.

26. Αριθ. ευρετ. 27. Για την ερμηνεία και τη χρονολόγησή του βλ. Ν. Κατσικούδης, *Ενεπίγραφο ανάγλυφο του Αρείου Διός*, ΑΕ, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία (υπό άκδοση).

27. O.J. M. Cook, *JHS* 66 (1946), 112, συνέδεσε την επιγραφή του αναγλύφου με τον στίχο του Ευριπίδη.

τερη χρήση στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. η επιγραφή Ἄρὰ /τῶ Διί/οὔβέλο[ς]/διίπτα[αι], εμπνευσμένη από λατρευτικό ύμνο ή επίκληση των Μολοσσών προς τον Ἄρειο Δία.²⁸ Η περίπτωση να άκουσε ο τραγικός ποιητής τον σχετικό ύμνο κατά την επίσκεψή του στην Πασσαρόνα δεν πρέπει να αποκλεισθεί. Είναι, όμως, εξίσου πιθανόν ο χαρακτήρας να εμπνεύσθηκε από τον στίχο του Ευριπίδη, αφού οι Ηπειρώτες είχαν την απαραίτητη εξοικείωση με την αττική δραματολογία, όπως βεβαιώνουν τα αρχαιολογικά δεδομένα.²⁹

Η αυξανόμενη επίδραση των έργων του Ευριπίδη υποδηλώνεται και από τη συνήθεια των Μολοσσών να δανείζονται τρωικά ονόματα των ηρώων των τραγωδιών για τα μυθικά και ιστορικά μέλη της δυναστείας, για τους πολίτες, καθώς και για τα τοπωνύμια.³⁰ Τα αρχαιολογικά ευρήματα φανερώουν ότι κλασικά έργα συνέχισαν να είναι δημοφιλή και κατά τους επόμενους αιώνες· όπως μας πληροφορεί επιγραφή από την Τεγέα,³¹ που χρονολογείται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ., η αποσπασματικά σωζόμενη τραγωδία του Ευριπίδη Ἄρχελαος και ο Ἀχιλλεύς του Χαιρήμονος διδάχτηκαν στο θέατρο της Δωδώνης κατά την εορτή των Ναΐων. Νικητής σε αυτούς τους σκηνικούς αγώνες πιθανολογείται ο ηθοποιός

28. Για την επιγραφή βλ. πρόσφατα G. Burzacchini, L'Épigraphie de Passaron, L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'antiquité III, Actes du IIIe colloque international de Chantilly (16-19 Octobre 1996). 1999. 128 - 129.

29. Διαφορετικά ο Σ. Δάκαρης. Αρχαιολογικές Έρευνες στο λεκανοπέδιο των Ιωαννίνων. Αφιέρωμα εις την Ήπειρον. Εις μνήμην Χρίστου Σούλη. Αθήναι 1954. 71 σημ. 2. ο οποίος θεωρεί ότι οι Ηπειρώτες δεν είχαν την απαραίτητη εξοικείωση με την αττική δραματολογία. για να υποθέσουμε ότι ο καλλιτέχνης του αναγλύφου γνώριζε τον στίχο του Ευριπίδη.

30. Τα τοπωνύμια της Κεστρίνης Πέργαμον, Περγαμίς, Τροία, Ίλιον, Σιμόεις, Ξάνθος είναι αποτέλεσμα της επίδρασης της τραγικής ποίησης του 5ου αι. π.Χ.. σχετικά Δάκαρης 1964. 3 και σημ. 2, 36 κε., 41 και σημ. 2, 92 κε. Κυρίως όμως ο γενεαλογικός μύθος των Μολοσσών μεταβάλλεται από τον 4ο αι. π.Χ. και το γενεαλογικό δέντρο επεκτείνεται και στις γειτονικές περιοχές. δηλαδή στη Δωδώνη. Αμβρακία, Ορεστίδα, Τριφυλία, σχετικά βλ. Σ. Δάκαρης. Συμβολή εις την τοπογραφίαν της αρχαίας Ηπείρου, ΑΕ 1957, 97.

31. IG V2. 118 (Syll3. 1080): Νάια ἐν Δωδώνη Ἄρχελάῳ Εὐριπίδου. Ἀχιλλεῖ Χαιρήμονος. Η επιγραφή έχει χρονολογηθεί από τους παλιότερους μελετητές πριν ή και μετά το 219 π.Χ. Ο Cabanes 1988. 62-63 (όπου και η σχετική βιβλιογραφία) εξετάζοντας εγγύτερα την επιγραφή πιστεύει ότι πρέπει να χρονολογηθεί στο πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ. Mette 1977, 198. και στα λ. Ευριπίδης και Χαιρήμων.

Ἀπολλογένης από την Αρκαδία.³² Αλλά με τα Νάια θα ασχοληθούμε και παρακάτω.

Επιπλέον, σε αργυρό δακτύλιο,³³ επίχρυσο κατά τόπους, ο οποίος αποτελείται από ωοειδή σφενδόνη διπλής όψεως και είναι ταφικό εύρημα από την Κερασώνα Πρεβέζης χρονολογούμενος στο τέλος του 5ου με αρχές του 4ου αι.π.Χ., εικονίζεται η μητροκτονία του Ορέστη (Εικ. 3). Η πρόσθια επιφάνεια με διπρόσωπη σύνθεση φέρει την αναγραφή του ονόματος ΚΛΥΤΑΜ/ΗΣΤΡ, δηλαδή Κλυτα[ι]μ[ν]ήστρ[α]. Η παράσταση ανακαλεί σκηνή από την Ἡλέκτρα του Σοφοκλή (στίχ. 1415): η Ηλέκτρα παροτρύνει τον Ορέστη να κτυπήσει δεύτερη φορά την πληγωμένη Κλυταιμνήστρα «παῖσον. εἰ σθένεις, διπλῆν». Πρόκειται για έργο προερχόμενο από εργαστήριο του Τάραντα ή της Αθήνας. Το εύρημα υποδεικνύει έμμεσα την απήχηση της αττικής τέχνης σε όλες της τις εκφράσεις στους Ηπειρώτες.

ΔΩΔΩΝΗ. Η Δωδώνη, θεσπρωτική μέχρι του τέλους του 5ου αι. π.Χ., περιήλθε στους Μολοσσούς κατά τον 4ο αι. π.Χ.³⁴ Το Ιερό, αγροτικού χαρακτήρα αρχικώς, απέκτησε αρχιτεκτονικό περιβάλλον κατά τον 4ο αι. π.Χ. και αναδείχθηκε σε πανηπειρωτικό ιερό το οποίο φιλοξενούσε τις συγκεντρώσεις της Συμμαχίας και του κοινού των Ηπειρωτών. Το θέα-

32. Δεν υπάρχουν ασφαλείς ενδείξεις ότι πρόκειται για τον τραγωδό-παλαιστή Ἀπολλογένη του Ὀρθαγόρα που συμμετείχε στα Αμφικτυονικά Σωτήρια των Δελφών επί άρχοντος Ἐμμενίδα το 259/58 ή το 255/54 π.Χ., βλ Στεφανής 1988, 504 αρ. 3003.

33. G. Daux, BCH 84, 1960, 745-46, εικ. 2. J. Boardman, Greek Gems and Finger Rings, 1970, 224-25, 284, εικ. 230. I. Βοκοποπούλου, Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων, 1973, 47-48, πίν. 14, η ίδια, Αργυρά και χάλκινα έργα τέχνης, 1997, αρ. 207. Ch. Hofkes-Brukker, Der Bassai-Fries, 1975, 114, εικ. 25. J.P. Small, The Matricide of Alcmaeon, RM, 83 (1976), 127. LIMC, VI, στο λ. Κλυταιμνήστρα, 77 αρ. 32 [Y. Morizot], E. Raftopoulou, "A fine example of toreutic art from Epirus", στο C.C. Mattusch, A. Brauer, S. Knudsen (Εκδ.), From the Parts to the Whole, 1, Acta of the 13th International Bronze Congress, Cambridge-Massachusetts (May 28-June 1, 1996), Portsmouth-Rhode Island, 2000, 157-162.

34. Σύμφωνα με τον Σ.Δάκαρη, «Οι αρχές της νομισματοκοπίας στην αρχαία Ἠπειρο», ΗπΧρον, 22 (1980), 24-25, το Ιερό της Δωδώνης πρέπει να περιήλθε στους Μολοσσούς στη διάρκεια της βασιλείας του Θαρύπα το 410-404 π.Χ. Όπως διαπίστωσε η Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, Ηγεμόνες και κορυφαίες κέραμοι με διακόσμηση από την Ἠπειρο. Τύπος «άνθους λωτού-ελίκων», (αδ. διδ. Διατρ., Ιωάννινα 1986), 67, η μελέτη της κεράμωσης, που αποδίδεται στην πρώτη οικοδομική φάση της Ιεράς Οικίας, συνηγορεί υπέρ της κατάληψης της Δωδώνης από τους Μολοσσούς επί Αλκέτα το 385-70 π.Χ.

τρο,³⁵ το οποίο εντυπωσιάζει με τις μεγάλες του διαστάσεις, ήταν ενταγμένο στον φυσικό χώρο του Ιερού του δωδωναίου Διός και αντίκριζε τη νότια κεντρική είσοδο. Διακρίθηκαν τέσσερις οικοδομικές φάσεις³⁶ (Εικ. 4): η πρώτη συνδέθηκε με τον Πύρρο,³⁷ η δεύτερη με την ανοικοδόμηση του Ιερού, η οποία ακολούθησε την Αιτωλική καταστροφή το 219 π.Χ., και η τρίτη με την ανασυγκρότηση του Ιερού μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση της Ηπείρου το 167 π.Χ. Τα ερείπια που σώζονται σήμερα ανάγονται στην τελευταία φάση του οικοδομήματος στην εποχή του Αυγούστου. Η χωρητικότητά του υπολογίζεται ότι ανερχόταν περίπου σε 17000 θέσεις.

Το φυσικό ανάγλυφο του τόπου επέβαλε τον νοτιοδυτικό προσανατολισμό (Εικ. 5). Στην αρχική φάση ανήκαν το κοίλο με 56 ή 57 σειρές εδωλίων και τα πυργοειδή αναλήμματα, η ορχήστρα που ήταν μεγαλύτερη του ημικυκλίου, η λίθινη σκηνή με δύο τετράγωνα παρασκήνια και στύλους εγδιάμεσα, καθώς και το ξύλινο προσκήνιο. Σύμφωνα με τον Δάκαρη ο βασικός κύκλος του θεάτρου έχει εσωτερική διάμετρο 21.90μ. και η μέγιστη διάμετρος του κοίλου είναι 129 μ. Το κοίλο διαιρείται σε τρία τμήματα με δέκα κλίμακες που το διατρέχουν ακτινωτά και το χωρίζουν σε εννέα κερκίδες. Το επιθέατρο με ενδιάμεσες κλίμακες περιλαμβάνει διπλάσιο αριθμό κερκίδων. Τα δύο κλιμακοστάσια εξωτερικά του κοίλου στην ανατολική και δυτική πλευρά αντίστοιχα οδηγούσαν τους θεατές στα ανώτερα διαζώματα. Η αποχώρηση διευκολυνόταν από μια πλατιά έξοδο επάνω από την κεντρική κερκίδα, η οποία έκλεινε με κινητό κιγκλίδωμα.

Η ορχήστρα έχει εσωτερική διάμετρο 18,70 μ. και διαγράφει τόξο ομόκεντρο προς τον βασικό κύκλο, μεγαλύτερο του ημικυκλίου. Την περιβάλλει λίθινο πλαίσιο πλάτους 0,50 μ. και στην περιφέρειά της έχει δημιουργηθεί αποχετευτικός αγωγός, ιδιαίτερα επιμελημένος. Η βάση του βωμού του Διονύσου διατηρήθηκε στο κέντρο της ορχήστρας. Η σκηνή ήταν μία ορθογώνια αίθουσα με ισοδομική τοιχοδομία και διέθετε μεταξύ των παρασκηνίων προς το μέρος του κοίλου τέσσερις τετράγωνους πεσσούς

35. Για την ανασκαφική έρευνα του θεάτρου βλ. Δάκαρης 1960, 17 (όπου γίνεται μνεία και στις πρώτες δοκιμαστικές έρευνες). Για την αρχιτεκτονική σύνθεση του Ιερού και τον περιβάλλοντα χώρο βλ. Σ. Δάκαρης, Δωδώνη. Αρχαιολογικός οδηγός⁴, Ιωάννινα 1995, 81-86, εικ. 35-36.

36. Για τις οικοδομικές φάσεις του θεάτρου βλ. Δάκαρης 1960, 18-37, σχέδ. 9.14· για τη χρονολόγηση 37-38.

37. Δάκαρης 1960, 6, 38. Πρβλ. Ν. Κατσικούδης, "Μαρτυρίες για την ηγεμονική προβολή του Πύρρου στο Ιερό της Δωδώνης", Δωδώνη ΚΣΤ/ 1 (1997), 273-77.

που βάσταζαν μαζί με τους τοίχους των παρασκηνίων τη στέγη του διώροφου οικοδομήματος. Προ των πεσσών υπήρχαν τέσσερις οπές για τις δοκούς του ξύλινου προσκηνίου.³⁸

Νότια της σκηνης ακολουθεί δωρική στοά με δεκατρείς οκτάπλευρους στύλους στο νότιο τμήμα της και δύο στο δυτικό.³⁹ Η ανατολική της πλευρά και τμήμα της νότιας διέθεταν ισοδομική τοιχοποιία. Η στοά επικοινωνεί με το σκηνικό οικοδόμημα με τοξωτή θύρα και συμπίπτει χρονικά με την πρώτη φάση του θεάτρου. Τη χρονολόγηση αυτή αποδέχεται ο Gogos,⁴⁰ ο οποίος όμως υποστηρίζει ότι στη θέση της στοάς υπήρχε αρχικώς οικοδόμημα με άλλα μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Κατά τη δεύτερη οικοδομική φάση προστέθηκε στην πρόσοψη της σκηνης λίθινο προσκηνίο με δεκαοκτώ ιωνικούς ημικίονες, το οποίο επικοινωνούσε παραπλεύρως με δύο μικρά τετράγωνα παρασκήνια και στις παρόδους διαμορφώθηκαν δύο ιωνικά πρόπυλα.⁴¹ Μετά την καταστροφή του 167 π.Χ. ακολούθησαν επισκευές⁴² προκειμένου το οικοδόμημα να ανταποκριθεί στις ανάγκες των γυμνικών, δραματικών και μουσικών

38. Η ανασύσταση των οικοδομικών φάσεων της σκηνης εξακολουθεί να προβληματίζει τους ερευνητές. Έτσι ο S. Gogos, *Zur Typologie vorhellenistischer Theaterarchitektur*, *ÖJh* 59(1989), *Beibl.*, 113-122, θεωρεί τις τέσσερις οπές μπροστά από τους στύλους μεταξύ των παρασκηνίων ιδιαιτερότητα του θεάτρου της Δωδώνης. Υποστηρίζει ότι στήριζαν τη στέγη της σκηνης και δεν χρησιμοποιούνταν για τις δοκούς του ξύλινου προσκηνίου, επομένως προτείνει έναν μόνο όροφο για τη σκηνή της πρώτης οικοδομικής φάσης διαφοροποιούμενος από την άποψη του Δάκαρη. Δηλαδή, στην πρώτη φάση η ορθογώνια σκηνή αποτελείτο από έναν όροφο με δύο τετράγωνα παρασκήνια στην ανατολική και δυτική πλευρά και τους τετράγωνους στύλους μεταξύ των παρασκηνίων. Ανάλογα μορφολογικά χαρακτηριστικά διαπιστώνει στα θέατρα της Ερέτριας, των Οινιαδών και της Σεγέστης. Γενικά για το σκηνικό οικοδόμημα στο αρχαίο ελληνικό θέατρο βλ. Bieber 1961, 67-68, 74, 110-116, 119-120.

39. Δάκαρης 1960, 28, σχέδ. 9, πίν. 7-8α.

40. Ένα ορθογώνιο οικοδόμημα συνείχετο της σκηνης στη νότια πλευρά, το οποίο διαμορφώθηκε σε στοά κατά την ανακαίνισή της, Gogos ό.π., 122-24.

41. Για τη μνημειακή διαμόρφωση των παρόδων στα θέατρα βλ. S. Gogos, *Das Theater von Aigeira. Ein Beitrag zum antiken Theaterbau*, *SoSchr ÖAI*, 21(1992), 71 κε.

42. Επισκευές στο προσκηνίο και στη σηνή, οι οποίες προσδιορίζονται χρονικά λίγο μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Ένας τοίχος από αργούς λίθους και ασβέστη αντικατέστησε τους ημικίονες και τους πεσσούς, Δάκαρης 1960, 34, σχέδ. 8, πίν. 7. Θραύσματα ηγεμόνων καλυπτήρων αποδόθηκαν στη στέγη της διώροφης σκηνης που επισκευάστηκε κατά την ίδια περίοδο, σχετικά Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου ό.π., 273-74, πίν. 27-29.

αγώνων που διοργανώνονταν στα Νάια, για τα οποία μας πληροφορεί επιγραφή (150-130 π.Χ.) από την Αγορά των Αθηνών.⁴³ Στα χρόνια του Αυγούστου⁴⁴ αφαιρέθηκαν οι τέσσερις πρώτες σειρές των εδωλίων με την προεδρία, υψώθηκε τοίχος ο οποίος εξαφάνισε το ελληνιστικό προσκήνιο και την πρόσοψη της σκηνής, απαραίτητες ανακαινίσεις που ικανοποιούσαν τις ανάγκες των Ρωμαίων για θηριομαχίες.⁴⁵ Η οριστική εγκατάλειψη του θεάτρου προς το παρόν δεν μπορεί να προσδιορισθεί επακριβώς, αφού εκκρεμεί η μελέτη των κινητών ευρημάτων.

Το θέατρο εντάχθηκε σε έναν ενιαίο αρχιτεκτονικό σχεδιασμό που περιλάμβανε την ανακαίνιση των θρησκευτικών και πολιτικών οικοδομημάτων κατά το πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ.⁴⁶ Την ίδια περίοδο ανανεώθηκαν οι αγώνες των Ναϊών που απέκτησαν πανηπειρωτικό χαρακτήρα. Φιλολογικές πηγές και επιγραφικές μαρτυρίες μας πληροφορούν ότι τα Νάια άκμασαν από τον 3ο αι. π.Χ. έως και τον 3ο αι. μ.Χ.⁴⁷ Δεν γνωρίζουμε πότε και από ποιον καθιερώθηκαν, όμως πρέπει να γιορτάζονταν και πριν από τον 3ο αι. π.Χ., όπως υποδηλώνεται από την αναθηματική επιγραφή “*Τερψικλῆς τῶ Δι Ναϊῶ ραψωδὸς ἀνέθηκε*”,⁴⁸ που είναι χαραγμένη σε τρίποδα του Ιερού της Δωδώνης και χρονολογείται στα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Τα Νάια συνδέθηκαν με τον Πύρρο στον οποίο οφείλεται η αναδιοργάνωσή τους και ο εξωραϊσμός τους με την εισαγωγή αρματοδρομιών⁴⁹ παράλληλα με τους δραματικούς, μουσικούς και γυμνικούς

43. IG. II 3. 1319. IG, V2, 113, 21 κε. Πρβλ. St. Dow, *Hesperia*, 4(1935), 89, 2, Δάκαρης 1960, 34 και σημ. 72.

44. Δάκαρης 1960. 35-36 και σημ. 77, σχέδ. 8. πίν. 4β, 6β, 7, 8.

45. Σύμφωνα με τον Στράβωνα 7.7.3, Ρωμαίοι έποικοι εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ηπείρου. Οι πηγές μνημονεύουν και πλούσιους Ρωμαίους, τους *Synipirotae*, Cicero *Ad Atticum* 1.5.7, 7.2.3-4. 7.5.21, 14.20.2. Varro *De re rustica* 2.15.18 και 2.3.7. Πρβλ. Δάκαρης 1972. 196. S.E. Alcock, *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece*, Cambridge 1993, 75-77.

46. Ν. Κατσικούδης, ό.π. (σημ. 37).

47. Σχετικά βλ. Cabanes 1988 (όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία).

48. C. Carapanos, *Dodone et ses ruines*, 1878, 40, εικ. 23, 2 και 2 bis. Δ. Ευαγγελίδης-Σ. Δάκαρης, Το Ιερόν της Δωδώνης. Α. Ιερά Οικία, ΑΕ 1959, 148 σημ. 3. Cabanes 1988, 53. M.L. Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia archaica*, Mem.Linc., ser.8,19(2), 1976, 142.

49. Ο Αθήναιος, V 203α αναφέρει ότι άρματα του Πτολεμαίου Σωτήρος και της Βερενίκης έλαβαν μέρος σε αρματοδρομίες στη Δωδώνη. Είναι γνωστόν ότι οι ιδιοκτήτες των αρμάτων μολονότι δεν συμμετείχαν συχνά οι ίδιοι στους ιππικούς αγώνες, στέφονταν

αγώνες.⁵⁰

Η πληροφόρησή μας σχετικά με τη θεατρική δραστηριότητα στη Δωδώνη είναι ελλιπής. Διακεκριμένοι ηθοποιοί που επισκέπτονταν με τις συντεχνίες τους τις ελληνικές πόλεις και τα ιερά, είναι αναμενόμενο να ταξίδεψαν ως τη Δωδώνη, όπως ο ηθοποιός⁵¹ από την αρκαδική Τεγέα, ο οποίος κέρδισε βραβεία στην Αθήνα, στο Άργος και στους Δελφούς παρουσιάζοντας έργα του Ευριπίδη. Από ένα χάλκινο έλασμα που βρέθηκε στο Ιερό και μνημονεύεται ο τραγωδός *Φιλέτας*,⁵² μπορεί κανείς να συναγάγει το συμπέρασμα ότι οργανώνονταν και εκεί επαναλήψεις παλαιών δραμάτων. Από τη Δωδώνη, επίσης, προέρχεται χάλκινο αγαλματίδιο ηθοποιού που παρωδεί ήρωα τραγωδίας ενώ προσπαθεί τρομαγμένος να αποφύγει κάποιον κίνδυνο⁵³ (Εικ. 6). Το ειδώλιο απηχεί διδασκαλία μυθολογικής κωμωδίας στο ύφος του 5ου αι. π.Χ. και ανακαλεί τη σκηνή από τους *Βατράχους* (στ. 280 κε.) όπου ο Διόνυσος και ο Ξανθίας κατά την περιπέτειά τους στον Άδη ακούν ένα μυστηριώδη θόρυβο και αντικρίζουν ξαφνικά τη φρικιαστική Έμπουσα. Είναι γνωστόν ότι τα ειδώλια που απεικονίζουν παρωδίες μύθων με δημοφιλείς χαρακτήρες και καταστάσεις είναι ιδιαίτερα προσφιλή στον πρώιμο 4ο αι. π.Χ.⁵⁴ και στην περίοδο αυτή θα μπορούσαμε να εντάξουμε το ειδώλιο από τη Δωδώνη. Ο υποκριτής πάνω από το *σωμάτιον* το οποίο καταλήγει στους αστραγάλους και στους καρπούς, φέρει χιτωνίσκο που αφήνει ακάλυπτο τον φαλ-

όμως νικητές μετά από κάποια επιτυχία. Πρόσφατα λείψανα βάρθρου κατάλληλου να στηρίξει συνωρίδα συσχετίστηκαν με την πληροφορία του Αθηναίου, σχετικά βλ. Ν. Κιτσικούδης, Τιμητικοί ανδριάντες στο Ιερό της Δωδώνης. Αρχαιολογικά δεδομένα και επιγραφικές μαρτυρίες, (αδ. διδ. Διατρ., Ιωάννινα 1996,) 40-41.

50. Cabanes 1988, 63 κε.

51. Βλ. σημ. 32.

52. Για το έλασμα βλ. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1955, 172. SEG 19(1963), 430. Πρβλ. Ι. Στεφανής, Ελληνικά, 35(1984), 34 αρ. 26. Στεφανής 1988, 438 αρ. 2484. Ο όρος *τραγωδός* ή *κωμωδός* σε φιλολογικές πηγές από τον 4ο αι. π.Χ. και μετά, καθώς και σε επιγραφές από τους Δελφούς ή τη Δήλο γύρω στο 280 π.Χ. δηλώνει τον πρωταγωνιστή παλαιών δραμάτων, αντίθετα ο πρωταγωνιστής νέων δραμάτων αποκαλείται υποκριτής. Άλλωστε από τον 4ο αι. π.Χ. ήταν κανόνας να παρουσιάζονται εκτός διαγωνισμού στις μεγάλες εορτές μία παλιά τραγωδία και μία κωμωδία, βλ. Pickard-Cambridge 1968, 129-32.

53. Ύψος 0,10μ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, C. Carapanos, *Dodone et ses ruines*, 1878, πίν. XIII, αρ. 5. Bieber 1961, 42 εικ. 169

54. Bieber 1961, 42 εικ. 170-178. R. Green - E. Handley, *Images of the Greek Theater*, 1995, 58 κε. [Εικόνες από το αρχαίο ελληνικό θέατρο, 1996, μτφ. Μ. Μάντζιου].

λό αλλά λιγότερο εμφανή συγκριτικά με την εμφάνιση στην κωμωδία του πέμπτου αιώνα. Το χάλκινο ειδώλιο με τη συγκεκριμένη κίνηση του ηθοποιού τεκμηριώνει τη γεωγραφική εξάπλωση και τη δημοτικότητα της αθηναϊκής κωμωδίας και στο δωδωναίο ιερό. Την εξοικείωση του ηπειρωτικού κοινού με την κωμωδία πριν από το 219 π.Χ. υποστηρίζει και η ύπαρξη ξύλινου προσκηνίου,⁵⁵ το οποίο αργότερα οικοδομείται λίθινο, κατάλληλο για τις ανάγκες της Νέας Κωμωδίας, που καθιερώθηκε ως το δημοφιλέστερο δραματικό είδος.⁵⁶

Δυσκολίες προκύπτουν από την προσπάθεια να προσδιορισθούν οι λειτουργοί, ο τρόπος και ο ακριβής χρόνος διεξαγωγής των Ναΐων.⁵⁷ Οι Ηπειρώτες θα έδειχναν ζωηρό ενδιαφέρον για τις παραστάσεις για τις οποίες κατέβαλαν ορισμένο αντίτιμο. Πράγματι, από τις ανασκαφές στο θέατρο διαθέτουμε πηλίνα αντικείμενα καρδιόσχημα ή σφηνοειδή, τα οποία ο Δάκαρης αναγνώρισε ως εισιτήρια.⁵⁸ Κοντά στους Ηπειρώτες πρέπει να συνυπολογίσουμε και τους ξένους παρεπιδημούντες τουλάχιστον από τα τέλη του 3ου και τις αρχές του 2ου αι. π.Χ., περίοδος κατά την οποία τα Νάια είχαν διευρύνει τον ομοσπονδιακό τους χαρακτήρα και είχαν μετατραπεί σε πανελλήνιους αγώνες. Έτσι, ο L. Robert⁵⁹ και ο P. Cabanes⁶⁰ παρατήρησαν ότι τα Νάια έγιναν στεφανίτες αγώνες ισότιμοι

55. Δάκαρης 1960, 27 και σημ. 51.

56. Οι τραγικοί ποιητές υπολείπονται αριθμητικά των κωμικών ποιητών. Μάλιστα σε επιγραφικά κείμενα τα οποία αναφέρονται σε παραστάσεις που οργανώθηκαν στα Σωτήρια των Δελφών μνημονεύονται ηθοποιοί κωμικών έργων Pickard-Cambridge 1946, 197, 199. 240-41. G.M. Sifakis, *Studies in the History of the Hellenistic Drama*, 1967. Για αρχαιολογικά ευρήματα που συσχετίζονται με τη σκηνική εμφάνιση της Νέας κωμωδίας του Μεγάνδρου βλ. Bieber 1961, 87-107

57. Δεν γνωρίζουμε ποιος είχε την ευθύνη των αγώνων. Οι επιγραφικές μαρτυρίες μνημονεύουν *ναΐαρχο*, *ναϊκούς*, *εϋθύνους* και *ἀγωνοθέτας* χωρίς όμως να προσδιορίζονται τα καθήκοντά τους. Από τις αγωνιστικές επιγραφές αντλούμε πληροφορίες για το είδος των γυμνικών αγώνων (παγκράτιον, πένταθλον για νέους και ώριμους άνδρες), ενώ μένει αναπάντητο το ερώτημα αν τα Νάια ήταν πεντετηρικοί αγώνες, καθώς και ο ακριβής χρόνος εκτέλεσής τους· για τις επιγραφικές μαρτυρίες και τον σχετικό προβληματισμό βλ. Cabanes 1988, 55 κε.

58. Δάκαρης 1960, 37, εικ. 13β. Για παρόμοια από τους Δελφούς βλ. FdD V (texte) 199, εικ. 889. Για μικρούς μολύβδινους δίσκους που αποτελούσαν εισιτήρια από την αθηναϊκή Αγορά βλ. Pickard-Cambridge 1968, 272 και σημ. 6, εικ. 140. Πρβλ. Bieber 1961, 71, σημ. 52-53, εικ. 270.

59. Πρακτικά Επιγραφικού Συνεδρίου Αθήνας I, 1982, 38.

60. Cabanes 1976, 341. Cabanes 1988, 72 κε.

με τα Ολύμπια ή τα Πύθια από το 192 π.Χ., άποψη που ενισχύει επιγραφή της Τήνου⁶¹ στο Ιερό του Ποσειδώνος και της Αμφιτρίτης. Την περίοδο αυτή κατασκευάστηκε το λίθινο στάδιο με 21 ή 22 σειρές εδωλίων στο διαμορφωμένο τεχνητά δυτικό άνδηρο του θεάτρου.⁶² Η οργανική ενότητα που εμφανίζουν τα δύο κτίσματα διευκόλυνε τις αυξανόμενες ανάγκες των ισολύμπιων πλέον Ναϊών. Οι επιγραφικές μαρτυρίες⁶³ επιβεβαιώνουν τη συνέχιση θρησκευτικών δραστηριοτήτων και γυμνικών αγώνων μετά την καταστροφή του Ιερού το 167 π.Χ.

Το θέατρο της Δωδώνης δεν ανήκε σε μία πόλη αλλά σε ένα ιερό πανηπειρωτικού χαρακτήρα, το οποίο απέβλεπε σε πανελλήνια προβολή. Επομένως, ήταν αναπόφευκτη η κατασκευή ενός επιβλητικού θεάτρου, επειδή το ιερό με τα λατρευτικά οικοδομήματα και τα κοσμικά κτίρια συγκέντρωνε τη λατρευτική παράδοση με την πολιτική δραστηριότητα και την «κρατική» προβολή.⁶⁴ Διατυπώσαμε⁶⁵ την υπόθεση ότι εκτός από τους αγώνες των Ναϊών, το θέατρο θα φιλοξενούσε και τη συγκέντρωση των «φίλων» του Πύρρου. Το Ιερό της Δωδώνης υπήρξε το πολιτικό κέντρο των Ηπειρωτών τόσο κατά την περίοδο της Συμμαχίας⁶⁶ όσο και κατά τη

61. Για την επιγραφή βλ. R. Étienne, «Les Cyclades et l'Épire : Rapports Épistolaires et Ambassade à l'Époque Hellénistique», *L'Illyrie Méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. Actes du colloque international de Clermont-Ferrand* (1984), 1987, 175-77. Βλ. και σημ. 165.

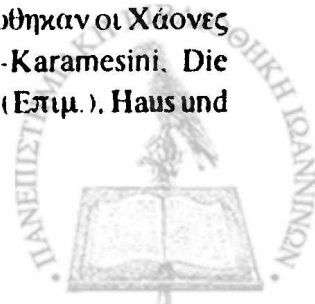
62. Για το στάδιο και τη χρονολόγησή του βλ. Λάκαρης 1960, 30, 38-40, πίν. 5α.

63. Ο δήμος της Πριήνης τιμά τον Φίλιο Θρασυβούλου, νικητή στα Νάια της Δωδώνης κατά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., F. Hiller von Gaertringen, *Inschriften von Priene*, 19682, 234. Επιγραφή από τη Σικυώνα αναφέρει τις νίκες του Καλλιστράτου στα Νάια (κατά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.), IG, IV, 428. L. Moretti, *Inscrizioni agonistiche greche*, 1953, 103-107, αρ. 40. Ο Αθηναίος Μηνόδωρος διακρίθηκε την περίοδο μεταξύ των ετών 146-130 π.Χ., P. Roussel - M. Launay, *Inscriptions de Délos*, 1937, αρ. 1957. Επίσης, άλλος Αθηναίος νικητής πεντάθλου στους αγώνες των Ναϊών κατά τον 1ο αι. π.Χ., IG, II 2, Προβλ. B.D. Meritt, *Hesperia*, 15 (1946), 224.

64. Για τα αναθήματα και την αυτοπροβολή του Πύρρου στο Ιερό της Δωδώνης βλ. Bg. Hintzen-Bohlen, *Herrscherrepräsentation im Hellenismus* (1992), 71-74. Ν. Κατσικούδης, "Μαρτυρίες για την ηγεμονική προβολή του Πύρρου στο Ιερό της Δωδώνης", *Δωδώνη ΚΣΤ* 1 (1997), 255-86.

65. Κατσικούδης ό.π., 276.

66. Περίπου το 340 π.Χ. οι ισχυροί Μολοσσοί και οι Θεσπρωτοί συγκρότησαν ένα νέο κράτος με επικεφαλής τον βασιλέα των Μολοσσών, πρόκειται για τη Συμμαχία των Ηπειρωτών. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πύρρου ενσωματώθηκαν οι Χάονες και οι Αμβρακιώτες. Οι Λάκαρης 1984, 55-56 και M. Oikonomidou-Karamesini, *Die Münzen der Ausgrabung von Kassope*, στο W. Hoepfner-E.L. Schwandner (Επιμ.), *Haus und*

λειτουργία του κοινού των Ηπειρωτών.⁶⁷ Για τις ανάγκες της Συμμαχίας αρχικώς και της εκκλησίας της ομοσπονδίας ακολουθήθηκε οικοδομήθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. το βουλευτήριο.⁶⁸ Οι εκπρόσωποι συνέρχονταν στη μεγάλη υπόστυλη αίθουσα του βουλευτηρίου Ε2 με το στωικό μέτωπο, ενώ η εκτελεστική αρχή διέμενε στο πρυτανείο (Ο-Ο1).⁶⁹ Έτσι, η χρήση του θεάτρου περιορίσθηκε κυρίως στην πολιτιστική του λειτουργία, δηλαδή στη φιλοξενία χορικών και δραματικών αγώνων.⁷⁰

ΑΜΒΡΑΚΙΑ. Η Αμβρακία, τα οικοδομικά λείψανα της οποίας εκτείνονται κάτω από τη σύγχρονη πόλη της Άρτας, ιδρύθηκε το 625 π.Χ. από τον Γόργο, νόθο γιο του τυράννου της Κορίνθου Κυψέλου. Κατά την κλασική περίοδο η πόλη οικοδομήθηκε σύμφωνα με το ιπποδάμειο σύστημα ακολουθώντας το αρχαϊκό σχέδιο χάραξης.⁷¹ Ο δημόσιος χώρος αναπτύχθηκε στα ανατολικά και βόρεια του αρχαϊκού ναού του Απόλλωνος⁷² στο

Stadt im klassischen Griechenland. 1986. 134-36 μεταθέτουν τα όρια έναρξης της Συμμαχίας στα 343/42 π.Χ. ή ευθύς αμέσως. Ειδικότερα για τη Συμμαχία των Ηπειρωτών βλ. P.R. Franke. *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*, 1955, 30κε. Hammond 1967, 557 κε.. Cabanes 1976. 172κε.

67. Για την οργάνωση και τη λειτουργία της ομοσπονδίας βλ. Cabanes 1976, 198 κε.

68. Σ. Δάκαρης. Δωδώνη. Αρχαιολογικός οδηγός⁴. Ιωάννινα 1995, 58-63. εικ.24. Πρβλ. D. Gneisz. *Das antike Rathaus. Das griechische Bouleuterion und die frühromische Curia* (1990). 130-35.

69. Για το πρυτανείο βλ. πρόσφατα S. Dakaris – Chr. Tzouvara-Souli – A. Vlachopoulou-Oikonomou – K. Gravani-Katsiki, “The Prytaneion of Dodona”, *L’ Illyrie méridionale et l’ Épire dans l’ Antiquité- III*, Actes du IIIe colloque international de Chantilly (16-19 Octobre 1996) 1999, 149-59.

70. Υπήρχαν θέατρα που δεν αποτέλεσαν το κέντρο της πολιτικής ζωής, όπως για παράδειγμα το θέατρο του ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, Kolb 1981, 90 σημ. 14. Για τον Αθήναιο. V. 213d αποτελούσε ένδειξη αναρχίας η απουσία πολιτικών συγκεντρώσεων στα θέατρα. πρβλ. Blume 1978, 55 σημ. 143.

71. Ορθογώνιες οικοδομικές νησίδες περιλάμβαναν πλέγμα αραιών λεωφόρων με κατεύθυνση περίπου Α-Δ και άλλων πυκνότερων με κατεύθυνση Β-Ν. Αποχετευτικός αγωγός διαιρούσε κάθε νησίδα κατά μήκος του άξονά της σε δύο σειρές των δέκα σπιτιών η καθεμία. Σχετικά Ι. Βοκοτοπούλου, *Πολεοδομικά της αρχαίας Αμβρακίας*, AAA IV, 3 (1971), 332-41. Ι. Andreou. “Ambracie”, *L’ Illyrie méridionale et l’ Épire dans l’ antiquité. Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand (25-27 octobre 1990)*, 1993. 94-95.

72. Για τις ανασκαφικές έρευνες βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, «Υστεροαρχαϊκός ναός εις την Άρταν», AAA II (1969) 39, της ίδιας ΑΔ 30(1975), Χρονικά, 209-17, ΑΔ 31(1976), Χρονικά, 193-99, ΑΔ 32(1977), Χρονικά, 145-49. Ι. Ανδρέου, ΑΔ 33(1978), Χρονικά, 177-79, 183-

δυτικό τμήμα της πόλης, όπου οι ανασκαφικές έρευνες⁷³ αποκάλυψαν λείψανα στωικών οικοδομημάτων, μνημειακών κτιρίων και του πρυτανείου (Εικ. 7).

Ο ιδιωτικός χώρος περιορίσθηκε κατά την ελληνιστική εποχή προς όφελος του δημόσιου και τότε τροποποιήθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο.⁷⁴ Τα δημόσια οικοδομήματα αυξήθηκαν και απέκτησαν μνημειακή μορφή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., όταν η πόλη αναδείχθηκε πρωτεύουσα του Πύρρου,⁷⁵ και τότε ίσως όλη η δυτική περιοχή ονομάστηκε Πύρρειον.⁷⁶ Έτσι, η διαμόρφωση του δημόσιου χώρου επέβαλε την κατασκευή ενός θεάτρου το οποίο θα απέβαινε το κέντρο της πολιτικής και κοινωνικής ζωής. Πράγματι, ανάμεσα στα δημόσια κτίρια που καταλάμβαναν το βορειοδυτικό τμήμα της πόλης συμπεριλαμβάνονταν τα δύο θέατρα.

Η πρόσφατη ανασκαφική έρευνα⁷⁷ επί της οδού Αγ. Κωνσταντίνου έφερε στο φως το λεγόμενο Μικρό Θέατρο επάνω στην κεντρική αρτηρία της αρχαίας πόλης. Η χρονολόγησή του προσδιορίζεται στο τέλος του 4ου ή αρχές του 3ου αι. π.Χ.⁷⁸ Διατηρούνται μέρος του κοίλου και των παρόδων, η ορχήστρα, καθώς και το δυτικό τμήμα του στυλοβάτη του προσκηνίου (Εικ. 8). Το κοίλο στηρίζεται σε επιχωματωμένο πρανές, έχει νότιο προσανατολισμό⁷⁹ και τα εδώλια είναι κατασκευασμένα από σκληρό

85. Ο ναός αποδόθηκε στη λατρεία του Πυθίου Απόλλωνος σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία του 2ου αι. π.Χ., χωρίς όμως να αποκλείεται η συλλατρεία του Απόλλωνος Αγυιέως και Πυθίου, σχετικά βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Αμβρακία, 1992, 133-46.

73. Η Ι. Βοκοποπούλου, ΑΔ 22(1969), Χρονικά, 342, υποστηρίζει ότι τα δημόσια οικοδομήματα πρέπει να αναζητηθούν στην περιοχή εξαιτίας των πολλών ενσφράγιστων κεράμων. Για τις ανασκαφές των δημόσιων κτιρίων βλ. ΑΔ 32(1977), Χρονικά, 146, ΑΔ 20(1965), Χρονικά, 347, ΑΔ 42(1987), Χρονικά, 315.

74. Andreou, ό.π. (σημ. 71), 99.

75. P. Lénéque, Pygghos, 1957, 228-32. Hammond 1967, 568.

76. Ι. Ανδρέου, «Η τοπογραφία της Αμβρακίας και η πολιορκία του 189 π.Χ.», Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond, Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7, 1997, 28, σχέδ. 1.

77. Για την ανασκαφή του θεάτρου βλ. Η. Ανδρέου, ΑΔ 31(1976), Β2, Χρονικά, 199-201, σχέδ. 1, πίν. 146-48· πρώτη παρουσίαση από τον ίδιο, «Το Μικρό Θέατρο της Αμβρακίας», ΗπΧρον., 25(1983), 9-23, πίν. 1-8.

78. Το κοίλο θεμελιώθηκε σε εγκαταστάσεις λουτρών με ψηφιδωτό διάκοσμο του 4ου αι. π.Χ., Η. Ανδρέου, ό.π. 19-22. Τη χρονολόγηση ενισχύει η μελέτη της κεράμωσης της στέγης της σκηνής, σχετικά βλ. Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, ό.π., 122-23.

79. Σύμφωνα με τον Η. Ανδρέου, ό.π., 10, ο προϋπάρχων ναός του Απόλλωνος υπαγόρευσε τον προσανατολισμό του θεάτρου.

ασβεστόλιθο. Τη σφενδόνη διατρέχουν ακτινωτά δύο κλίμακες και τη διαιρούν σε τρεις κερκίδες από τρεις σειρές εδωλίων στις πλάγιες, ενώ στην κεντρική τέσσερις με υποδομή πέμπτης σειράς. Αποκαλύφθηκε σε όλο το πλάτος και το μήκος της η ανατολική πάροδος και η δυτική εν μέρει. Η κυκλική ορχήστρα⁸⁰ έχει διάμετρο 6,70 μ. Από τα οικοδομικά κατάλοιπα συνάγεται το συμπέρασμα ότι υπήρχαν έξι ιωνικοί ημικίονες από πρασινωπό αμμόλιθο με ιωνικό επιστύλιο στην πρόσοψη του λίθινου προσκηνίου. Η κατασκευή του μνημείου επάνω σε επιχωματωμένο πρανές λίγα μέτρα νοτιοανατολικά του κεντρικού ιερού της πόλης και η ένταξή του στο γενικό πολεοδομικό σχέδιο καθιστά πρόδηλη τη σημασία του για τις σχετικές με την πόλη εκδηλώσεις. Φαίνεται ότι το Μικρό Θέατρο δεν φιλοξενούσε μόνο σκηνικούς ή θυμελικούς αγώνες,⁸¹ αλλά θα πρέπει να αναζητήσουμε και μία πολιτική λειτουργία, δηλαδή την ευρεία χρήση του μνημείου από την εκκλησία του δήμου και τη βουλή.

Σε ενεπίγραφη στήλη από την Αμβρακία του 2ου αι. π.Χ. μνημονεύονται η βουλή και η εκκλησία, ο γραμματέας και οι εκπρόσωποι της πόλης.⁸² Η σύνθεση του δήμου, ο τύπος και η συχνότητα των εκκλησιών, οι αρμοδιότητες της βουλής και η αντιπροσώπευσή της, δεν μας είναι αποσαφηνισμένα. Αναπάντητο, προς το παρόν, παραμένει το ερώτημα πού τελούνταν κανονικά οι εκκλησίες και οι συνεδριάσεις της βουλής. Ωστόσο, είναι θεμιτό να υποθέσουμε πως κάποιες συγκεντρώσεις θα φιλοξενούνταν στο Μικρό Θέατρο. Επειδή δεν υπήρχε η κατάλληλη φυσική διαμόρφωση, σχηματίστηκε το επιχωματωμένο πρανές ώστε να κατασκευαστεί στην

80. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών ερευνών ήλθαν στο φως δύο ορθογώνιοι χώροι κάτω από το δάπεδο της ορχήστρας και της δυτικής παρόδου. Όστρακα αγγείων του τέλους του 5ου αι. π.Χ., η μορφή των ορθογώνιων χώρων, σπόνδυλοι και βάση ιωνιού κίονος, καθώς και το δυσανάλογο πλάτος των παρόδων επιτρέπουν στον ανασκαφέα να υποστηρίξει ότι στο χώρο ίσως προϋπήρχε ένα μεγάλο θέατρο. Η. Ανδρέου, ΑΔ. 31 (1976), Β2. Χρονικά. 201, σχέδ. 1, πίν. 146α.

81. Η διάκριση των αγώνων σε σκηνικούς και θυμελικούς προσδιορίζεται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. Οι μουσικοί, ποιητικοί και οι ρητορικοί αγώνες εντάσσονταν στους θυμελικούς, σχετικά βλ. Pickard-Cambridge 1946, 168, 192. Bieber 1961, 115, 119, 126. Blume 1978, 73 και σημ. 216 (όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

82. Πρόκειται για τη λίθινη αετωματική στήλη με επιγραφή συνθήκης για την οριοθέτηση συνόρων μεταξύ του Χαράδρου και της Αμβρακίας, σχετικά βλ. P. Cabanes-J. Andréou, Le règlement frontalier entre les cités d' Ambracie et de Charadros, BCH, 109(1985), I, Études, 499-544. Πρβλ. P. Cabanes- J. Tréheux, Sur le règlement frontalier entre Ambracie et Charadros, BCH, 112(1988), I, Études, 359-373.

αγορά της πόλης, όπου βρισκόταν ο ναός του Απόλλωνος, ένας αμφιθεατρικός χώρος κατάλληλος για ακροατήριο.⁸³ Στην ίδια περιοχή ήταν το πρυτανείο για τους πρυτάνεις και τους συμπρυτάνεις,⁸⁴ καθώς και τα στωικά κτίρια που προστάτευαν τους εκκλησιαζόμενους από τα καιρικά φαινόμενα.

Κοντά στον υστεροαρχαϊκό ναό του Απόλλωνος και επί της οδού Τσακάλωφ αποκαλύφθηκαν τμήμα της ορχήστρας στηριζόμενης σε λίθινο τόξο, μέρος της δυτικής παρόδου και του αναλημματικού τοίχου της ίδιας πλευράς, καθώς και λίγες βάσεις λίθινων εδωλίων του μεγάλου θεάτρου της Αμβρακίας του τέλους του 4ου ή των αρχών του 3ου αι. π.Χ. Σύμφωνα με την ανασκαφέα⁸⁵ στο προσανατολισμένο προς βορράν κοίλο υπήρχαν πιθανώς και ξύλινα εδώλια τα οποία τοποθετούνταν στον κατάλληλα λαξευμένο φυσικό βράχο.

Τα κατάλοιπα των θεάτρων δεν αναιρούν τις δυσκολίες που προκύπτουν από την προσπάθεια να ανασυνθέσουμε την εικόνα της θεατρικής δραστηριότητας στην Αμβρακία. Η πόλη αναδείχθηκε σε σπουδαίο κέντρο με αυτοδύναμη καλλιτεχνική έκφραση,⁸⁶ και οι πηγές⁸⁷ αναφέρονται

83. Για παράδειγμα, ο δήμος των Αθηναίων συνερχόταν στο διονυσιακό θέατρο να συζητήσει «περὶ τῶν μεγίστων» και να τιμήσει τους άξιους πολίτες μετά τα Μεγάλα Διονύσια· η συγκέντρωση επαναλαμβάνονταν το φθινόπωρο, όταν οι έφηβοι παραλάμβαναν τα όπλα τους κατά το δεύτερο έτος της εκπαίδευσής τους, βλ. McDonald 1943, 45κε., 56κε. Pickard-Cambridge 1968, 68κε. Kolb 1981, 93-94. Blume 1978, 25. Αλλά, όταν επρόκειτο για ναυτικές υποθέσεις, συνεδρίαζε στο πειραϊκό θέατρο, βλ. Kolb 1981, 94.

84. Ο θεσμός, κορινθιακής επίδρασης, μαρτυρείται σε αναθηματικές επιγραφές του όψιμου 3ου ή πρώιμου 2ου αι. π.Χ.· για τις επιγραφές και τις δημόσιες θεότητες που μνημονεύονται βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν Ήπειρον (αδημ. διδ. διατρ., Ιωάννινα 1979), 19κε.

85. Π. Καρατζένη, ΑΔ, 37(1982), Β2, Χρονικά, 263 σχέδ. 3, πίν. 164α-β.

86. Η παράδοση μνημονεύει σπουδαίους καλλιτέχνες, όπως τον Δίποιον και Σκύλιν, μαθητές του Δαιδάλου, Πλίνιος, ΝΗ 36, 9, 14., ή τον γλύπτη Πολύστρατον, Τατιανός, Προς Έλληνας, 34, 18. Για την καλλιτεχνική δραστηριότητα της Αμβρακίας κατά τα αρχαϊκά χρόνια βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, Χαλκαί κορινθιουργείς πρόχοι, Συμβολή εις την μελέτην της αρχαίας ελληνικής χαλκουργίας, 1975, 161-64, η οποία απέδωσε ορισμένα γνωστά χάλκινα έργα σε εργαστήρια της Αμβρακίας. Για την «ηπειρωτική» σχολή χαλκοπλαστικής, η οποία εντοπίζεται στην Αμβρακία, βλ. Η. Walter-Karydi, Bronzen aus Dodona - eine epirotische Bildhauerschule, JbBerlMus, 23(1981), 11-48. Για την πολιτική διάσταση και την καλλιτεχνική χειραφέτηση της Αμβρακίας από την μητρόπολή της βλ. Ε. Walter-Karydi, Ο χάλκινος Δίας της Απολλωνίας, ΗπΧρον., 32(1997), 27 κε., ιδιαίτερα 31-33.

87. Πολύβ. 21.27.2, 21.30.9, Διον. Αλικ. 1.50.4, Λίβ. 38.5.2, Διον. Καλλ. 29 κε., Στράβ.

σε μεγάλο αριθμό μνημείων που την κοσμούσαν κατά την ελληνιστική εποχή, εκ των οποίων πολλά μεταφέρθηκαν στη Ρώμη από τον Μ. Fulvius Nobilior το 189 π.Χ.⁸⁸ Αμβρακιώτες “τεχνίται Διονύσου”⁸⁹ όπως ο ηθοποιός τραγωδίας *Ίππασος*,⁹⁰ οι κωμωδοί *Δαμότιμος*,⁹¹ *Ἐπίτιμος*⁹² και *Φίλων*,⁹³ ο κωμικός χορευτής *Ἡρακλείδης*,⁹⁴ εμφανίσθηκαν και διακρίθηκαν στα Αμφικτυονικά Σωτήρια των Δελφών.⁹⁵ Ο κιθαρωδός *Ξενοκράτης*⁹⁶ ξεχώρισε στη Δήλο για την τέχνη του, ενώ ο *Νικοκλῆς*⁹⁷ διακρίθηκε στην

7.7.6. Πλίν. ΝΗ 35.36.66. Πολυαίνου, Στρατηγήματα 8.52. Πρβλ. P. Lévêque. *Pyrrhos*. 1957. 228 κε. R.M.Fraser-T. Rönne. *Boeotian and West Greek Tombstones*. Acta Inst. Ath. Regni Sueciae 4. IV. 1959. 150. 190-91. M.T. Marabini – Moevs, “Le Muse di Ambrakia”, *BdA* 12(1981), 44 κε. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π. (σημ.72), 24 κε.

88. Για την πολιορκία βλ. I. Ανδρέου, ό.π. (σημ. 76), 17-32. Για την πόλη κατά τη ρωμαϊκή περίοδο βλ. V. Karatzeni, “Ambracia during the Roman Era”, *L' Illyrie Méridionale et l' Épire dans l' Antiquité*. Actes du IIIe colloque international de Chantilly (16-19 Octobre 1996). 1999. 241-47.

89. Γενικά για τους καλλιτέχνες του Διονύσου βλ. F. Poland, “Technitai”, *RE*. 5B. 2473-2558. Pickard-Cambridge 1968, 279 κε. Πλήρη κατάλογο με τα ονόματα των τεχνιτών βλ. Στεφανής 1988.

90. Αναφέρεται σε επιστολή του Αλκίφρονος, III,12. Η δραστηριότητά του τοποθετείται στην Αθήνα κατά τον 4ο αι. π.Χ., όμως αμφισβητείται η ιστορικότητα του προσώπου. Σχετικά Στεφανής 1988. 232 αρ. 1280. P. Fraser-E. Matthews, *A Lexikon of Greek Personal Names*. IIIA. 1997, στο λ.

91. Πρόκειται για τον Δαμότιμον Τίμωνος ο οποίος αγωνίστηκε επί άρχοντος Κλεώνδα το 253/52 π.Χ. (ή 257/56 π.Χ.), Mette 1977, 70. Στεφανής 1988, 121 αρ. 581 με τη σχετική βιβλιογραφία.

92. Επί άρχοντος Ἀρισταγόρα, Mette 1977, 68 (256/55 π.Χ.). Στεφανής 1988, 166 αρ. 875 (260/59 ή 256/55 π.Χ.). Fraser-Matthews, ό.π. στο λ. (257 π.Χ.)

93. Ο Φίλων Στράτωνος αγωνίστηκε επί άρχοντος Νικοδάμου, Mette 1977, 70 (254/53 π.Χ.). Στεφανής 1988, 449 αρ. 2560 (258/57 ή 254/53(;) π.Χ.). Fraser-Matthews, ό.π. στο λ. (254 π.Χ.).

94. Γιος του Λύκου, επί αρχόντων Νικοδάμου και Κλεώνδα (258 ή 254/53 (;) π.Χ.), Στεφανής 1988. 289 αρ. 1581.

95. Στους αγώνες διαγωνίζονταν ραψωδοί, κιθαριστές, κιθαρωδοί, παίδες και άνδρες χορευτές. αυλητές, τραγωδοί και κωμωδοί με τους κωμικούς χορευτές. Οι καλλιτέχνες προέρχονταν από διάφορα μέρη της Ελλάδος, βλ. συνοπτικά Pickard-Cambridge 1968, 283-84.

96. Επί άρχοντος Ἀριστοκρίτου (284 π.Χ.), Στεφανής 1988, 338 αρ. 1906. Fraser-Matthews, ό.π. στο λ. Για τις δραματικές παραστάσεις στη Δήλο και στους Δελφούς βλ. G.M. Sifakis, ό.π. (σημ. 56).

97. Επί άρχοντος Πυθαράτου (271/70 π.Χ.), Mette 1977, 81. Στεφανής 1988, 328 αρ. 1838

Αθήνα ως αυλητής χορού ανδρών της Πανδιονίδος φυλής. Παράλληλα οι αρχαίες πηγές⁹⁸ μνημονεύουν και άλλους Αμβρακιώτες καλλιτέχνες, όπως τον μουσικό Έπίγονο και τον ποιητή της Μέσης Κωμωδίας Έπικράτην.

Επίσης, σε αρρετινά αγγεία του 1ου αι. π.Χ. απεικονίζεται ηθοποιός υποδύομενος τον Ηρακλή ανάμεσα στις Μούσες, και εικάζεται ότι οι παραστάσεις αντιγράφουν χάλκινο σύνταγμα από την Αμβρακία, το οποίο χρονολογείται στη διάρκεια της βασιλείας του Πύρρου.⁹⁹ Δεν αποκλείεται το έργο να αποτελούσε τον διάκοσμο του περιβάλλοντος χώρου του θεάτρου. Ερείσματα για την υπόθεση προσφέρει η στενή σχέση των Μουσών¹⁰⁰ με τις σκηνικές και μουσικές παραστάσεις, καθώς και του Ηρακλή, ο οποίος συμπεριλαμβάνεται στους πάτρωνες του θεάτρου, ιδιαίτερα του ρωμαϊκού.¹⁰¹ Τέλος, ο ικανός αριθμός διονυσιακών καλλιτεχνών από την Αμβρακία, που ως γνωστόν απέδιδαν ιδιαίτερες τιμές στις Μούσες,¹⁰² θα μπορούσε να οδηγήσει στην παραπάνω υπόθεση.

ΚΑΣΣΩΠΗ. Η οικοδομική ανάπτυξη και τα πλούσια κινητά ευρήματα, τα οποία έφεραν στο φως οι νεότερες ανασκαφικές έρευνες, μαρτυρούν ότι η Κασσώπη ήταν οικονομικά και πολιτισμικά προηγμένο αστικό κέντρο. Η ύπαρξη πολιτικής αγοράς με τα δημόσια οικοδομήματα βεβαιώνει ότι αποτελούσε το διοικητικό κέντρο των Κασσωπαιών. Ιδρύθηκε με συνοικισμό των κωμών της Κασσωπαιάς πριν από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., πιθανώς στο β' τέταρτο, και ακολουθούσε τον τύπο της περιτειχισμένης πόλης.¹⁰³ Η Κασσώπη έζησε έντονη οικοδομική δραστηριότητα κα-

98. Αθήναιος IV. 183d και X. 422.

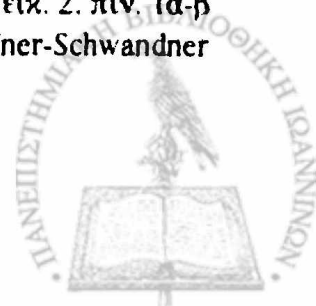
99. M.T. Marabini – Moens. ό.π. 14 κε., 42 κε. Πρβλ. και Τζουβάρα-Σούλη, ό.π. (σημ. 72), 198 (με τη σχετική βιβλιογραφία).

100. Διακοσμούν μαζί με τον Διόνυσο και τον κύκλο του τα θέατρα από την ελληνιστική εποχή, συνήθεια ευρύτατα διδεδομένη στα αυτοκρατορικά χρόνια. Schwingenstein 1977. 55 κε.

101. Schwingenstein 1977. 60.

102. Βλ. αναθήματα στη Μίλητο, στη Νάξο και στη Δήλο, σχετικά Schwingenstein 1977. 56.

103. Για τη χρονολόγηση βλ. Δάκαρης 1984. 11 σημ. 6, και 57· 14-16, εικ. 2. πίν. 1α-β (για το τείχος και την επέκτασή του κατά τον 3ο αι. π.Χ.)· πρβλ. Hoerpfner-Schwandner 1994. 122-23.

τά τη μέση ελληνιστική περίοδο,¹⁰⁴ ενώ παράκμασε μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση το 168 π.Χ. και εγκαταλείφθηκε στο τέλος του 1ου αι. π.Χ. Χτίστηκε με το ιπποδάμειο σύστημα¹⁰⁵ σύμφωνα με το οποίο είκοσι παράλληλοι δρόμοι με άξονα από Β προς Ν διασταυρώνονταν με δύο κάθετους δρόμους με άξονα από Α προς Δ και διαιρούσαν την πόλη σε 60 οικοδομικές νησίδες (Εικ. 9). Η κεντρική αρτηρία διέσχισε την πόλη κατά μήκος του μεγάλου άξονα από την ανατολική ως τη δυτική πύλη του τείχους.

Στην πολιτική αγορά, που καταλάμβανε έναν ορθογώνιο χώρο στη ΝΑ γωνία της πόλης, οι Κασσωπαίοι οικοδόμησαν τα δημόσια κτίριά τους. Προς τα δυτικά υπήρχαν το πρυτανείο (β' μισό του 3ου αι. π.Χ.) και η δωρική στοά (α' μισό του 2ου αι. π.Χ.).¹⁰⁶ Τη βόρεια πλαisiώση της αγοράς αποτελούσε η δωρική στοά (τέλος του 3ου αι. π.Χ.)¹⁰⁷ και πίσω από αυτήν ακολουθούσε ένα μεγάλο οικοδόμημα που είχε την κάτοψη μνημειακής οικίας με περίστυλη αυλή στο κέντρο γνωστό ως *Καταγώγιον* (τέλος του 3ου αι. π.Χ.).¹⁰⁸ Βάθρα και εξέδρες ανδριάντων πλαisiώναν τη βόρεια και δυτική στοά.¹⁰⁹

Ένα θεατρικό οικοδόμημα, που πιθανολογείται και ως Βουλευτήριο ή Ωδείο,¹¹⁰ ιδρύθηκε στη ΝΑ πλευρά της αγοράς, όταν αυτή απέκτησε μνη-

104. Οι Κασσωπαίοι συμμετείχαν στο κοινό των Ηπειρωτών 234/33-168 π.Χ. με περιόδους αυτονομίας κατά τα έτη 229-200 και 170-68 π.Χ., Dakaris 1971, 101-30. Δάκαρης 1984, 57-59, 61.

105. Δάκαρης 1984, 17-18. Hoepfner-Schwandner 1994, 124, εικ. 95.

106. Σχετικά βλ. Δάκαρης 1984, 27-31, εικ. 6. Hoepfner-Schwandner 1994, 137-39, εικ. 100 και 122.

107. Χτίστηκε επάνω σε αρχαιότερο στωικό οικοδόμημα του 4ου ή των αρχών του 3ου αι. π.Χ., η μορφή του οποίου δεν προσδιορίζεται επακριβώς. Βλ. Δάκαρης 1984, 21-23, εικ. 4. Hoepfner-Schwandner 1994, 133-34, εικ. 100 και 113-114 (νεότερο οικοδόμημα), 135-36, εικ. 121 (για το αρχαιότερο οικοδόμημα).

108. Οι πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες έφεραν στο φως κάτω από το ελληνιστικό *Καταγώγιον* ένα άλλο κτίριο που χρονολογείται στο τέλος του 4ου ή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., ίσως ένα παλιότερο *Καταγώγιον* ή την εμπορική αγορά της πόλης. Για τα δύο οικοδομήματα βλ. Δάκαρης 1984, 32-35, εικ. 4, 8, πίν. 8. Hoepfner-Schwandner 1994, 127-32, εικ. 100, 103, 109.

109. Δάκαρης 1984, 23-27, 30-31. Hoepfner-Schwandner 1994, 125-26, 133, εικ. 100. Προβλ. S. Freifrau von Thüngen, *Die frei stehende griechische Exedra*, 1994, 49-51, 63-65, πίν. 1.2, 2.1-2, 3.1, 15.2, 16.1-2, 17.1.

110. Για το κτίσμα σχετικά Dakaris 1971, 125 παρ. 494, εικ. 40 και 52. Hammond 1967, 664 (πιθανόν Ωδείο). Hoepfner-Schwandner 1994, 139-40, εικ. 100-101. Για τους οικοδομικούς τύπους βλ. D. Gneisz, *Das antike Rathaus*, 1990, 53κκ. H. Lauter, *Die Architektur des*

μειακή αρχιτεκτονική πλαισίωση, και το οποίο αποκλίνει¹¹¹ από τον άξονα της αγοράς προς τα ΒΔ. (Εικ. 10). Το προσανατολισμένο προς δυσμάς κοίλο είναι λαξευμένο σε ήπιο λόφο, έχει διάμετρο 46 μ. και εγγράφεται σε ορθογώνιο περίβολο (47,50x25μ), ο οποίος κατά τον Δάκαρη στήριζε πιθανόν τη στέγη.¹¹² Απαρτιζόταν από εικοσιδύο σειρές εδωλίων, ενώ τρεις κλίμακες το διέτρεχαν ακτινωτά σε όλο το ύψος και το διαιρούσαν σε τέσσερις κερκίδες. Η χωρητικότητά του υπολογίζεται περίπου για 2000-2500 θέσεις και οικοδομήθηκε στον ύστερο 3ο αι. π.Χ. Η σκηνή στα δυτικά της ορχήστρας ήταν ορθογώνια (15,40x7,60μ.) με δύο παρασκήνια (3,70x2,50μ.) που πρόβαλλαν στην ορχήστρα και πλαισίωναν το λίθινο προσκήνιο. Ανατολικά του θεάτρου υπήρχε ορθογώνιο κτίριο που επικοινωνούσε μέσω δύο ανοιγμάτων με τη συνεχόμενη στοά, η οποία είχε δεκατρείς κίονες στην πρόσοψη και τοίχους στα άκρα της.¹¹³ Έτσι, η χωροθέτηση του μικρού θεάτρου απέναντι από το πρυτανείο και το λεγόμενο «τέμενος» με τους τρεις βωμούς, ανάμεσά τους και ο βωμός του Διός Σωτήρος,¹¹⁴ δημιουργούσε το ανατολικό πέρας της πολιτικής αγοράς.

Hellenismus, 1986, 156-66. Για την πολιτική λειτουργία του οικοδομήματος βλ. McDonald 1943, 255-72. Τα μνημεία για τα οποία γνωρίζουμε από επιγραφικές μαρτυρίες ότι πρόκειται για βουλευτήρια είναι της Μιλήτου, των Αιγών της Περγάμου, της Δωδώνης. Για τα υπόλοιπα κτίσματα τα οποία θεωρούνται ως βουλευτήρια οι ερευνητές στηρίζονται κυρίως στην αρχιτεκτονική διαμόρφωση των κτισμάτων σε συσχετισμό με πολεοδομικά κριτήρια, σχετικά για το θέμα βλ. V. Kockel, "Bouleuteria. Architektonische Form und urbanistischer Kontext". Vestigia, Beiträge zur Alten Geschichte 47 (1995), 29-40.

111. Αρχετές δυσκολίες αναφύονταν στην ένταξη ενός αμφιθεατρικού οικοδομήματος στον πολεοδομικό ιστό πόλεων που ήταν κτισμένες με το ιπποδάμειο σύστημα, σχετικά βλ. Whycherley 1962, 164-65.

112. Αντίθετα, οι Hoerfner-Schwandner 1994, 140, διατύπωσαν την άποψη ότι το μικρό θέατρο δεν επιστεγαζόταν.

113. Hoerfner-Schwandner 1994, 140. Μολονότι δεν έχει γίνει ανασκαφική έρευνα παρά μόνο επιφανειακή, από τις σχετικές κατόψεις που δημοσιεύτηκαν επιτρέπεται να διατυπωθεί η άποψη ότι στο εσωτερικό θα υπήρχε θρανίο για την παραμονή των επισκεπτών. Ως προς τη χρήση αυτού του κτιρίου ο H. Lauter, ό.π., 105, εικ. 29, κάνει λόγο για παρόδιο ιερό. Στοές τέτοιας μορφής απαντούν στη δυτική Ελλάδα, για παράδειγμα η δυτική στοά στο ιερό του Απόλλωνος στον Θέρμο της Αιτωλίας, Ι. Παπαποστόλου. Η ελληνιστική διαμόρφωση του ιερού και της αγοράς των Αιτωλών στον Θέρμο, Φηγός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, 1994, 510 και σημ. 8 με τη σχετική βιβλιογραφία, 519 εικ. 4, ή στοά στην Ελέα, σχετική βιβλιογραφία παρακάτω σημ. 140.

114. Δάκαρης 1984, 29, εικ. 6.

Δεν υπάρχουν σαφείς μαρτυρίες για την πολιτική οργάνωση της Κασσώπης, εντούτοις από την αρχιτεκτονική διαμόρφωση της αγοράς συνάγεται έμμεσα η τριπλή διάρθρωση της πολιτείας¹¹⁵ με την εκκλησία του δήμου, τη βουλή και τις άλλες ετήσιες αρχές. Οι τελευταίες μαρτυρούνται επιγραφικά¹¹⁶ και περιλάμβαναν τον πρύτανη, τους τέσσερις στρατηγούς και τον γραμματέα. Μετά την ίδρυση της πόλης με συνοικισμό, η Κασσώπη λειτουργούσε ως «πόλις-κράτος»¹¹⁷ μιας ομοσπονδίας κωμών. Η έντονη αστικοποίηση της περιοχής και η άνθηση της Κασσώπης κατά τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. οδήγησαν στη συγκρότηση μιας ομοσπονδίας με το όνομα κοινό των Κασσωπαίων, στην οποία συμμετείχαν και τα αστικά κέντρα της Κασσωπιάς, δηλαδή οι αποικίες Βουχέτιο, Πανδοσία και Ελάτρια,¹¹⁸ διατηρώντας την αυτονομία τους. Δεν είναι βέβαιο αν οι τέσσερις στρατηγοί που μαρτυρούν επιγραφές του 3ου και 2ου αι. π.Χ. εκπροσωπούν το κοινό των Κασσωπαίων¹¹⁹ ή την πόλη της Κασσώπης.¹²⁰ Με βάση τα έως σήμερα γνωστά δεδομένα δεν υπάρχουν άμεσες μαρτυρίες για την αντιπροσώπευση των κωμών και των αστικών κέντρων της Κασσωπιάς, που συμμετείχαν στο ομώνυμο κοινό. Ενδείξεις για τη συμμετοχή των αποικιών στους θεσμούς της πόλης συνιστούν αφενός η μνεία των τεσσάρων στρατηγών και αφε-

115. Dakaris 1987. 80.

116. Για τις επιγραφές βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1952. 357-58· ΠΑΕ 1954. 206. J. L. Robert · Bull. épigr. 1956. 142· Bull. épigr. 1959. 230. Cabanes 1976, 564 αρ. 41-42.

117. Για την καταγωγή του κράτους τύπου πόλεως και την προσέγγισή του βλ. Μ. Sakellariou. The Polis-State. Definition and Origin, ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 4(1989), με σχολιασμό των διαφορετικών απόψεων και τη σχετική βιβλιογραφία [πόλις. Ένας τύπος αρχαίου ελληνικού κράτους. Αθήνα. 1999, μτφ. Δ. Κοκκώνης].

118. Ηλείοι άποικοι ίδρυσαν στην Κασσωπαία τις αποικίες Βουχέτιο, Βατίες, Ελάτρια και Πανδοσία στο τέλος του 8ου αι. π.Χ. σχετικά βλ. Dakaris 1971, 71 κε. 107. 130 κε., 148-49.

119. Για την ομοσπονδία των Κασσωπαίων βλ. Σ. Δάκαρης, ΑΔ, 16(1960), Χρονικά. 207. Δάκαρης 1964. 40 σημ. 1. Dakaris 1971. 37-38 και σημ. 123. Δάκαρης 1972. 36. 86. Franke 1961. 48. Hammond. 1967. 538-39. Cabanes 1976. 115, 176, 576.

120. Δάκαρης 1984, 61 και σημ. 83 με τη σχετική βιβλιογραφία. Διατυπώθηκε επίσης η άποψη ότι η Αφροδίτη υπήρξε θεότητα των αρχόντων και τα αναθήματα σε αυτήν πρέπει να αποσυνδέονται από τη σχετική λατρεία της θεάς στην πόλη, βλ. Β. Κοντορίνη, «Δημοσιευμένες ελληνικές επιγραφές του Μουσείου Ιωαννίνων», Δωδώνη 16(1987), 621-22 με την παλιότερη για το θέμα βιβλιογραφία. Ωστόσο η θεωρία υπόκειται σε κριτικό έλεγχο. σχετικά Χρ. Τζουβάρα-Σούλη Λατρείες στην Κασσώπη. «Φηγός», Τμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σ. Λάκαρη. 1994. 110.

τέρου η ανάθεση στρατιωτικών από το Βουχέτιο στον Ηρακλή Σωτήρα σύμφωνα με έμμετρη επιγραφή του ύστερου 2ου αι. π.Χ., που βρέθηκε στην αγορά της Κασσώπης.¹²¹ Εάν οι αγρότες των κωμών δυσκολεύονταν να συμμετάσχουν στις εκκλησίες, αυτό δεν θα ίσχυε για τους εμπόρους και τους τεχνίτες των αστικών κέντρων. Υπολογίζεται¹²² ότι την πόλη κατοικούσαν στην ακμή της 10000 - 12000 άτομα και την περιοχή της Κασσωπαίας 6100-77000, τον αριθμό όμως των μελών που συμμετείχαν στην εκκλησία και τη βουλή δεν μπορούμε να τον προσδιορίσουμε.

Για να λειτουργήσουν οι θεσμοί, απαιτούντο κτίρια τα οποία χωροθετήθηκαν στην αγορά κατά την περίοδο της ίδρυσής της αλλά και μέχρι τον ύστερο 3ο αι. π. Χ. Η λειτουργία του μικρού θεάτρου και ως βουλευτηρίου εδράζεται στον συνδυασμό των ακόλουθων ενδείξεων: του γεγονότος ότι χωροθετείται ως το ανατολικό πέρας της αγοράς¹²³ αξιοποιώντας την κατάλληλη προς τούτο φυσική διαμόρφωση και του γεγονότος ότι, επειδή το οικοδόμημα ήταν πιθανόν χωρίς στέγη, διαμορφώθηκε η ορθογώνιος αίθουσα ανατολικά πίσω από το κοίλο, για να καταφεύγουν εκεί οι εκκλησιάζοντες πολίτες σε περίπτωση κακοκαιρίας. Επιπροσθέτως είναι γνωστόν ότι τα βουλευτήρια φιλοξενούσαν όχι μόνο τις πολιτικές συγκεντρώσεις αλλά και άλλες δημόσιες ή μη εκδηλώσεις στις οποίες αναφέρονται η διεξαγωγή δικών, η υποδοχή των νικητών σε πανελλήνιους αγώνες, η επίδειξη αυτοσχέδιων λόγων και συγγραμμάτων, οι γραμματικές και μουσικές ασκήσεις.¹²⁴ Με βάση τα παραπάνω δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το μικρό θέατρο φιλοξενούσε πρωτίστως τις συνεδριάσεις της βουλής και του δήμου παράλληλα με τις πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Στους πρόποδες του υψηλότερου λόφου πάνω από τα ιδιωτικά σπίτια στη ΒΔ γωνία της πόλης και στον άξονα της αγοράς οικοδομήθηκε το μεγάλο θέατρο το οποίο δεν έχει ερευνηθεί προς το παρόν ανασκαφικά¹²⁵

121. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1982, 84. Ο ίδιος, Η ρωμαϊκή πολιτική στην Ήπειρο, Νικόπολις Α΄, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (23-29 Σεπτεμβρίου 1984), 1987, 16-18

122. Dakaris 1971, 75, 111-12, Dakaris 1987, 73.

123. Για τη χωροθέτηση συναφών οικοδομημάτων στην αγορά βλ. McDonald 1943, 250-51· 252-53 (για παραδείγματα που δεν ακολουθούν αυτόν τον κανόνα).

124. Π.χ. στο βουλευτήριο των Ηλείων, Πausanias, 6, 23, 7 ή στο βουλευτήριο της Τέω, Syll.3 578, στ. 32-34. Πρβλ. McDonald 1943, 278-79, V. Kockel, ό.π. 36.

125. Dakaris 1971, 124, εικ. 40.5, 53. Hoepfner-Schwandner 1994, 141, εικ. 96. Το Έργον 1973, 127 (μικροσυντηρήσεις-στερεώσεις).

(Εικ. 11). Έχει νοτιοανατολικό προσανατολισμό και ο θεατής αποκτά πανοραμική θέα του κόλπου της Νικόπολης και εν μέρει του Ιονίου πελάγους. Οι κατολισθήσεις βράχων από τον υπερκείμενο λόφο προκάλεσαν σημαντικές βλάβες στο κοίλο. Η ορχήστρα του θεάτρου δεν σχημάτιζε πλήρη κύκλο αλλά τόξο μεγαλύτερο από το ημικύκλιο. Δύο πολυγωνικά αναλήμματα ενισχυμένα με αντηρίδες¹²⁶ (0,54x0,54 μ.) στήριζαν την πρόσοψη του κοίλου, του οποίου η διάμετρος βάσης μετρούσε 18 μ. ενώ η διάμετρος κορυφής υπολογίζεται σε 81μ. Οριζόντιο διάζωμα διαιρούσε το κοίλο σε δύο τμήματα με εικοσιτρείς σειρές εδωλίων το κατώτερο και δώδεκα το ανώτερο.¹²⁷ Οι εννέα ακτινοειδείς κλίμακες υποδιαιρούσαν το κοίλο σε δέκα κερκίδες.¹²⁸ Ένα ευρύχωρο διάζωμα στην κορυφή περιβαλλόταν από ισχυρό πολυγωνικό τοίχο. Το ορθογώνιο σκηνικό οικοδόμημα (μήκους 24,25μ.) είχε δύο παρασκήνια (6,10x2,60μ.) που προεξείχαν προς την κατεύθυνση της ορχήστρας. Ανάμεσά τους υπήρχε το προσκήνιο με κιονοστοιχία την οποία αποτελούσαν έξι κίονες. Αναφορικά με τη χωρητικότητα φαίνεται ότι επαρκούσε για 6000 θεατές. Το θέατρο συγγενεύει τυπολογικά με το θέατρο της Δωδώνης και χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. ή λίγο μετά.

Η διοργάνωση σκηνικών και θυμελικών αγώνων στο μεγαλύτερο αστικό κέντρο της Κασσωπαίας είναι κάτι το αναμενόμενο. Ως γνωστόν, το αθηναϊκό θέατρο είχε διαδοθεί σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο από τον 4ο αι. π.Χ., όταν ο πολιτισμός ταυτιζόταν με την ελληνικότητα¹²⁹ και κέντρο αυτού του πολιτισμού ήταν η Αθήνα. Ενδεικτική των σχέσεων της Κασσώπης με αυτόν τον πολιτισμό αποτελεί η ανεύρεση γλυπτών σε οικογενειακό ταφικό περίβολο¹³⁰ στο νεκροταφείο μιας σημαντικής κώμης

126. Hoepfner-Schwandner 1994, 141, εικ. 129.

127. O W.M. Leake. *Travels in Northern Greece I* (1835 – ανατύπ. 1967), 247-48 σημειώνει 37 σειρές εδωλίων και 35 ο Hammond 1967, 54.

128. Οι Hoepfner-Schwandner 1994, εικ. 96 αποτυπώνουν επτά κλίμακες και οκτώ κερκίδες.

129 A. Dihle. *Die Griechen und die Fremden*, 1994, 51.

130. Το μνημείο χρονολογείται στο τρίτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και περιλάμβανε τους τάφους επιφανούς οικογένειας. Στον πειόσχημο ταφικό περίβολο ανήκουν εφορμών μαρμάρinos λέων και θραύσματα δευτέρου, οι ακέφαλοι μαρμάρinos κορμοί νεανίδων και η κεφαλή κόρης μαζί με θραύσματα άλλων αγαλμάτων. βλ. ΑΔ 17(1961-62), Χρονικά, 187 κε., πίν. 223. ΑΔ 19(1964), Χρονικά 305 κε., πίν. 346β, ΑΔ 23(1968), Χρονικά, 295, ΑΔ 25(1970), Χρονικά, 308 κε., πίν. 269γ, ΑΔ 27(1972), Χρονικά, 450-52, ΑΑΑ, ΙΙΙ, 1970, 41-45. ΑΑΑ, 6, 1973, 220-23. Για τους ταφικούς περιβόλους της ΒΔ Ελλάδος πρόσφατα Ι. Αν-

της Κασσωπαίας η οποία τοποθετείται στο Μιχαλίτσι Πρεβέζης,¹³¹ και πιθανολογούνται ως έργα αττικού εργαστηρίου.¹³² Επιπλέον, η Κασσώπη εξελίχθηκε σε σημαντικό κέντρο κρατικών, εμπορικών και πολιτισμικών δραστηριοτήτων ιδιαίτερα κατά τον 3ο και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. με την εμπλοκή της σε πανελλήνια πολιτιστικά δρώμενα¹³³ Είναι η περίοδος συχνών επαφών ανάμεσα στην Κασσώπη και στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου¹³⁴ ή στην Κάτω Ιταλία και στη Σικελία.¹³⁵

Με τα ως σήμερα γνωστά δεδομένα δεν είναι δυνατό να προσδιορίσουμε κάποιες γιορτές με τις οποίες θα συνδεόταν η θεατρική δραστηριότητα στην Κασσώπη. Η περίοδος ανάπαυλας που ήταν αφιερωμένη στην πίστη ανήκε κυρίως στο χειμερινό τόξο, ενώ το πλαίσιο για τις παραστάσεις θα αποτελούσε ένα θρησκευτικό γεγονός, όπως συνέβαινε σε πολλές περιοχές της Ελλάδος.¹³⁶ Κύρια θεότητα του φύλου των Κασσωπαίων και της πόλης ήταν η Αφροδίτη που με τον Δία Σωτήρα ανήκαν στις δημόσιες θεότητες.¹³⁷ Σημαντική επίσης υπήρξε και η λατρεία του Διονύσου οφει-

δρέου. "Μνημειακοί ταφικοί περίβολοι της ΒΔ Ελλάδος". Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σ. Δάκαρη, 1994, 77-98.

131. Για την ταύτιση του Μιχαλιτσίου με τη Βερενίκη, ίδρυμα του Πύρρου, σχετικά Κ. Γραβάνη, Τοπογραφικά Κασσωπαίας, Αφιέρωμα στον Ν.G.L. Hammond, Παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7, 1997, 79-93 με την παλιότερη για το θέμα βιβλιογραφία.

132. Τα γλυπτά του Μιχαλιτσίου δεν έχουν δημοσιευθεί ακόμη, εικάζεται όμως ότι είναι έργα αττικού εργαστηρίου, κατασκευασθέντα κατά το δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ. Ι. Βοκοτοπούλου, Οδηγός Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, 1973, 89-90, πίν. 35, 36

133. Δάκαρης 1984, 52-63. Κ. Γραβάνη, Κεραμική των ελληνιστικών χρόνων από την Ήπειρο, ΗπΧρον. 29(1988/89), 112-116.

134. Όπως υποδεικνύουν χρυσό νόμισμα του Πτολεμαίου Σωτήρος, βλ. Οικονομίδου-Καράμεσι, στο Hoepfner-Schwandner 1986, 134 σημ. 270, και οι νομισματικοί τύποι σε ενσφράγιστες αγνύθες από την Κασσώπη, Chr. Τζουβάρα-Souli, Seal impressions on Loomweights from Cassope (Epirus) I. The Numismatic Types, BCH Suppl. 29(1996), 501-02. Για τα νομίσματα βλ. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1980, 32, πίν. 39δ-ε· Δάκαρης 1984, 55, εικ. 19α.

135. Όπως π.χ. βεβαιώνουν μεταξύ άλλων και οι νομισματικοί τύποι σε ενσφράγιστες αγνύθες, βλ. Chr. Τζουβάρα-Souli, ό.π. 502-04, και η εισαγωγή της λατρείας της Αφροδίτης Αινειάδος από τον Έρυκα της Σικελίας, Δάκαρης 1964, 125-32, 160-61. Τζουβάρα-Souli ό.π. (σημ. 84) 111-17. Για τις σχέσεις των Ηπειρωτών με τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Σικελία βλ. συγκεντρωμένη τη σχετική βιβλιογραφία Chr. Τζουβάρα-Souli, ό.π., 501 σημ. 28.

136. Για παράδειγμα στη Λακωνία τα Νάια προς τιμήν του Διός Ναΐου, στο Άργος οι παραστάσεις ήταν αφιερωμένες στην Ήρα, στις Θεσπιές στις Ελικωνιάδες Μούσες, στους Δελφούς συνδεόταν με τις γιορτές προς τον Απόλλωνα, βλ. γενικά Blume 1978, 29-30.

137. Σχετικά βλ. Χρ. Τζουβάρα-Souli, ό.π. (σημ. 120), 109-116 όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία.

λόμενη σε κερκυραϊκή επίδραση.¹³⁸ Από την άλλη, ένα πολιτικό γεγονός ή μια επινίκια εκδήλωση ήταν αρκετά να προκαλέσουν μια παράσταση κατά την ελληνιστική περίοδο, όταν το δράμα απέκτησε πλέον κοσμικό χαρακτήρα.

ΕΛΕΑ. Στις πλαγιές του όρους Κορίλας της Παραμυθιάς, στο σημερινό χωριό Χρυσανγή, εκτείνονται τα ερείπια της αρχαίας Ελέας.¹³⁹ Οι ανασκαφικές έρευνες¹⁴⁰ και τα γενικότερα ιστορικά δεδομένα που είναι γνωστά για τη Θεσπρωτία, θεμελιώνουν την οικοδόμηση της πόλης, η οποία ακολούθησε το ευθύγραμμο σύστημα, περίπου στο 360-350 π.Χ. Η φυσική οχύρωση του οικισμού ενισχύεται στα αδύνατα σημεία με τείχος. Δύο δημόσια οικοδομήματα¹⁴¹ και ένα μικρό θέατρο σε ευρύχωρο ορθογώνιο χώρο εντός του περιβόλου βεβαιώνουν την ύπαρξη της πολιτικής αγοράς στον ανατολικό τομέα της πόλης (Εικ. 12) και υποδεικνύουν την Ελέα ως το πολιτικό κέντρο των Ελεατών και των Θεσπρωτών.¹⁴² Ό,τι σώζεται από το θέατρο¹⁴³ είναι λίγα εδώλια του κοίλου, που ήταν προσανατολισμένο δυτικά-νοτιοδυτικά, και λείψανα από την τοιχοδομία της σκηνής. Η μεγάλη διάμετρος του κοίλου υπολογίζεται ως 50 μέτρα και το ύψος σε 8-9 μ. Η χωρητικότητά του ανερχόταν σε 3000-4000 θέσεις, αριθμός που αντιστοιχεί περίπου στον πληθυσμό της πόλης κατά τον 4ο αι. π.Χ.

Η χωροθέτηση του θεάτρου στην αγορά σε συνδυασμό με τη χωρητικότητά του, επιτρέπουν την υπόθεση ότι το οικοδόμημα κατασκευάστηκε

138. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., 117.

139. Για την Ελέα, τα μνημεία της και την ιστορική της παρουσία βλ. Δάκαρης 1972, 37-39, 97-99, 116-17, 119-20, 139, 178, 184-85, 201, σχ. 42-43 Σύμφωνα με τον Franke 1961, 40, 301 πρόκειται για κορινθιακή αποικία του 5ου αι. π.Χ., άποψη την οποία δεν υιοθετεί ο Δάκαρης 1972, 116 και σημ. 310.

140. Συνοπτικά για τις νεότερες ανασκαφικές έρευνες στην Ελέα και την Ελεάτιδα βλ. G. Riginos. "Ausgrabungen in antiker Eleatis und ihrer Umgebung". L' Illyrie Méridionale et l' Épire dans l' Antiquité, Actes du IIIe colloque international de Chantilly (16-19 Octobre 1996), 1999, 171-180.

141. Το ένα διαστάσεων 40,40x8,50μ. ήταν βορειοανατολικά του θεάτρου με εσωτερική πεσοστοιχία και το άλλο νοτιοδυτικά διαστάσεων 18x14μ, Δάκαρης 1972, 178, σχέδ. 43 αριθ. 6 και 15. Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή, ΑΔ, 43, 1988, Χρονικά, 346, σχέδ. 7,8.

142. Υπήρξε το αρχικό κέντρο του κοινού των Θεσπρωτών, το οποίο μετέφερε την έδρα του στη Γιτάνη περίπου το 335-330/25 π.Χ., βλ. Δάκαρης 1972, 38-39, 116-17. Dakaris 1987, 75. Η πόλη έκοψε τα πρώτα νομίσματα γύρω στο 360-42 π.Χ., Franke 1961, 40-46. Hammond 1967, 546, 548-49.

143. Δάκαρης 1972, 184, σχέδ. 43.13.

για να φιλοξενεί την εκκλησία του φύλου, δηλαδή των Ελεαίων ή Ελεατών,¹⁴⁴ παράλληλα με τις περιστασιακές μουσικές και δραματικές παραστάσεις.

ΓΙΤΑΝΗ. Η αρχαία Γιτάνη,¹⁴⁵ που ταυτίστηκε με την Γκούμανη στη δεξιά όχθη του Καλαμά, αποτελούσε το δεύτερο πολιτικό κέντρο¹⁴⁶ των Θεσπρωτών το οποίο καθιερώθηκε, όταν η περιοχή της νότιας Κεσπρίνης περιήλθε σε αυτούς. Τα αρχαιολογικά ευρήματα και ορισμένα χαρακτηριστικά του τείχους μαρτυρούν ότι η πόλη συνοικίστηκε στον 4ο αι. π.Χ.¹⁴⁷ και αποτελούσε τον μεγαλύτερο οικισμό της Θεσπρωτίας, αφού καταλάμβανε έκταση περίπου 28 εκτ. και είχε πληθυσμό 6000-8000 κατοίκους. Η πολεοδομική ανάπτυξη ακολουθούσε το ευθύγραμμο σύστημα συνδυασμένο με τον «ἀρχαῖον τρόπον», δηλαδή στενότερους δρόμους.¹⁴⁸ Η πολιτική αγορά¹⁴⁹ διαμορφώθηκε σε ορθογώνιο χώρο εντός του εσωτερικού περιβόλου της πόλης εκατέρωθεν της κεντρικής αρτηρίας. Ένα στωϊκό οι-

144. Για τα εθνικά του φύλου βλ. Δάκαρης 1972, 37-38, 116.

145. Για τη γεωγραφική θέση και την ετυμολόγηση του ονόματος βλ. Δάκαρης 1972, 35-36. Δ. Ευαγγελίδης, «Επιγραφή εκ Δωδώνης», ΑΕ 1953-54, I, 102. Hammond 1967, 626, 651-52. Ωστόσο, πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες σε οικοδόμημα στον νοτιοδυτικό τομέα της πόλης έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό σφραγισμάτων πατύρων μεταξύ των οποίων και ένα με την επιγραφή ΓΙΤΑΝΑ, σχετικά Κ. Preka-Alexandri, A group of inscribed seal impressions of Thesprotia, Greece, BCH Suppl. 29, 1996, 195-98, πίν. 40· η ίδια, Seal Impressions from Titani, a hellenistic Metropolis of Thesprotia, PACT 23, 1989, 163-72. Για τα αρχαία λείψανα βλ. Φ. Πέτσας, ΑΕ 1952, Παράρτημα, 13-14. Hammond 1967, 83-85. Δάκαρης 1972, 108-110. Για τις συστηματικές ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιούνται από το 1985 και μετά βλ. Κ. Πρέκα-Αλεξανδρή, ΑΔ, 44, 1989, Χρονικά, 302 πίν. 4-5· ΑΔ 45, 1990, Χρονικά, 296, πίν. 6· ΑΔ, 46, 1991, Χρονικά, 272, πίν. 6. Η ίδια, "A first presentation of three recent excavations in Thesprotia-Epirus-Greece", L' Illyrie méridionale et l' Épire dans l' Antiquité, Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand (1990), 1993, 103-106, εικ. 1.

146. Livius, 42.38.1. Πολύβιος, 27.16.4-6.

147. Δάκαρης 1972, 94 και σημ. 270, 110.

148. Ο χώρος και η στρατιωτική τακτική καθόρισαν ένα πολεοδομικό σχέδιο σύμφωνα με το οποίο δρόμοι πλάτους 4-6μ. τέμνονταν από ενδιάμεσους πλάτους 1,5-2μ., βλ. Δάκαρης 1972, 120-22, εικ. 53-54. Για την «εὐτομον διάθεσιν» και τον «ἀρχαῖον τρόπον» πρβλ. Αριστ. Πολιτικά Η' 1330b. Ανάλυση του χωρίου βλ. Ι. Κοντής, Η εὐτομος διάθεσις εις τον ιπποδάμειον τρόπον, ΑΕ 1953/54, 255-67.

149. Έκτασης 3900m². Dakaris 1987, 75 εικ. 6. Κ. Preka-Alexandri, Recent excavations in ancien Gitani, L' Illyrie Méridionale et l' Épire dans l' Antiquité, Actes du IIIe colloque international de Chantilly (16-19 Octobre 1996), 1999, 167.

κοδόμημα¹⁵⁰ κατασκευάστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα της πόλης στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Το κτίριο, που είναι σε επαφή με τη στοά, συνδέθηκε προσωρινά με τη λατρεία του Απόλλωνος Αγυιέως.¹⁵¹ Μπροστά από την πρόσοψη της στοάς εκτείνονται τα λείψανα βάσεων αναθημάτων.

Για να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες της δημόσιας και κοινωνικής ζωής, το θέατρο¹⁵² ιδρύθηκε έξω από το δυτικό τμήμα του περιβόλου, όπου υπήρχε η κατάλληλη φυσική κλίση (Εικ. 13). Το οικοδόμημα προστατευόταν με προτείχισμα στη ΒΔ γωνία του περιβόλου, το οποίο εκτεινόταν ως το ποτάμι. Από τον θεατρικό χώρο έχει ερευνηθεί ανασκαφικά η σκηνή και μέρος του κοίλου ως το ύψος του πρώτου διαζώματος. Το κοίλο με δύο διαζώματα (28 σειρές εδωλίων) είναι στραμμένο δυτικά προς τον ποταμό Καλαμά και χωρίζεται με τέσσερις κλίμακες ορατές σήμερα, καθώς και άλλες δύο στο εσωτερικό των αναλημματικών τοίχων, οι οποίοι ενισχύονται με αντηρίδες. Η μεγάλη διάμετρος υπολογίζεται περίπου 65μ., το ύψος 10μ., και η χωρητικότητα του κοίλου σε 4000-5000 θέσεις. Το σκηνικό οικοδόμημα ήταν λίθινο με προσκήνιο αποτελούμενο από δώδεκα ημικίονες και τρεις θύρες. Το προσκήνιο τέμνει την ορχήστρα που αποτελεί κανονικό κύκλο. Για την ακριβή χρονολόγηση του θεάτρου δεν μπορεί να γίνει λόγος ακόμα, αφού εκκρεμεί η δημοσίευση της ανασκαφικής έκθεσης, θεωρούμε όμως πιθανή την κατασκευή του στο δεύτερο μισό του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ., όταν η πόλη απέβη σπουδαίο οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της Ηπείρου.

Οι ελλιπείς πληροφορίες που αποκομίζουμε από τις πηγές και τις επιγραφικές μαρτυρίες δεν επιτρέπουν προς το παρόν την πλήρη ανασύσταση της πολιτικής οργάνωσης των Θεσπρωτών. Η λειτουργία κοινού των Θεσπρωτών συμπεραίνεται από τα νομίσματα που έκοψαν γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. και από απελευθερωτικό ψήφισμα που βρέθηκε στη Γιτάνη και χρονολογείται την ίδια εποχή.¹⁵³ Έτσι γνωρίζουμε ότι τα μικρό-

150. Διαστάσεων 76x11.20μ. με 14 ιωνικούς κίονες στο εσωτερικό και 26 δωρικούς εξωτερικά. Βάσει των νομισμάτων χρονολογείται η καταστροφή του οικοδομήματος μετά το τέλος του Γ' Μακεδονικού πολέμου. Κ. Preka-Alexandri, ό.π., 167-69.

151. Preka-Alexandri, ό.π., 169. Για τη λατρεία του Απόλλωνος Αγυιέως στην Ήπειρο βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεία του Απόλλωνα Αγυιέα στην Ήπειρο, Δωδώνη ΙΓ, 1984, 427-42.

152. Δάκαρης 1972, 185, σχέδ. 53-54.5.

153. Dakaris 1987, 75. Για την επιγραφή βλ. Σ. Δάκαρης, ΑΔ 16, 1960, Χρονικά, 207. Cabanes 1976, 576 αρ. 49. Η γραπτή παράδοση, τα νομίσματα και οι επιγραφικές μαρτυρίες τεκμηριώνουν δεκαεννέα θεσπρωτικά φύλα. βλ. Δάκαρης 1972, 86-89.

τερα φύλα συμμετείχαν στον πολιτικό σχηματισμό διατηρώντας την αυτοτέλειά τους, ενώ γύρω στο 330 π.Χ. εντάχθηκαν στην Ηπειρωτική Συμμαχία και αργότερα στο κοινό των Ηπειρωτών με ταυτόχρονη λειτουργία του κοινού τους για θέματα που αφορούσαν τους Θεσπρωτούς. Οι ετήσιες αρχές, δηλαδή ο προστάτης, ο γραμματεύς και η εκκλησία των Θεσπρωτών, η σύνθεση της οποίας δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί προς το παρόν, χαρακτηρίζαν τη δημοκρατική οργάνωσή τους. Το νομοθετικό έργο ασκούσε η βουλή, όπως μας το βεβαιώνει προσωποποιημένη παράστασή της σε σφράγισμα από το δημόσιο αρχείο της πόλης.¹⁵⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ονόματα που είναι χαραγμένα στα εδώλια¹⁵⁵ και υποδεικνύουν την αυστηρή ταξίθεσία η οποία θα ίσχυε όχι μόνο για τις παραστάσεις αλλά και για τις υπόλοιπες δημόσιες εκδηλώσεις που φιλοξενούνταν στο θέατρο. Έτσι, το σχόλιο στους *Ίππεις* του Αριστοφάνη (στ. 575) «*ἔξῃν δὲ τοῖς τῆς τιμῆς ταύτης τυχοῦσι καὶ ἐν βουλευτηρίῳ καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν θεάτροις καὶ ἐν ἄλλῳ παντὶ συλλόγῳ τοὺς προλαμβάνοντας, οὔτινες ἦσαν. ἔξεγειραντες αὐτοὺς εἰς τὸν ἐκείνων τόπον καθίσαι*» μας επιτρέπει την έμμεση διαπίστωση ότι και στο θέατρο της Γιτάνης το μεγάλο πλήθος των εκκλησιαζόντων πολιτών και των θεατών θα ακολουθούσε μια ιεραρχικά καθορισμένη διάταξη.¹⁵⁶ Επομένως, το θέατρο χρησίμευε ως χώρος συνεδρίασης της εκκλησίας του τοπικού κοινού και παράλληλα φιλοξενούνταν για ορισμένες ημέρες του έτους καλλιτεχνικές εκδηλώσεις προς τιμήν κάποιας τοπικής θεότητας. Μια δυνατότητα είναι να συνδέονταν με την Θέμιδα που ως αγοραία επόπτευε τις πολι-

154. Ανάμεσα στα σφραγίσματα συγκαταλέγεται και ένα με την παράσταση γυναικείας μορφής και την επιγραφή ΒΟΥΛΑΣ προς τα δεξιά. Η πληροφορία αντλείται από ανακοίνωση σχετική με τα αποτελέσματα των ανασκαφικών ερευνών της Αρχαιολόγου Δρ. Καλλιόπης Πρέκα-Αλεξανδρή στον δήμο Φιλιατών Θεσπρωτίας.

155. Ανάμεσά τους αναγνωρίζονται με βεβαιότητα τα ονόματα Μενέδαμος, Τιμόδαμος, Ἀντίνους, Ἀλέξανδρος, Κέφαλος, Πανσανίας, Δόκιμος, Χαροπίδας, Νικόμαχος, Νικόστρατος, Φιλίστα. Για την πληροφορία βλ. σημ. 154.

156. Πρβλ. ψήφισμα από τον δήμο του Πειραιώς γύρω στο 360 π.Χ. IG II2 αρ. 1176 στ. 6 κε., στο οποίο γίνεται αναφορά στην προεδρία, όπου κάθονταν ο δήμαρχος, οι ιερείς και άλλοι διακεκριμένοι πολίτες. Άλλα παραδείγματα βλ. Kolb 1981, *passim*. Πρβλ. και Pickard-Cambridge 1968, 268. Για τη σημασία και το προνόμιο της προεδρίας βλ. M. Maab, *Die Proedrie des Dionysostheaters in Athen*, *Vestigia XV* (1972), 77 κε. Πρβλ. Φ. Κακριδής, *Αρχαίος ελληνικός θεατρικός χώρος, «Φηγός»*, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, 1994, 65-67.

τικές συναθροίσεις και ο ναός στο κέντρο της πόλης αποδόθηκε στη λατρεία της.¹⁵⁷

Οι πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στη Γιτάνη αποκάλυψαν έναν πληθυσμό εύπορο και πολιτιστικά προηγμένο. Ανάμεσα στις ασχολίες των κατοίκων συμπεριλαμβανόταν η μεταλλουργία, όπως μας βεβαιώνουν, μεταξύ άλλων, τα σωζόμενα έργα τορευτικής.¹⁵⁸ Καλλιτεχνική εξοικείωση προδίδουν και τα σφραγίσματα από το δημόσιο αρχείο της πόλης, τα οποία απεικονίζουν μορφές ηθοποιών, μάσκες τραγωδίας ή κωμωδίας, σατύρους, έρωτες και άλλα όντα που συνδέονται με τον διονυσιακό κύκλο.¹⁵⁹ Η εικόνα αυτή ενισχύεται με τη μνεία του θεσπρωτού ηθοποιού Φίλωνος¹⁶⁰ γιου του Αϊνέα σε κατάλογο υποκριτών από το Άργος των αρχών του 1ου αι. π.Χ. Επίσης, αθλητές διαγωνίσθηκαν στα Ασκληπιεία της Επιδαύρου¹⁶¹ και στις γιορτές της Αρτέμιδος της Λευκοφρυήνης στη Μαγνησία του Μαιάνδρου.¹⁶² Επιπλέον, ο ηπειρώτης Άλκέμαχος του Χάροπος νίκησε στα Παναθήναια του 194/3 π.Χ. στον «δίαυλον»,¹⁶³ αγώνισμα που απαιτούσε οικονομική επιφάνεια για τη συντήρηση των αλόγων. Το πατρωνυμικό και η συμμετοχή του στα Παναθήναια¹⁶⁴ μας βεβαιώνουν ότι καταγόταν από πλούσια οικογένεια, όπως ήταν αυτή των Χαρόπων από τη Θεσπρωτία, η οποία διαδραμάτισε σπουδαίο ρόλο κατά τα τέλη του

157. Σχετικά Χρ. Τζουβάρα-Σούλη ό.π. (σημ. 84), 91-95. Για το ιερό βλ. Κ. Πρέκα-Αλεξάνδρη. ΑΔ 44, 1989. 302. πίν. 5.

158. Πρόκειται για χάλκινα αγαλματίδια σατύρων, fulcra κλινών που παριστάνουν την Αρτέμιδα, τον Διόνυσο και Αμαζόνα. Για τα ευρήματα και τη σημασία τους βλ. Κ. Πρέκα-Αλεξάνδρη. ΑΔ 44, 1989, Χρονικά, Β2, 303 κε., πίν. 169, 170.

159. Για την πληροφορία βλ. σημ. 154.

160. Στεφανής 1988. 449 αρ. 2557. Fraser-Matthews, ό.π. στο λ.

161. Ο παγκρατιαστής Σίμακος Φαλακρίωνος Θεσπρωτός στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. τιμωρήθηκε με πρόστιμο 1000 στατήρων, επειδή παραβίασε τον κανονισμό κατά τους αγώνες των Ασκληπιείων της Επιδαύρου, Sylloge⁴ 1076, στ. 19. IG, IV2, 99. Πρβλ. Δάκαρης 1972. 176.

162. O. Kern, Inschriften von Magnesia am Mäander, 1900, 32. Πρβλ. Δάκαρης 1972, 174.

163. IG II2, 2313, στ. 24 και 34 (όπου αναγράφεται σε αγώνισμα πάλης ένας άλλος ηπειρώτης από τη Χαονία, γιος του Λυσίου). Πρβλ. St. V. Tracy- Chr. Habicht, "New and old Panathenaic victor lists", Hesperia 60, 1991, 229.

164. Σε έναν κατάλογο παναθηναϊκών για τα έτη από το 202 έως το 146 π.Χ. αναφέρονται και μέλη των βασιλικών οίκων των Πτολεμαίων, των Σελευκιδών, των Ατταλιδών, καθώς και επιφανείς αξιωματούχοι, σχετικά βλ. St. V. Tracy- Chr. Habicht, ό.π. 187-236.

3ου και ιδιαίτερα κατά τον 2ο αι. π.Χ.¹⁶⁵ Όλα τα παραπάνω δείχνουν το ζωντανό ενδιαφέρον των Θεσπρωτών για τους αθλητικούς, ιππικούς και δραματικούς αγώνες. Μάλιστα, το πιο χαρακτηριστικό είναι ότι δικαίωμα εισόδου στο θέατρο είχαν και οι γυναίκες που κατείχαν ξεχωριστή θέση στην ηπειρωτική κοινωνία.¹⁶⁶

ΝΙΚΑΙΑ. Λείψανα θεάτρου αποκάλυψαν οι ανασκαφικές έρευνες στη Νίκαια,¹⁶⁷ που απείχε μισή ώρα από τη Βύλλίδα και ταυτίστηκε με τα ερείπια τα οποία βρίσκονται στην πολίχνη του Κίος. Ο οικισμός με οχυρό περίβολο κατά το πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. υπήρξε το αρχαιότερο κέντρο των Βυλλιόνων και κτίστηκε τον 5ο αι. π.Χ. Συνέχισε να υφίσταται και μετά την ίδρυση της Βύλλιδος και πιθανολογείται ότι αποτελούσε έναν από τους δήμους της.¹⁶⁸ Η πόλη διέθετε αγορά με στωϊκό οικοδόμημα και θέατρο¹⁶⁹ με 800 περίπου θέσεις, χωρητικότητα ενδεικτική του πληθυσμιακού μεγέθους (Εικ. 14). Στην πρώτη σειρά του κοίλου ήταν τα έδρανα

165. Ο Χάροψ Μαχάτας ο πρεσβύτερος, Θεσπρωτός του κλάδου των Οπατών αφιέρωσε βωμό προς τιμήν του Διός Βουλέως στο βουλευτήριο της Δωδώνης. Σ. Δάκαρης ΠΑΕ 1968, 48. Το 198 π.Χ. βοήθησε τον ρωμαίο ύπατο Φλαμίνιο εναντίον του Φιλίππου του Ε΄. Σε επιγραφή της Τήνου εμφανίζεται ως αρχιθεωρός της ηπειρωτικής ομοσπονδίας στα νησιά του Αιγαίου. R. Étienne, *Ténos II*, 1990, 102-106 αρ. 4. Ο Χάροψ ο νεότερος, αρχηγός του φιλορωμαϊκού κόμματος, ήταν διαβόητος για τις θηριωδίες του. Για τον Χάροπα τον Πρεσβύτερο βλ. Hammond 1967, 619, 621, 626-27. Chr. Habicht, *Ein thesprotischer Adliger im Dienste Ptolemaios V*, Arch.Cl., 25-26, 1973-74, 316-18. Cabanes 1976, 258-61, 304-07, ο ίδιος, "Charops I' Ancien, princeps Epirotarum", στον τόμο «Φηγός». Τμηματικός τόμος για τον καθηγητή Σ. Δάκαρη, 1994, 175-87.

166. Για παράδειγμα, δεν κηδεμονεύεται και μπορεί να ασκεί τον ρόλο του αρχηγού της οικογένειας όπως μας πληροφορούν ψήφισμα των Μολοσσών του 370-68 π.Χ. και οι επιγραφές του θεάτρου του Βουθρωτού, βλ. για το θέμα αυτό Cabanes 1976, 407-13. Για την παρουσία των γυναικών με τα παιδιά στο θέατρο βλ. Pickard-Cambridge 1968, 263-65.

167. Ο Στ. Βυζάντιος στο λ. Νίκαια την αναφέρει ως πόλις «έν Ύλλιριδι», όμως ο L. Robert, BCH 52, 1928, 433-34, υπογραμμίζει την ελληνικότητα του ονόματος επί τη βάση επιγραφής του Αμφιαρείου του Ωρωπού (1ος αι. π.Χ.) στην οποία αναγράφεται αθλητής [Σώσ]τρατος [...] του Βυλλίων από Νικαίας / συνωρίδι πωλική. Για την επιγραφή βλ. Β. Πετράκου. Οι επιγραφές του Ωρωπού. Αθήνα 1997, αρ. 527 στ. 12. Εξάλλου οι επιγραφές με χαρακτηριστικά της βορειοδυτικής διαλέκτου και το ονομαστικό, οι λατρείες και οι θεομοί είναι ελληνικοί. Για τις επιγραφές βλ. Ceka 1987, 85-92.

168. Σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία των αρχών του 2ου αι. π.Χ. για την επιγραφή βλ. IG, VI, 28. Πρβλ. F. Parazoglou, Z. Ant. 39, 1989, 50-53.

169. L. Parajani, Monumentet II, 1976, 25 κε. Ceka 1988, 226.

της προεδρίας, ακολουθούσε πλακόστρωτος διάδρομος για τη διέλευση των θεατών προς τις 13 έως 15 σειρές εδωλίων. Από το ορθογώνιας κατόψεως σκηνικό οικοδόμημα δεν διασώθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, το θέατρο της Νίκαιας χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Ο θεατρικός χώρος φιλοξενούσε τις πολιτικές και άλλες εκδηλώσεις της πόλης, της οποίας ο δημόσιος βίος δεν είναι επαρκώς γνωστός. Σε επιγραφικά κείμενα μνημονεύονται πρύτανης ως επώνυμος άρχων, στρατηγός και γυμνασίαρχος, ωστόσο δεν γίνεται σαφές αν οι αρχές αυτές ανήκουν στο κοινό των Βυλλιόνων ή αντιπροσωπεύουν την πόλη της Νίκαιας.¹⁷⁰ Θεατρικά δρώμενα, αμφιθεατρικοί αγώνες και συνεδριάσεις ασφαλώς θα φιλοξενούνταν στο θεατρικό οικοδόμημα το οποίο συνέβαλλε πολλαπλώς στη λειτουργία της πόλης. Τούτο προκύπτει από τις επιγραφές στο ανάλημμα του θεάτρου¹⁷¹ οι οποίες αναφέρονται σε παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων και σε απελευθερώσεις δούλων. Σύμφωνα μάλιστα με την τυπική αναγραφή σε απελευθερωτικό ψήφισμα από το θέατρο της Νίκαιας «ἔθηκε τοὺς λίθους κατὰ τὸν νόμον»¹⁷² η ανάθεση της στήλης έπρεπε να γίνει σε ένα λατρευτικό και σε ένα δημόσιο οικοδόμημα, δηλαδή η πράξη της απελευθέρωσης ετίθετο υπό τη νομική προστασία της πόλης δια του επωνύμου πρυτάνεως, και το θέατρο στην αγορά ήταν ο καταλληλότερος χώρος. Επίσης, οι ανασκαφικές έρευνες αποκάλυψαν κοντά στο θέατρο λείψανα σταδίου,¹⁷³ εγκατάσταση απαραίτητη για τους γυμνικούς αγώνες και τη στρατιωτική άσκηση. Από τα παραπάνω συνάγεται το συμπέρασμα ότι η πολίχνη συνέχιζε την ενεργό πολιτική και πολιτιστική ζωή, ακόμα και όταν ο πληθυσμός συνέρρεε στο αστικό κέντρο των Βυλλιόνων, τη Βύλλιδα.

ΒΥΛΛΙΣ. Η Βύλλις,¹⁷⁴ ιδρύθηκε στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. στη θέση Γραδίστα (Gradesht) στη δεξιά όχθη του Αώου, κοντά στο σύγχρονο

170. Ο στρατηγός και ο γυμνασίαρχος θα μπορούσαν να εκπροσωπούν την πόλη της Νίκαιας. Για τις επιγραφές βλ. Ceka 1987. 85-89, αρ. 23-25, 27, 29-31, 36, 89-90, αρ. 38, 39.

171. Πρόκειται για δεκατέσσερις επιγραφές στο ανατολικό ανάλημμα του θεάτρου οι οποίες χρονολογούνται από τον επώνυμο πρύτανη στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. N. Ceka. *Iliria* 14/2 (1984). 85. Ceka 1987. 85-91.

172. N. Ceka. *Iliria* 14/2 (1984), 87. Ceka 1987, 89-90, αρ. 38, εικ. 21.

173. Parajani. ό.π., 24-25.

174. Η αρχαία παράδοση θεωρούσε τη Βύλλιδα ίδρυμα του Νεοπτολέμου και των Μυρμιδόνων. Στ. Βυζάντιος στο λ. Βύλλις, ενώ ο Στράβων, 7.7.8 C326, μνημονεύει τους

Μπέλοι της Νότιας Αλβανίας. Εξερίχθηκε σε σημαντικό αστικό κέντρο στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. ως έδρα του κοινού των Βυλλιόνων, οι οποίοι ήταν και μέλη του κοινού των Ηπειρωτών.¹⁷⁵

Λόγω της φυσικής διαμόρφωσης του εδάφους η περιτειχισμένη πόλη ήταν κτισμένη σε άνδρα σύμφωνα με το ιπποδάμειο σύστημα. Οι Βυλλιόνες χάραξαν αραιούς δρόμους με κατεύθυνση Β-Ν και στενότερους κάθετους στους προηγούμενους, έτσι ώστε να σχηματιστεί ο πολεοδομικός ιστός με ορθογώνιες οικοδομικές νησίδες διαστάσεων 96x69μ.¹⁷⁶ Στο ΒΔ τμήμα της πόλης δέσποζε η οχυρωμένη ακρόπολη με την αγορά¹⁷⁷ που

Βυλλιόνες ως ένα από τα νοτιότερα ιλλυρικά έθνη. Ωστόσο, την ελληνικότητα των κατοίκων επιβεβαιώνουν τα κείμενα των επιγραφών, οι θεσμοί και οι λατρείες. Επίσης, οι νομισματικοί τύποι ακολουθούσαν την ηπειρωτική παράδοση. Η Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, 1972, 137-38. Ο κατάλογος των *θεαροδόκων* των Δελφών του 2ου αι. π.Χ. περιλαμβάνει, μεταξύ των άλλων, τον Ωρικό, την Αβαντία (Αμαντία) και τη Βύλλιδα, τη βορειότερη μη αποικιακή ελληνική πόλη της περιοχής, A. Plassart, *Liste delphique des théorodokes*, BCH 45(1921), 22-23. Από τις επιγραφικές μαρτυρίες τεκμηριώνεται η παρουσία της πόλης στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., S. Dakaris- A.Christidis-J.Vokotopoulou, "Les lamelles oraculaires de Dodone et les villes de l' Epire du Nord", *L' Illyrie méridionale et l' Epire dans l' Antiquité*, Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand, 1993, 56-57. Επιπλέον, τα αρχαιολογικά δεδομένα παραπέμπουν στο β' μισό του αιώνα, γύρω στο 350-340 π.Χ. Ceka, 1990, 221, εικ. 8, 225-26, εικ. 14· ο ίδιος, 1993, 128 κε. Dakaris 1987, 75-77. Για τις νεότερες έρευνες και την τοπογραφία της Βύλλιδος και της Νίκαιας βλ. S. Anamali, *Iliria XII-1*(1982) 13.

175. Για το κοινό των Βυλλιόνων βλ. N. Ceka, *Le Koinon des Bylliones. L' Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité*, Actes du colloque international de Clermont -Ferrand (22-25 octobre 1984), 1987, 135-49. Οι N.G.L. Hammond, "The Illyrian Atintani, the Epirotic Atintanes and the Roman Protectorate", *JRS* 79(1989) 11-25, και M.B. Hatzopoulos, «Le problème des Atintanes et le peuplement de la vallée de l' Aooos», *L' Illyrie méridionale et l' Epire dans l' Antiquité*, Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand, 1993, 183-90 αντέκρουσαν πειστικά τη θεωρία των Αλβανών αρχαιολόγων που υποστηρίζουν ότι στο έθνος των Ατιντάνων ανήκαν η Αντιγόνη, η Αμαντία, η Νίκαια, η Βύλλιδα και η Ολύμπη. Σύμφωνα με τα επιγραφικά κείμενα το κοινό των Βυλλιόνων τιμήσε με χάλκινο ανδριάντα τον στρατηγό *Κρίσωνα Σαβυρτίου*, ενώ το κοινό των Ηπειρωτών αποφάσισε ανάλογη τιμή στον γιο του *Μενέλαο*, και οι δύο Μολοσσοί του κλάδου των Κουεστών. Οι τιμητικοί ανδριάντες ιδρύθηκαν στα ανατολικά του βουλευτήριου της Δωδώνης. Για το θέμα βλ. N. Κατσικούδης, *Τιμητικοί ανδριάντες στο Ιερό της Δωδώνης. Αρχαιολογικά δεδομένα και επιγραφικές μαρτυρίες* (αδημ. διδ. διατρ., Ιωάννινα 1996), 96-122.

176. Ceka 1993, 131.

177. Για την αγορά. Dakaris 1987, 76. Ceka 1990, 225 εικ. 14. Ceka 1993, πίν. ΙΙΑ, ΙΙΙΑ.

την πλαισίωσαν στο δεύτερο μισό του 3ου αι. π.Χ. ένα δημόσιο κτίσμα πιθανώς πρυτανείο, το Νυμφαίο και η νότια στοά. Η αγορά διαμορφώθηκε σε δύο επίπεδα και διέθετε επιπλέον θέατρο στο υψηλότερο και στάδιο στο κατώτερο επίπεδο, ενώ το ΒΑ τμήμα της καταλάμβαναν δύο στωικά κτίσματα σχήματος L (Εικ. 15).

Το θέατρο της Βύλλιδος¹⁷⁸ οικοδομήθηκε σε ήπια πλαγιά στην αγορά στα μέσα του 3ου αι. π.Χ. και ανακαινίστηκε στον 2ο – 3ο αι. μ.Χ. Η διάμετρος του κοίλου υπολογίζεται σε 80,50 μ., το ύψος σε 16μ. και περιλάμβανε δύο διαζώματα με είκοσι σειρές εδωλίων (Εικ. 16). Τέσσερις κλίμακες διέτρεχαν το κοίλο καθ' όλο το ύψος διαιρώντας το σε πέντε κερκίδες. Στα άκρα του κοίλου, που υπερβαίνει το ημικύκλιο, κατασκευάστηκαν αναλήμματα για τη συγκράτηση των χωμάτινων όγκων. Η χωρητικότητα υπολογίζεται περίπου σε 7000 θέσεις. Η ορχήστρα είχε διάμετρο 22 μ. Η σκηνή διαρθρωνόταν με δωρική κιονοστοιχία στην πρόσοψη και προσκήνιο με ιωνική στοά. Εκατέρωθεν δύο τοξωτές πύλες έκλειναν τις παρόδους οι οποίες ήταν παράλληλες στον κύριο άξονα και ακολούθως κάμπτονταν προς την ορχήστρα, όπως στο θέατρο της Δωδώνης.¹⁷⁹ Το σκηνικό οικοδόμημα συνδεόταν οργανικά με το κοίλο και εκτεινόταν μέχρι τις παρόδους και τα πρόπυλα. Μπροστά από τη δυτική πρόσοψη του κοίλου αναπτύχθηκε επιμήκης στοά με δωρική κιονοστοιχία (Εικ. 17).

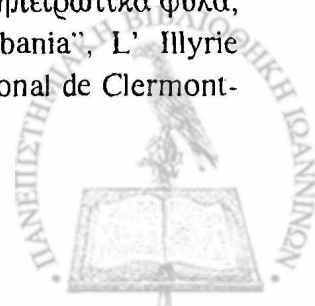
Επιγραφές από τη Βύλλίδα μαρτυρούν ετήσιες αρχές, τον πρύτανη ακολουθούμενος από τον στρατηγό, τον ίππαρχο και τους δημιουργούς, ενώ δεν γνωρίζουμε τη σύνθεση της εκκλησίας των Βυλλιόνων.¹⁸⁰ Η πόλη αποτελούσε το εμπορικό, πολιτικό και θρησκευτικό¹⁸¹ κέντρο του φύλου,

178. Ceka 1987. 88. εικ. 12-14.

179. Για τις χαράξεις του κοίλου και της ορχήστρας, τα κοινά αρχιτεκτονικά στοιχεία στα θέατρα της Ηπείρου βλ. Ceka 1990, 226-29. εικ. 16. Ceka 1993, 132, πίν. IV.

180. Ωστόσο, δεν αποσαφηνίζεται αν προΐστανται της πόλεως ή του κοινού των Βυλλιόνων, Ceka 1987. 76. αρ. 5-6. 78, αρ. 8. 84, αρ. 22. Για την F. Papazoglou, ό.π. (σημ. 168), 441 σημ. 9 (με τη σχετική βιβλιογραφία) ο πρύτανης είναι ο επώνυμος της Βύλλιδος και όχι του κοινού των Βυλλιόνων.

181. Οι λατρείες είναι ελληνικές όπως ο Ζευς Τρόπαιος, η Ήρα Τελεία, ο Ποσειδών, η Παρθένος. Παράλληλα επιχωριάζουν και λατρείες που απαντούν στα ηπειρωτικά φύλα, βλ. σχετικά Ch. Tzouvara-Souli. "Common Cults in Epirus and Albania", *L' Illyrie méridionale et l' Epire dans l' antiquité*, Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand. 1993, 65-82.

με τη μεγαλύτερη αγορά για τις ανάγκες των μελών του κοινού.¹⁸² Οι επιγραφές στους αναλημματικούς τοίχους των παρόδων αποτελούν ενδείξεις για την πολιτική λειτουργία του θεάτρου της Βύλλιδος.¹⁸³ Επιπλέον, η αναζήτηση του πρυτανείου σε γειτονικό προς το θέατρο κτίσμα ενισχύει την υπόθεση για τη φιλοξενία πολιτικών εκδηλώσεων στον αμφιθεατρικό χώρο. Οι Βυλλίονες εκκλησιαζόμενοι στο κοίλο έβλεπαν το στάδιο και προστάτευαν τα νώτα τους από τους βόρειους ανέμους.

Κρηναίο οικοδόμημα¹⁸⁴ κοντά στο στάδιο απέναντι από τη νότια στοά συνδέεται με τη λατρεία των Νυμφών. Η ύπαρξη του ιερού στην αγορά της πόλης και ο δημόσιος χαρακτήρας της λατρείας των Νυμφών¹⁸⁵ επιτρέπουν την εύλογη υπόθεση της αναβάθμισης της λατρείας με τη διοργάνωση πανηγύρεως ανάλογης προς τα Νυμφαία των Απολλωνιατών,¹⁸⁶ και η οποία θα περιλάμβανε γυμνικούς αγώνες. Τον συλλογισμό αυτόν ενισχύει η αγωνιστική επιγραφή και το στάδιο της πόλης.¹⁸⁷ Είναι αναμενόμενο ότι μια τέτοια εορτή θα λαμπρυνόταν από χορούς, μουσικές και θεατρικές παραστάσεις. Σχετικά με τον χρόνο των παραστάσεων δεν διαθέτουμε πληροφορίες. Ασβεστολιθική μετόπη που προέρχεται από το σκηνικό οικοδόμημα του θεάτρου της Βύλλιδος και διακοσμείται με ανάγλυφου ρόδακα θα μπορούσε να αποτελέσει ένδειξη ότι οι παραστάσεις τελούνταν την Άνοιξη (Εικ. 18).¹⁸⁸ Την υπόθεση ενισχύουν αναθήματα προς τον Διόνυσο, που βρέθηκαν κοντά στο θέατρο.¹⁸⁹ Ας σημειωθεί ότι και στο θέατρο

182. Έχουν διατυπωθεί διαφορετικές υποθέσεις για τα μέλη του κοινού. Ο L. Robert, "Discours inaugural", L' Illyrie méridionale et l' Epire dans l' antiquité, Actes du colloque international de Clermont-Ferrand, 1987, 14, δέχεται ως μέλη τη Βύλλίδα και τη Νίκαια. Η F. Parazoglou, Historia 35(1986), 439, 444 και σημ. 27, θεωρεί ως μέλη τα ελληνικά ιδρύματα Αμαντία, Βύλλίδα, Νίκαια και Ολύμπη.

183. Ceka 1987, 73-75, αρ. 1-3, εικ. 2-4.

184. Ceka 1990, 225, εικ. 14 αρ.6.

185. Η οποία εικάζεται ότι μεταφέρθηκε από την Απολλωνία, βλ. σχετικά Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Λατρεία των Νυμφών στην Ήπειρο, ΗπΧρον. 29(1988/89), 46-47, πίν. 22α-β.

186. Κατ' έξοχήν εορτή των Απολλωνιατών τα Νυμφαία περιλάμβαναν αγώνες πανελληνίας ακτινοβολίας, όπως μνημονεύουν επιγραφικές μαρτυρίες του 2ου αι. π.Χ., βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., 26-30 (με τη σχετική βιβλιογραφία).

187. Ceka 1987, 76-77, αρ. 7, εικ. 7

188. N. Ceka στο A. Eggebrecht (Hrsg), Albanien. Schätze aus dem Land der Skiptetaren, Mainz 1988, εικ. 53.

189. C. Patsch, Das Sandschak Berat in Albanien. Schriften der Balkankommission Antiquarische Abteilung III, Wien 1904, 116, εικ. 94. Hammond 1967, 227.

της Απολλωνίας τμήμα δωρικής ζωφόρου διακοσμείται με ανάγλυφες παραστάσεις προσωπίου, κανθάρου, βουκρανίου και ρόδακα, θέματα που παραπέμπουν αφενός στη θεατρική παράσταση και στη λατρεία του Διονύσου και αφετέρου στις εορτές και στην Άνοιξη.¹⁹⁰ Από το θέατρο της Βύλλιδος προέρχεται ασβεστολιθικός βωμός, έργο του 3ου αι. π.Χ., διακοσμημένος με ανάγλυφη γιρλάντα, στον οποίον κατέφυγε υποκριτής υποδουόμενος τον καταδιωκόμενο δούλο¹⁹¹ που αναζητούσε ασυλία προκειμένου να αποφύγει τη σωματική ποινή (Εικ. 19). Είναι προφανές ότι απεικονίζεται σκηνή μηχανορραφίας που είναι τυπική της Νέας Κωμωδίας, μολονότι το θέμα απαντάται στο κωμικό θέατρο από τα μέσα του τέταρτου αιώνα.¹⁹² Τέλος, η ανεύρεση στην αγορά της πόλης χάλκινων αντικειμένων με την επιγραφή *ΒΥΛΛΙΟΝ[ΩΝ]* τα οποία χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 2ου αι. π.Χ., επιτρέπουν την υπόθεση ότι χρησιμοποιούνταν μάλλον ως εισιτήρια.¹⁹³

ΒΟΥΘΡΩΤΟΣ. Το θέατρο του Βουθρωτού ιδρύθηκε σε περιτειχισμένο χώρο στην κλιτύ της ακρόπολης στην όχθη της ομώνυμης λίμνης. Η πόλη οργανώθηκε οικιστικά ως αποικία των Κερκυραίων και περιήλθε στους Μολοσούς κατά τον 4ο αι. π.Χ. Τα οικοδομικά λείψανα καταγράφουν άνθηση του Βουθρωτού κατά την ελληνιστική περίοδο: τότε ο περίβολος επεκτάθηκε νότια, όπου οργανώθηκε η αγορά με στωικό οικοδόμημα ίσως του 4ου αι. π.Χ., κτίστηκαν ένα μεγάλο κτίσμα με περιστυλη αυλή και ο ναός του Ασκληπιού, ο οποίος ανακαινίσθηκε τον 2ο αι. π.Χ., το θέατρο¹⁹⁴ και στα νοτιοδυτικά του το πρυτανείο. Μέρος της πολυέξοδης κατασκευής καλύφθηκε από τις προσφορές των προσκυνητών στο ιερό του Ασκληπιού, όπως μνημονεύεται σε επιγραφές στην όψη των εδω-

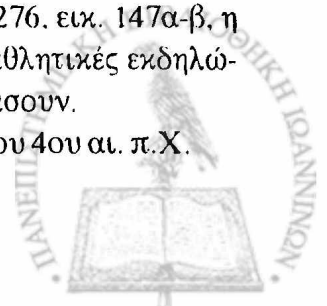
190. N. Ceka, ό.π., 320 αριθ. καταλ. 203.

191. N. Ceka, ό.π. αριθ. καταλ. 211.

192. Πρβλ. ειδώλιο από τον Πειραιά το οποίο απεικονίζει δούλο καθισμένο πάνω σε βωμό (330-310 π.Χ.), Bieber 1961. 40 εικ. 148· ενώ 104. εικ. 406 και 411 ενδεικτικά παραδείγματα με το θέμα όπως το αποτύπωσε η Νέα Κωμωδία.

193. Πρόκειται για χάλκινα δισκάρια διαμέτρου 2.5εκ. και 2.3εκ. με διακόσμηση οκτάκτινου ρόδακα στην πίσω όψη. Φαίνεται πιθανή και η χρησιμοποίησή τους στην εκλογική διαδικασία. υπόθεση που θεμελιώνεται στην ύλη από την οποία κατασκευάστηκαν και στην αναγραφή του φύλου. Σύμφωνα με τον N. Ceka, ό.π. (σημ. 188), 276. εικ. 147α-β, η οπή στο κέντρο υποβάλλει την ιδέα ότι, επειδή οι παραστάσεις και οι αθλητικές εκδηλώσεις διαρκούσαν, ασφάλιζαν τα εισιτήρια με σπάγγο, ώστε να μην τα χάσουν.

194. Ο Hammond 1967. 110, χρονολογεί την κατασκευή στο τέλος του 4ου αι. π.Χ.

λίων.¹⁹⁵ Το θέατρο ανήκε στον ιερό χώρο του Ασκληπιού και είναι εύλογο οι παραστάσεις να ήταν αφιερωμένες σ' αυτόν.¹⁹⁶

Το κοίλο του θεάτρου¹⁹⁷ περιλαμβάνει 22 σειρές εδωλίων, χωρίζεται με τέσσερις κλίμακες σε πέντε κερκίδες και η χωρητικότητα υπολογίζεται περίπου σε 2000 θέσεις (Εικ. 20). Στην κυκλική ορχήστρα διατηρείται η κιονόσχημη θυμέλη. Επέκταση του θεάτρου προς το ανώτερο σημείο του κοίλου έγινε τον 1ο ή πρώιμο 2ο αι. μ.Χ. Τα νεότερα ερείπια της σκηνής χρονολογούνται στην πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο, οπότε το οικοδόμημα χρησιμοποιήθηκε ως ωδείο.

Το κοινό των Πρασαίβων,¹⁹⁸ που συγκροτήθηκε πιθανότατα μετά το 164 π.Χ., διέθετε τον στρατηγό ως επώνυμο άρχοντα ακολουθούμενο από τον προστάτη, τη βουλή και την εκκλησία, η οποία συνερχόταν στον Βουθρωτό, το πολιτικό κέντρο¹⁹⁹ αυτού του κράτους. Στον αναλημματικό τοίχο της δυτικής παρόδου και στα λίθινα εδώλια υπήρχαν απελευθερωτικές πράξεις,²⁰⁰ με μάρτυρα και εγγυητή της απελευθέρωσης τον Ασκληπιό, κα-

195. Hammond 1967. ό.π.

196. Για τη σχέση του Ασκληπιού με το θέατρο βλ. Schwingenstein 1977. 53. Για τη λατρεία του θεού στον Βουθρωτό βλ. Chr. Tzouvara-Souli, "Common Cults in Epirus and Albania", *L' Illyrie méridionale et l' Epire dans l' antiquité*. Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand, 1993. 76.

197. L. Ugolini. *Butrinto, il mito d' Enea gli scavi*, 1937. 130. εικ. 78-81 και 106. Ο ίδιος, *Il teatro di Butrinto*. *Albania Antica*. IV. Bieber 1961. 222. εικ. 750.

198. Βλ. P. Cabanes, *Le Koinon des Prasaiboi: Institutions et société d' après les inscriptions de Bouthrôtos*. (Symposion Satander 1982) 1985. 147-83. F. Drini, «A propos de la chronologie et des limites du koinon autonome des Prasaiboi a la lumière des données des nouvelles inscriptions», *L' Illyrie méridionale et l' Epire dans l' Antiquité*. 1987. 151-58.

199. Όπως τεκμηριώνεται από τον κατάλογο των θεαροδόκων των Δελφών στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., για τον κατάλογο βλ. G. Daux, "Liste delphique de théarodoques". *REG* 62(1949), 27-30. πίν. II.

200. L. Ugolini. *Butrinto, il mito d' Enea gli scavi*. 1937. 136. Η χρονική περίοδος κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε ο αναλημματικός τοίχος του θεάτρου ήταν σύντομη, μάλιστα από τα επιγραφικά τεκμήρια συναγάζεται το συμπέρασμα ότι το κοινό των Πρασαίβων είχε διάρκεια ζωής μισού περίπου αιώνα. Ένας μεγάλος αριθμός απελευθερωτικών ψηφισμάτων παραμένει αδημοσίευτος μέχρι σήμερα. Τα ονόματα που μνημονεύονται στα ψηφίσματα επιχωριάζουν στη βορειοδυτική Ελλάδα και στη Μακεδονία. Για τις επιγραφές του θεάτρου βλ. P. Cabanes, *Les inscriptions du Théâtre de Bouthrôtos*. *Annales Littéraires de l' Université de Besançon*. 163 (1974). 105-209. L. Morricone, *Le iscrizioni del teatro di Butrinto*. *La Parola del Passato* 4 (1986). 161-425. Μας είναι γνωστόν ότι οι αρχαίοι ανέγραφαν ψηφίσματα στην όψη των εδωλίων ή στις λιθοπλίνθους των αναλημματικών των

θώς και τον Δία Σωτήρα. Επομένως, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι το θέατρο εξελίχθηκε σε κέντρο της πολιτικής ζωής του Βουθρωτού.

ΦΟΙΝΙΚΗ. Η Φοινίκη,²⁰¹ πολιτικό κέντρο των Χαόνων, υπήρξε από τις ευπορότερες πόλεις της Ηπείρου. Διέθετε θέατρο στο ΝΑ τμήμα της πόλης, και άλλα δημόσια οικοδομήματα που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Μετά τη ρωμαϊκή καταστροφή του 167 π.Χ. η πόλη αποτέλεσε την έδρα του φιλορωμαϊκού τμήματος του κοινού των Ηπειρωτών.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η διασπορά των θεατρικών οικοδομημάτων ήταν αποτέλεσμα όχι μόνον των τεχνικών και οικονομικών αλλά κυρίως των πολιτικών και πολιτιστικών δεδομένων του βίου των Ηπειρωτών. Τα θέατρα των ηπειρωτικών πόλεων οικοδομήθηκαν στο κέντρο της κοινωνικής ζωής, στην αγορά, και θεράπευαν τις καθημερινές λειτουργίες των πόλεων. Τα αρχαιολογικά δεδομένα και οι επιγραφικές μαρτυρίες αναδεικνύουν την «ενότητα στη μορφή της πόλης και της κατοικίας, στην πολιτική οργάνωση του δημόσιου βίου και στη γλώσσα» των ηπειρωτικών φύλων.²⁰² Έχει ειπωθεί ότι η διάκριση των Ελλήνων από τους βαρβάρους βασιζόταν στην ελληνική παιδεία και η ταύτιση της ελληνικότητας με τον πολιτισμό²⁰³ υπαγόρευε την αναγκαιότητα αυτής της παιδείας στην Ήπειρο μέσω της οποίας εξήλθε από την απομόνωση, κυρίως από τον 4ο αι. π.Χ. Έτσι, τα θέατρα αποτυπώνουν με ενάργεια την αυξανόμενη επίδραση και την αποδοχή του αρχαίου δράματος από ένα ευρύτερο ηπειρωτικό κοινό. Από τα αρχαιολογικά δεδομένα προέκυψε ότι τραγωδίες, ιδιαίτερα του Ευριπίδη, είχαν μεγάλη απήχηση στους Μολοσσούς, γιατί τους παρέπεμπαν στους γενεαλογικούς τους μύθους οι οποίοι ενίσχυαν την αυτοσυνείδησή τους. Οι Μολοσσοί ανέπτυξαν σχέσεις με την Αθήνα, το λίκνο του ελληνικού πο-

παρόδων, συνήθεια αρκετά διαδεδομένη σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο, για σχετικά παράδειγμα βλ. Schwingenstein 1977, 135 και σημ. 2,3,4, 6 (όπου η σχετική βιβλιογραφία).

201. Για τη Φοινίκη γενικά βλ. Hammond 1967, 116 κε. Cabanes 1976, 132, 182. Ο ίδιος, *Recherches Archéologiques en Albanie* 1945-85, RA 1986, 117 κε. Για τις νεότερες έρευνες Iliria 1989.2. 272-73. 1990.2. 265-66.

202. Dakaris 1987. 80.

203. A. Dihle. ό.π. (σημ. 129)

λιτισμού, ήδη από το τέλος του 5ου αι. π.Χ., όταν ο Θαρύπας²⁰⁴ και ακολούθως ο Αλκέτας²⁰⁵ απέκτησαν το δικαίωμα του αθηναίου πολίτη. Ενδεικτικά σημειώνουμε και την απεικόνιση της κεφαλής της φειδιακής Παρθένου στα αρχαιότερα χαλκά νομίσματα των Μολοσσών,²⁰⁶ σύμβολο πανελληνίας εμβέλειας κυρίως κατά τον 4ο αι. π.Χ. Επιπλέον, ο Πύρρος²⁰⁷ θυσίασε στην Αθηνά και στη Διώνη²⁰⁸ στην Ακρόπολη και επισκέφτηκε το ηρώο του Αιακού στην Αγορά, πράξεις που ενείχαν σαφή συμβολισμό επιβεβαιώνοντας την ενεργητική συμμετοχή των Ηπειρωτών στην πολιτιστική δραστηριότητα της Αθήνας.

Η αρχιτεκτονική διαμόρφωση των σκηνικών κτιρίων και τα ειδώλια κωμικών ηθοποιών βεβαιώνουν ότι εκτός από τις τραγωδίες των κλασικών, δημοφιλείς ήταν και οι παραστάσεις κωμωδίας, κυρίως της Νέας Κωμωδίας, η θεματολογία της οποίας έπαψε να είναι ειδικά αθηναϊκή και αναφερόταν σε καθημερινούς ανθρώπους.²⁰⁹ Επίσης, ενδεικτική για τις πολιτιστικές σχέσεις ανάμεσα στις ηπειρωτικές πόλεις και τη νότια Ελλάδα είναι η συμμετοχή *τεχνητῶν περὶ τὸν Διόνυσον* σε πανελληνίας ακτινοβολίας εορταστικές εκδηλώσεις. Αυτοί ταξίδευαν σε πόλεις και ιερά, όπως για παράδειγμα ο τραγωδός Νικόλαος ή ο κωμωδός Νίκων που συμμετείχαν στα Αμφικτυονικά Σωτήρια των Δελφών και σε αγώνες υποκριτών στη Δήλο,²¹⁰ και γίνονταν διάυλος πολιτιστικών ανταλλαγών στις διάφορες πόλεις. Μάλιστα, με δεδομένη τη σχέση των τεχνητῶν με τον Διόνυσο, εικάζεται λατρεία του θεού από τον 3ο αι. π.Χ. στην Κασσώπη

204. Syll.³ 228= M. Tod. Greek historical Inscriptions II 173.

205. Ο οποίος προσχώρησε στη Β' αθηναϊκή συμμαχία. Syll.³ 147, στ. 109-110= M. Tod. ό.π. 123

206. Franke 1961. 88. Gruppe III. πίν. 8. V3-12. πίν. 9. V13.

207. Πλουτ. Πύρρος, 12. 6. P. Lénèque. Pyrrhos, 1957, 547-76.

208. Για τη λατρεία της Διώνης και του Ναΐου Διός στην Αθήνα βλ. H. W. Parke. The Oracles of Zeus. Dodona-Olympia-Ammon. Oxford 1967. 70 και σημ. 40. Πρβλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη ό.π. (σημ. 84), 79.

209. Η Νέα κωμωδία απευθυνόταν στον άνθρωπο οποιασδήποτε εποχής και το ανθρώπινο ανέδειξε ιδιαίτερα ο Μένανδρος, βλ. A. W. Gomme- F. H. Sandbach. Menander, A Commentary, 1973. 26.

210. Για τον Νικόλαο : IG XI (2) 108.18 (το 279 π.Χ.) για τον Νίκωνα Ἡρακλείτου, ματιομίσθη και κωμωδό (259/57 ή 255/53 π.Χ.), Mette 1977. 70. Πρβλ. Στεφανής 1988, αρ. 1846 και 1883 αντίστοιχα.

και στην Απολλωνία, που οφείλεται σε κορινθιακή επίδραση,²¹¹ καθώς και στον Βουθρωτό. Να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι στον Ισθμό της Κορίνθου ήταν η μία από τις ονομαστές συντεχνίες των τεχνιτών.

Η γεωγραφική κατανομή σε όλον τον ελληνικό κόσμο ευρημάτων που σχετίζονται με το θέατρο αλλά και η επίδρασή του²¹² στην αγγειογραφία και στην τέχνη γενικότερα αποκαλύπτουν ότι «το θέατρο φαίνεται να παίζει έναν ρόλο που υπερβαίνει το θέατρο και οι εικόνες του γίνονται μέρος της καθημερινής ζωής».²¹³ Έτσι, λοιπόν, χάλκινα ειδώλια και ελάσματα που απεικονίζουν Σατύρους και Μαινάδες, λυχνάρι με παράσταση Σειληνού καθώς και πήλινη ερμαϊκή στήλη Διονύσου που βρέθηκαν στο Ιερό της Δωδώνης,²¹⁴ αποτυπώνουν την αυξανόμενη απήχηση του δράματος και στο ηπειρωτικό κοινό.²¹⁵ Τα ευρήματα αυτά σχετίζονται με τον διονυσιακό κύκλο και ήταν αναθήματα στον θεό, ίσως μετά από μια παράσταση. Ενεπίγραφο μολύβδινο έλασμα²¹⁶ μας πληροφορεί ότι ανάμεσα σε άλλες θεότητες λατρευόταν και ο Διόνυσος που έφερε στη Δωδώνη την προσωνομία “Υης”.²¹⁷

Όταν τα Νάια αναγνωρίστηκαν στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. ως ισολύμπιοι αγώνες, πιθανότατα πεντετηρικοί, με απονομές στεφάνων, ενισχύθηκε το κύρος της εορτής και το Ιερό της Δωδώνης συγκέντρωνε πολλούς επισκέπτες και θεατές των εορταστικών εκδηλώσεων, με προφανή τα οφέλη για το πανηπειρωτικό ιερό και για τους Ηπειρώτες. Εκτός όμως από τα

211. Βλ. σχετικά σημ. 137. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη. Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου. Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Πελοποννησιακού Συνεδρίου (Καλαμάτα 8-15 Σεπτεμβρίου 1985). 1987-88. 112.

212. Βλ. σχετικά Α. Kossatz-Deissmann. Dramen des Aischylos auf West-griechischen Vasen. Mainz 1978. 1-9.

213. R. Green-E. Handley. ό.π. (σημ. 54), 76.

214. Carapanos, ό.π. (σημ. 48). πίν. IX, XIV.1, XLI.1.4. Walter-Karydi, ό.π. (σημ. 86), εικ. 4-7, 8-9, 29-30, 58.

215. Πρβλ. μάσκες από τη Γιτάνη (σημ. 159).

216. Βρέθηκε στην περιοχή του ναού Λ ο οποίος συνδέεται με την Αφροδίτη, Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 127 αρ.10, εικ. 15.

217. Η προσωνομία οφείλεται στη στενή σχέση του θεού με τις δωδωνίδες Υάδες νύμφες. βλ. Σουίδας λ. “Υης: “ἐπίθετον Διονύσου. ὡς Κλειδήμος, ἐπειδή. φησίν. ἐπιτελοῦμεν τὰς θυσίας αὐτῷ καθ’ ὃν ὁ θεὸς ἕει χρόνον. Ὁ δὲ Φερεκύδης τὴν Σεμέλην ὕην λέγεσθαι καὶ τὰς τοῦ Διονύσου τροφούς Ὑάδας”. Για τη λατρεία των Υάδων Νυμφών στο δωδωναίο Ιερό βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π. (σημ. 185), 51-57. Για τη λατρεία του Διονύσου βλ. H.W. Parke. ό.π. (σημ. 208), 151 κε., 171, 234-35.

Ναΐα και τα Νυμφαία της Απολλωνίας, θα μπορούσε να ειπωθεί, παρά την πενιχρότητα του αρχαιολογικού υλικού, ότι φιλοξενούνταν στο θέατρο ευκαιριακά ή συστηματικά πολιτιστικές δραστηριότητες ενταγμένες στα πλαίσια τοπικών εορτών, που περιλάμβαναν παραστάσεις δραμάτων, μουσικούς και αθλητικούς αγώνες. Έμμεση μαρτυρία για την τέλεση ορισμένων αθλητικών αγώνων στον θεατρικό χώρο προσφέρει η διακόσμηση του επιστυλίου της σκηνής του θεάτρου της Απολλωνίας (3ος αι. π.Χ.), αποικία που ίδρυσαν η Κέρκυρα και η Κόρινθος στο 588 π.Χ. Οι μετόπες, όπως ήδη αναφέραμε,²¹⁸ φέρουν διακόσμηση με ρόδακα, βουκράνιο, κάνθαρο και προσωπείο, θέματα που συνδέονται με το θέατρο και τη λατρεία του Διονύσου. Είναι πολύ χαρακτηριστικό για το θέμα που συζητούμε ότι από το προσωπείο με την πλούσια κόμμωση εκφύονται δύο ανοικτές φτερούγες, μοτίβο που συσχετίζεται με τον Ερμή, προστάτη των αθλητικών αγώνων.

Μολονότι η πολιτική και οικονομική ζωή αποδυναμώθηκαν στην αρχαία Ήπειρο εξαιτίας της ρωμαϊκής κατάκτησης, η θεατρική δραστηριότητα εξακολούθησε να αποτελεί σταθερό στοιχείο του πολιτιστικού βίου των Ηπειρωτών. Μίμοι, μουσικοί, ηθοποιοί, ακροβατιστές συμμετείχαν σε μεγάλες γιορτές, όπως τα Ναΐα, ενώ παράλληλα η ανέγερση Ωδείων στη Νικόπολη και στην Απολλωνία αύξησε τις δυνατότητες για καλλιτεχνικές εκδηλώσεις.

218. Ν. Ceka, ό.π. (σημ. 188), αρ. 203.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Εκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες της *Archäologische Bibliographie* 1993 και του *Archäologische Anzeiger* 104, 1989, χρησιμοποιούνται και οι ακόλουθες:

- ΑΔ Αρχαιολογικό Δελτίο
- Bieber 1961 M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton²
- Blume 1978 H-D. Blume, *Einführung in des antike Theaterwesen*, Darmstadt
- Cabanes 1976 P. Cabanes, *L'Épire de la mort de Pyrrhos a la conquête romaine (272 -167 av. J.C.)*, Paris
- Cabanes 1988 P. Cabanes, *Les concours des Naia de Dodone*, Nikephoros 1, 49-84
- Ceka 1987 N. Ceka, *Inscriptions bylliones*, Iliria 17/2, 49-121
- Ceka 1990 N. Ceka, *„Städtebau in der vorrömischen Periode in Südillyrien*, *Actes des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie*, Berlin 1988 (1990), 215-229, πίν. 32-33
- Ceka 1993 N. Ceka, *La Koiné illyro-épirote dans le domaine de l'architecture*, *L' Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité*, *Actes du II colloque international de Clermont -Ferrand (25-27 Octobre 1990)*, Paris, 123-133
- Δάκαρης 1960 Σ. Δάκαρης, «Το Ιερόν της Δωδώνης», ΑΔ 16, 4-40
- Δάκαρης 1964 Σ. Δάκαρης, *Οι γενεαλογικοί μύθοι των Μολοσσών*, Αθήναι
- Dakaris 1971 S. Dakaris, *Cassopaia and the Elean colonies*. "Ancient Greek Cities", Αθήναι
- Δάκαρης 1972 Σ. Δάκαρης, *Θεσπρωτία*, «Αρχαίες ελληνικές πόλεις», Αθήναι
- Δάκαρης 1984 Σ. Δάκαρης, *Κασσώπη. Νεότερες ανασκαφές 1977-83*, Ιωάννινα
- Dakaris 1987 S. Dakaris, *Organisation politique et urbanistique de la*

- ville dans l'Épire antique. L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité. Actes du colloque international de Clermont -Ferrand (22-25 octobre 1984), Paris, 71-80*
- Franke 1961 P.R. Franke, *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden
- Hammond 1967 N.G.L. Hammond, *Epirus. The Geography, the Ancient Remains, the History and the Topography of Epirus and Adjacent Areas*, Oxford
- ΗπΧρον.
McDonald 1943 Ηπειρωτικά Χρονικά
W.A. McDonald, *The Political Meeting Places of the Greeks*, Baltimore
- Hoepfner-
Schwandner 1994 W. Hoepfner - E.L. Schwandner u.a., *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, München
- Kolb 1981 E. Kolb, *Agora und Theater. Volks- und Festversammlung*, AF 9, Berlin
- Mette 1977 H.-J. Mette, *Urkunden dramatischen Aufführungen in Griechenland (Texte und Kommentare 8)*, Berlin
- Pickard-
Cambridge 1946 Pickard-Cambridge, *The Theatre of Dionysus in Athens*, Oxford
- Pickard-
Cambridge 1968 Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens²*, Oxford
- Schwingenstein 1977 Chr. Schwingenstein, *Die Figurenausstattung des griechischen Theatergebäudes. Münchener Archäologische Studien. Band 8*, München
- Στεφανής 1988 I.E. Στεφανής, *Διονυσιακοί τεχνίται, Ηράκλειο*
- Wycherley 1962 R.E. Wycherley, *How the Greeks Built Cities²*

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

- Εικ. 2**, S. Dakaris, *Organisation politique et urbanistique de la ville dans l'Épire antique, L' Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité, Actes du colloque international de Clermont –Ferrand (22-25 octobre 1984)*, Paris 1987, 71-80, εικ. 1.
- Εικ. 3, 5, 7, 16, 19**, Ήπειρος, 4000 Χρόνια Ελληνικής Ιστορίας και Πολιτισμού, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1997.
- Εικ. 4**, Σ. Δάκαρης, Δωδώνη, 1993, εικ. 15.
- Εικ. 6**, I. Andreou, “Ambracie”, *L' Illyrie méridionale et l'Épire dans l'antiquité. Actes du IIe colloque international de Clermont-Ferrand (25-27 octobre 1990)*, 1993, 94-95, εικ. 9.
- Εικ. 5α**, M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton², εικ. 169α-β.
- Εικ. 8, 9**, W. Hoepfner - E.L. Schwandner u.a., *Haus und Stadt im klassischen Griechenland, Wohnen in der klassischen Polis I*, München 1994, εικ. 96, 100.
- Εικ. 10**, S. Dakaris, *Cassopaia and the Elean colonies. “Ancient Greek Cities”*, Αθήναι 1971, εικ. 53.
- Εικ. 11, 12**, Σ. Δάκαρης, Θεσπρωτία, «Αρχαίες ελληνικές πόλεις», Αθήναι 1972, εικ. 43, 54.
- Εικ. 13, 15**, N. Ceka, *La Koiné illyro-épirote dans le domaine de l'architecture, L' Illyrie méridional et l'Épire dans l'antiquité, Actes du II colloque international de Clermont –Ferrand (25-27 Octobre 1990)*, Paris, 123-133, πίν. IV.
- Εικ. 14**, N. Ceka, *Städtebau in der vorrömischen Periode in Südillyrien, Actes des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie*, Berlin 1988 (1990), 215-229, εικ. 14.
- Εικ. 17, 18**, Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren, Mainz 1988, 211.

SUMMARY

THE THEATRE IN ANCIENT EPIRUS

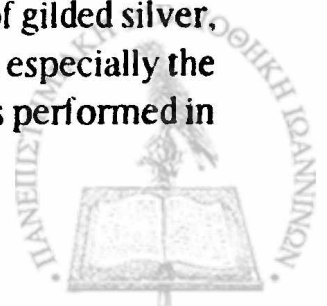
by

Nicolaos Katsikoudis

The cities in Epirus derived from union of villages and most of them had their own local administration within the framework of the state of the Molossi, Thesprotians or within an Epirotic ethnos. The existence of agora discerned the polis-state from the other polis settlement. The theatres are built mostly on hill slopes close to the citadell of the city (Passaron, Bouthrotos), in the agora close to the centre of political and social life (Ambracia- the so called small theatre, Kassope-the Odeum, Elea, Gitani, Nikaia, Byllis, Phoiniki.), to the bouleuterion within the sanctuary of Dodona which is connected with the fortification of the sacred area (temenos). The seats of the theatre were structed of stone except probably the wooden seats of cavea in Passaron or wooden and stone seats of cavea in the small theatre in Ambracia. The cavea had a great seating capacity (Dodona, Kassope) or a seating capacity equivalent to the population of the polis (Kassope-Odeum, Elea, Gitani, Nikaia, Byllis). At Gitani the front of the seats was inscribed with the names of citizens. Inscriptions are common on the retaining walls (analemmata) of theatres and they refer to the liberation of the slaves (at Nikaia and Bouthrotos).

Theatres in the polis-state contributed a lot to the public life of the polis, hosted several other activities such as meeting place for citizen assembly (Ambracia, Kassope, Elea and Gitani, Nikaia and Byllis), venues for musical contests in Dodona during the festivals of Naia. In the roman period, the theatre in Dodona was turned into arena and hosted animal fights. Theatrical performances with amphitheatre contests were mainly performed during local reigion festivals.

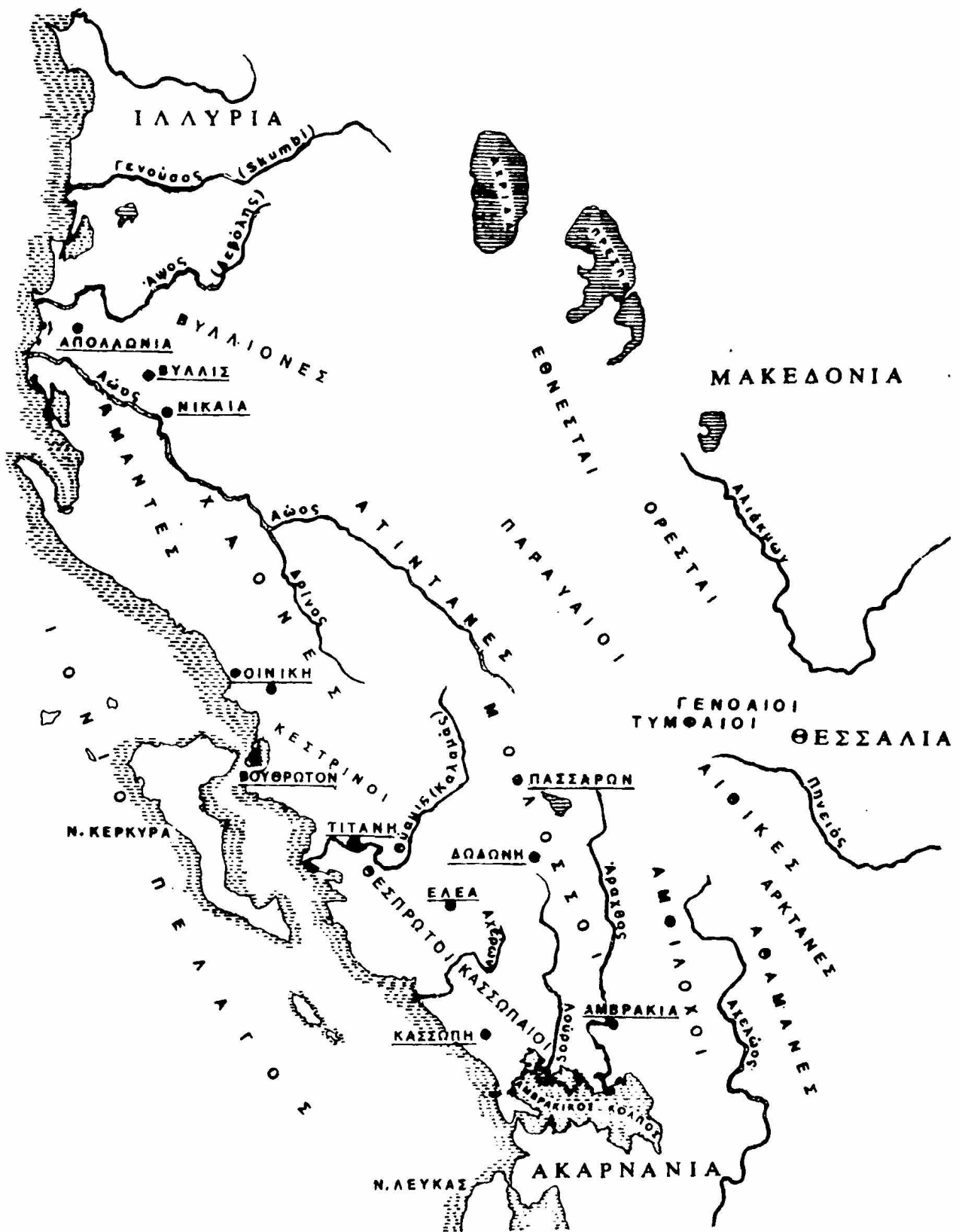
Epirus goes out of the cultural isolation since the molossian king Tharypas initiated a pro-Athenian policy. As a result, there are attic finds associated with attic tragedy such as a fine double-sided seal, of gilded silver, which depicts Clytemnestra's murder by her son. Attic drama, especially the Eurepide's tragedies, such as Andromache and Archelaos, was performed in

Epirus (the first one probably in Passaron and the second one in Dodona). The architectural development of the stage with the proskenium between the orchestra and the stage, a number of finds such as masks (Gitani), bronze statuette which looks like an actor of Attic Old and Middle Comedy (Dodona), clay statuette of a comic actor of New Comedy (Byllis), were signs that comedy was very popular to the Epirotes too.

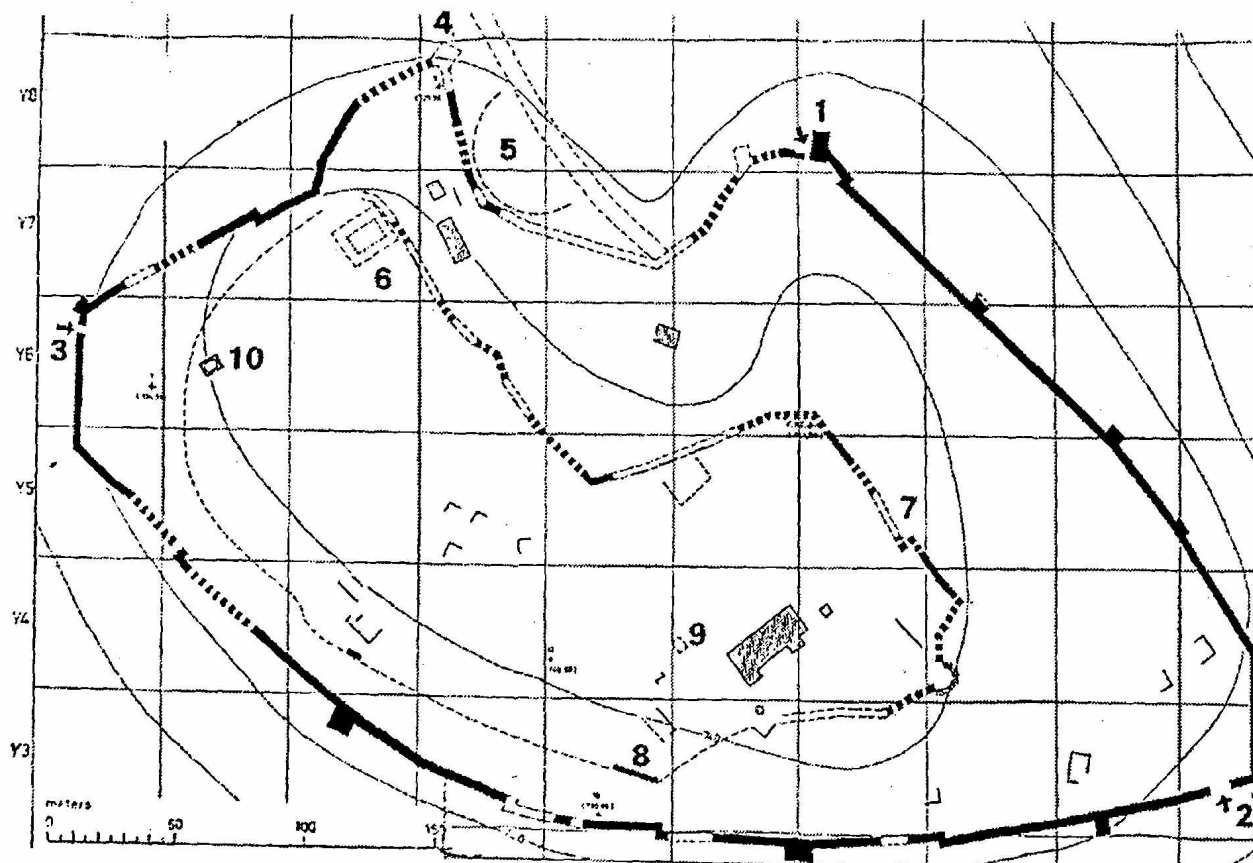
Ancient theatrical structures which have been identified to date, dispersed over the area which extended from the Ambracian gulf up to Aoos river, the Dionysian artists, especially they came from Ambracia, the finds which related with the theatrical performances and the cult of Dionysus, all these suggest that Epirotes put much emphasis to ancient "theatron".

Εικ. 1. Τα θέατρα της αρχαίας Ηπείρου

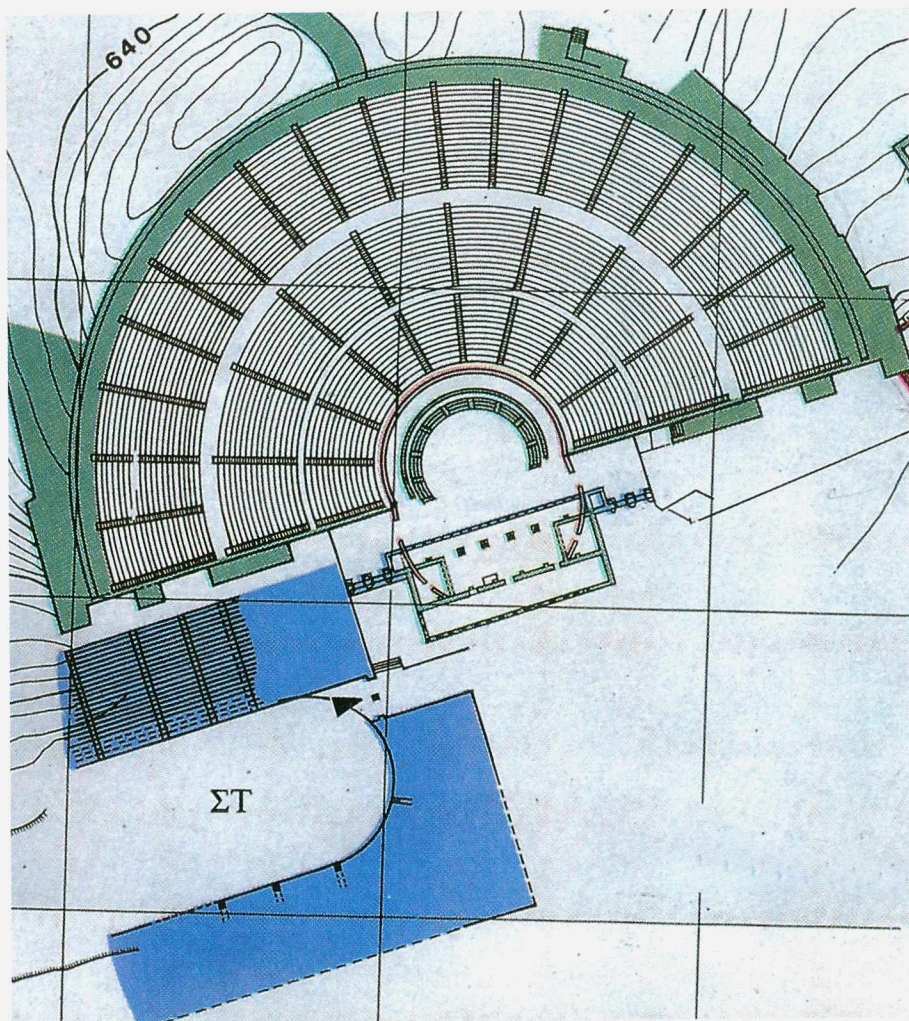

Εικ. 2. Η ακρόπολη της Πασσαρώνος

*Εικ. 3. Αργυρός δακτύλιος με κινητή σφενδόνη-σφραγίδα.
Από την Κερασώνα Πρεβέζης, τέλος 5ου - αρχές 4ου αιώνα π.Χ.
Ιωάννινα, Αρχαιολογικό Μουσείο 4279.*

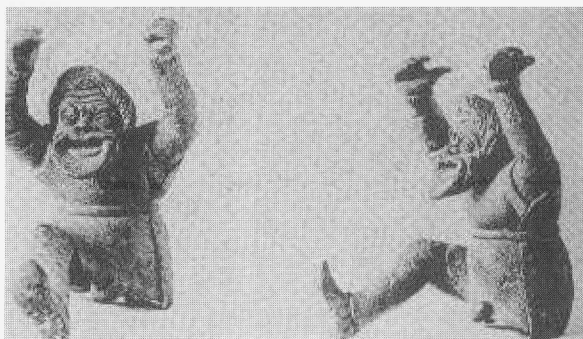
Εικ. 4. Το θέατρο της Δωδώνης σήμερα..

Οικοδομικές φάσεις

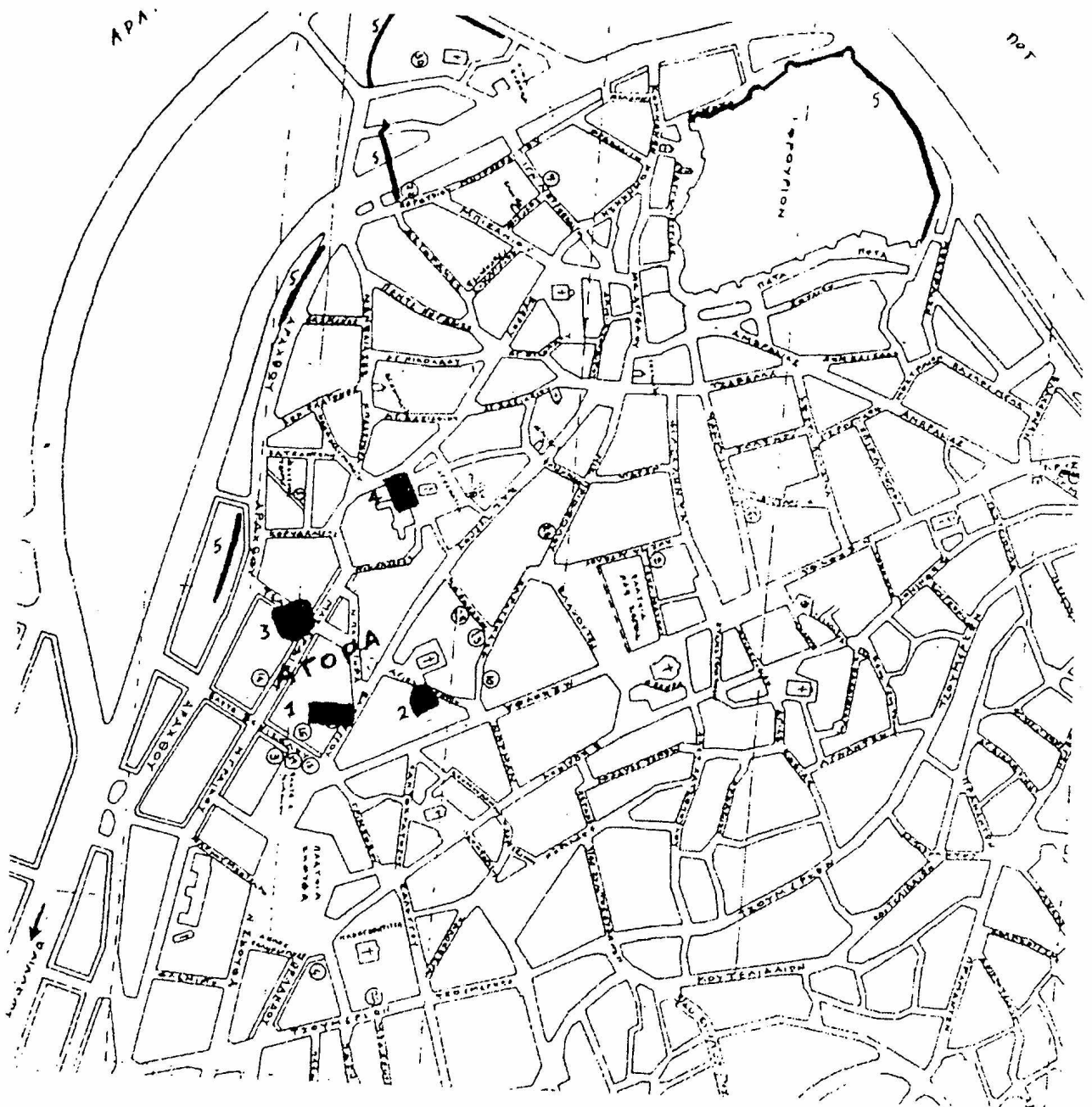
- Αρχές 3ου αι. π.Χ.
- Τέλος 3ου αι. π.Χ.
- Πρώτη ρωμαϊκή φάση

Εικ. 5. Το αρχαίο θέατρο της Δωδώνης

*Εικ. 6. Χάλκινο ειδώλιο υποκριτή από τη Δωδώνη.
Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Συλλογή Καραπάνου*

Εικ. 7. Τοπογραφικό της αγοράς της αρχαίας Αμβρακίας: 1) Ναός Απόλλωνος
2) Μικρό Θέατρο 3) Μεγάλο Θέατρο 4) Πρυτανείο.

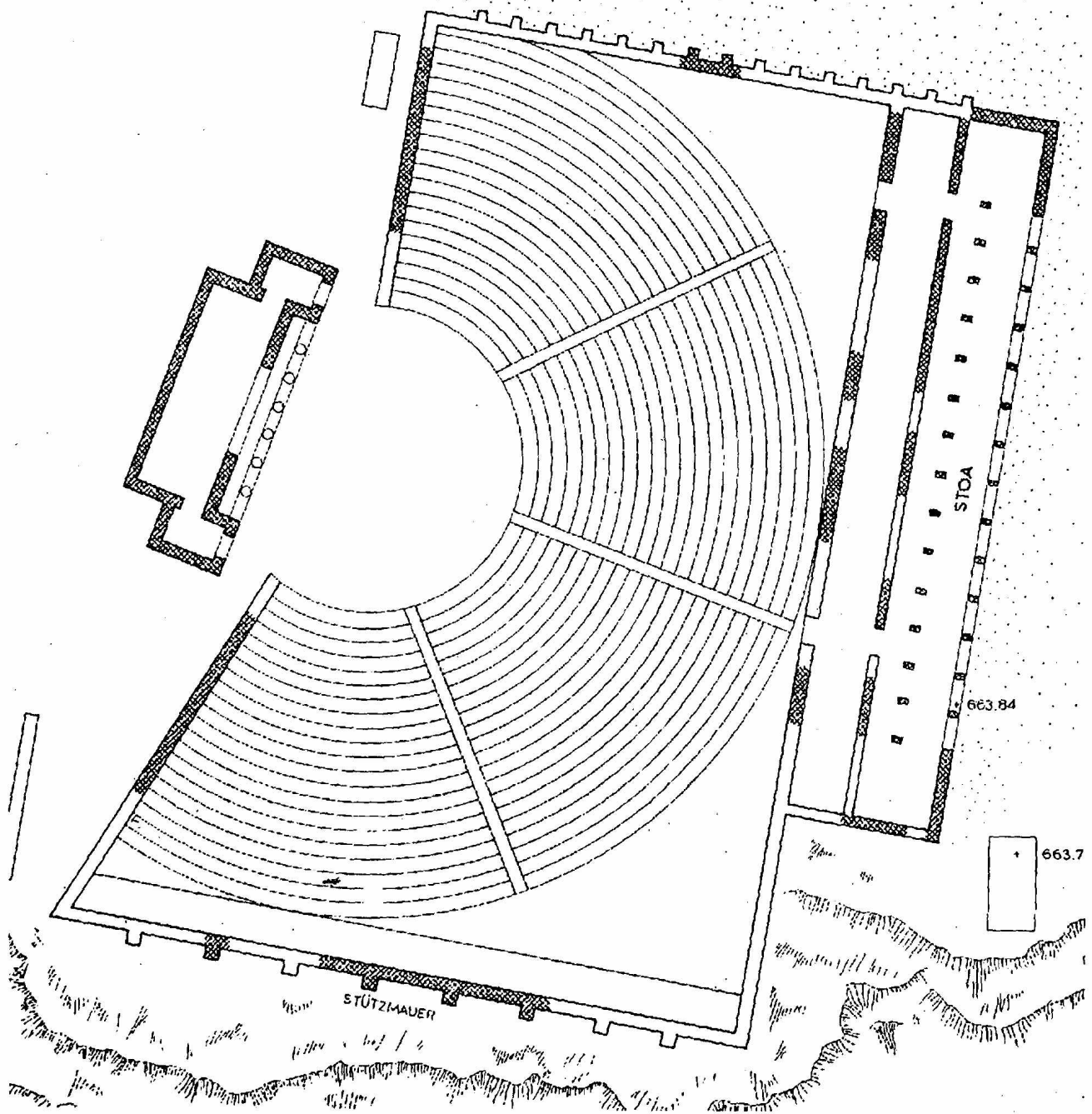

Εικ. 8. Το μικρό θέατρο της Αμβρακίας.

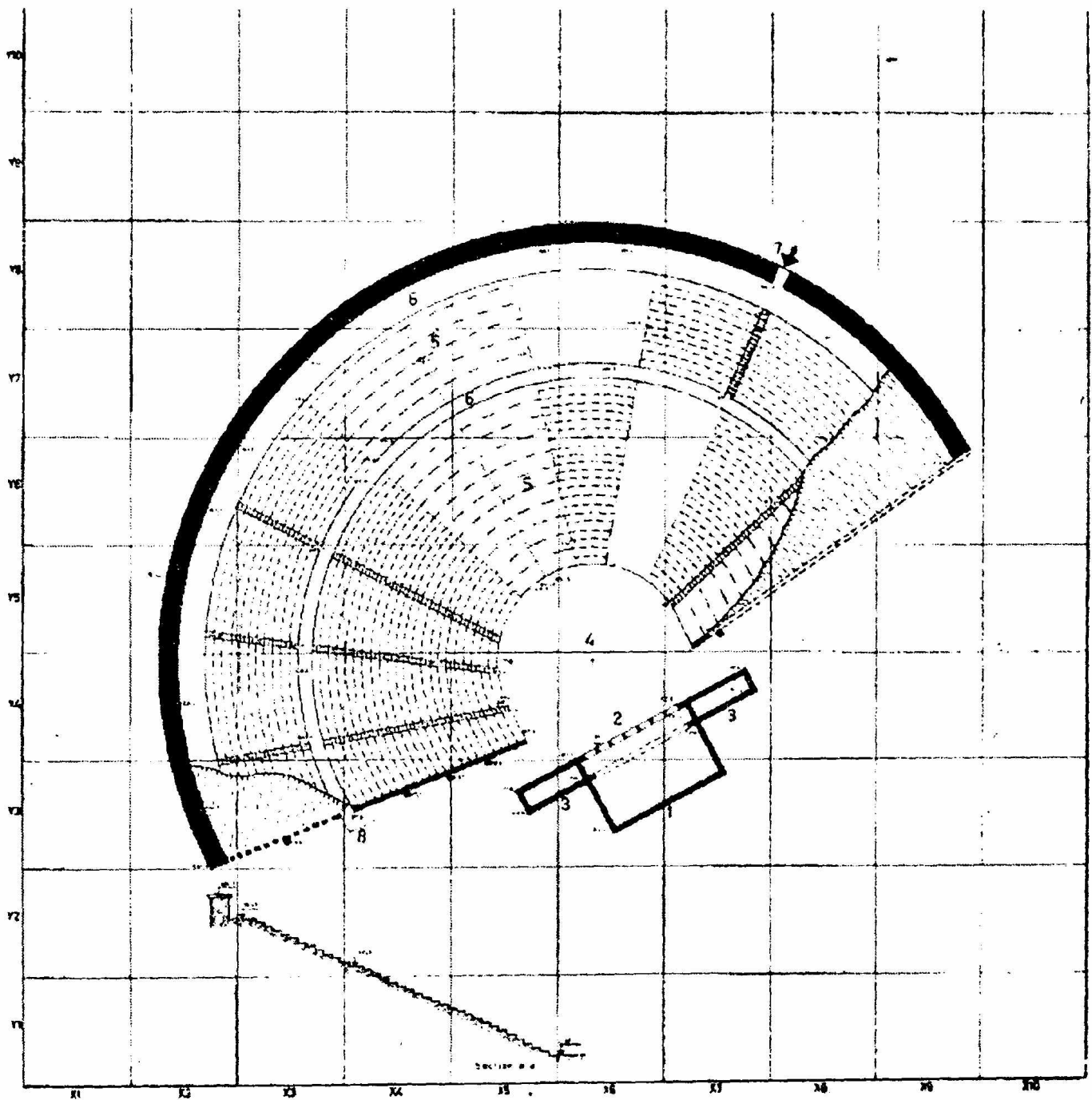

Εικ. 9. Τοπογραφικό της Κασσώπης. Η αγορά, το βουλευτήριο και το θέατρο.

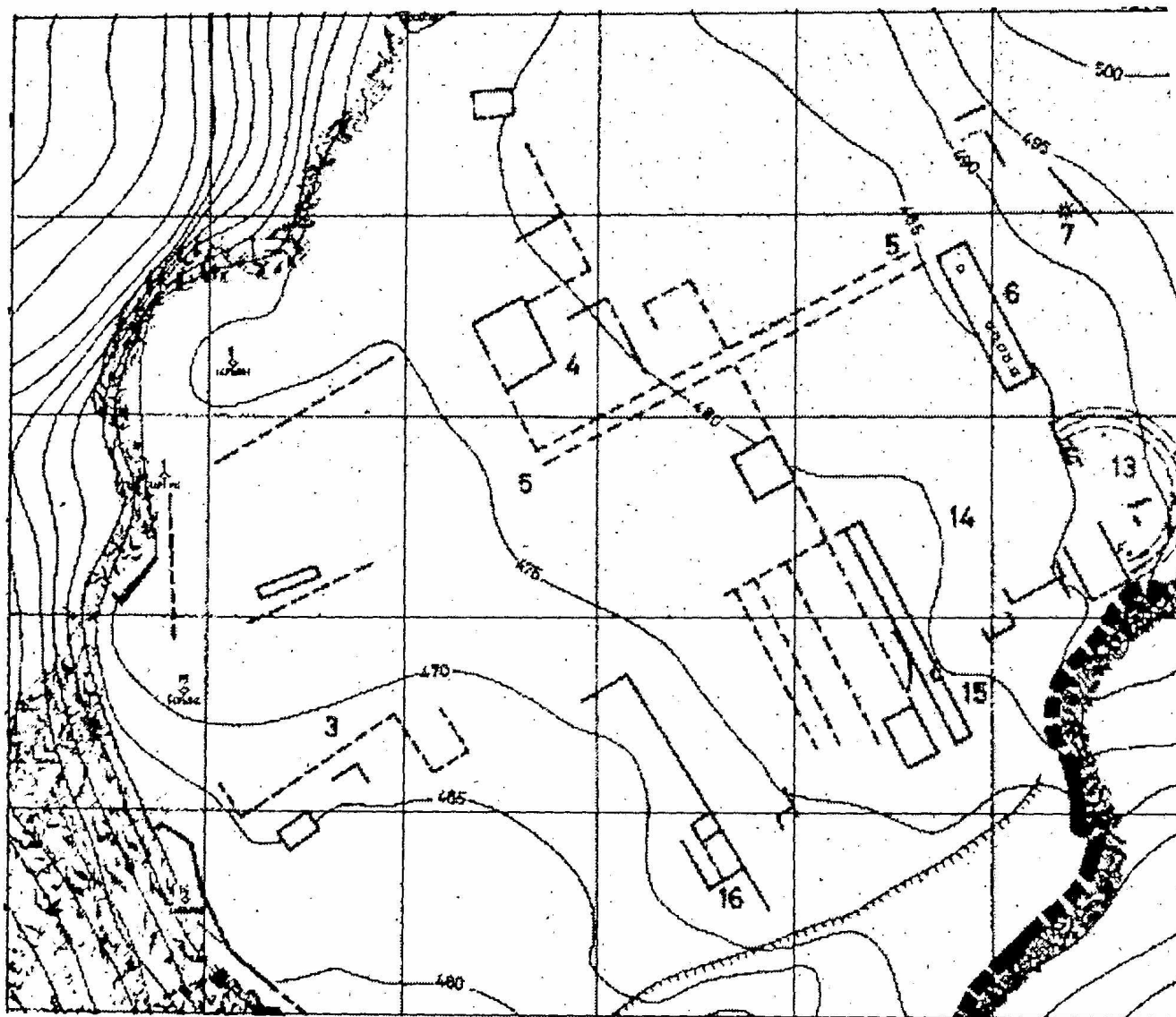

Εικ. 10. Το βουλευτήριο ή Ωδείο της Κασσώπης.

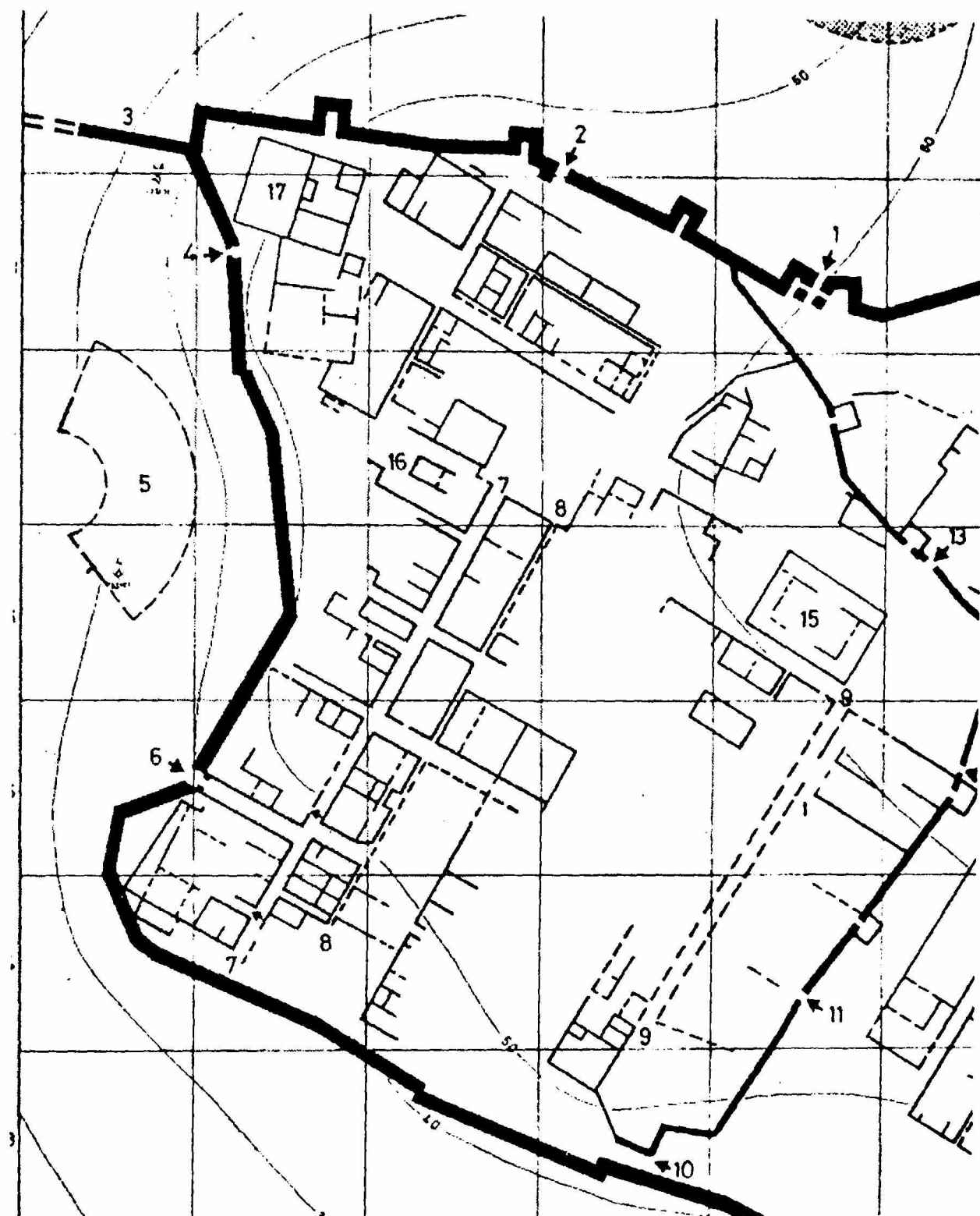

Εικ. 11. Το θέατρο της Κασσώπης.

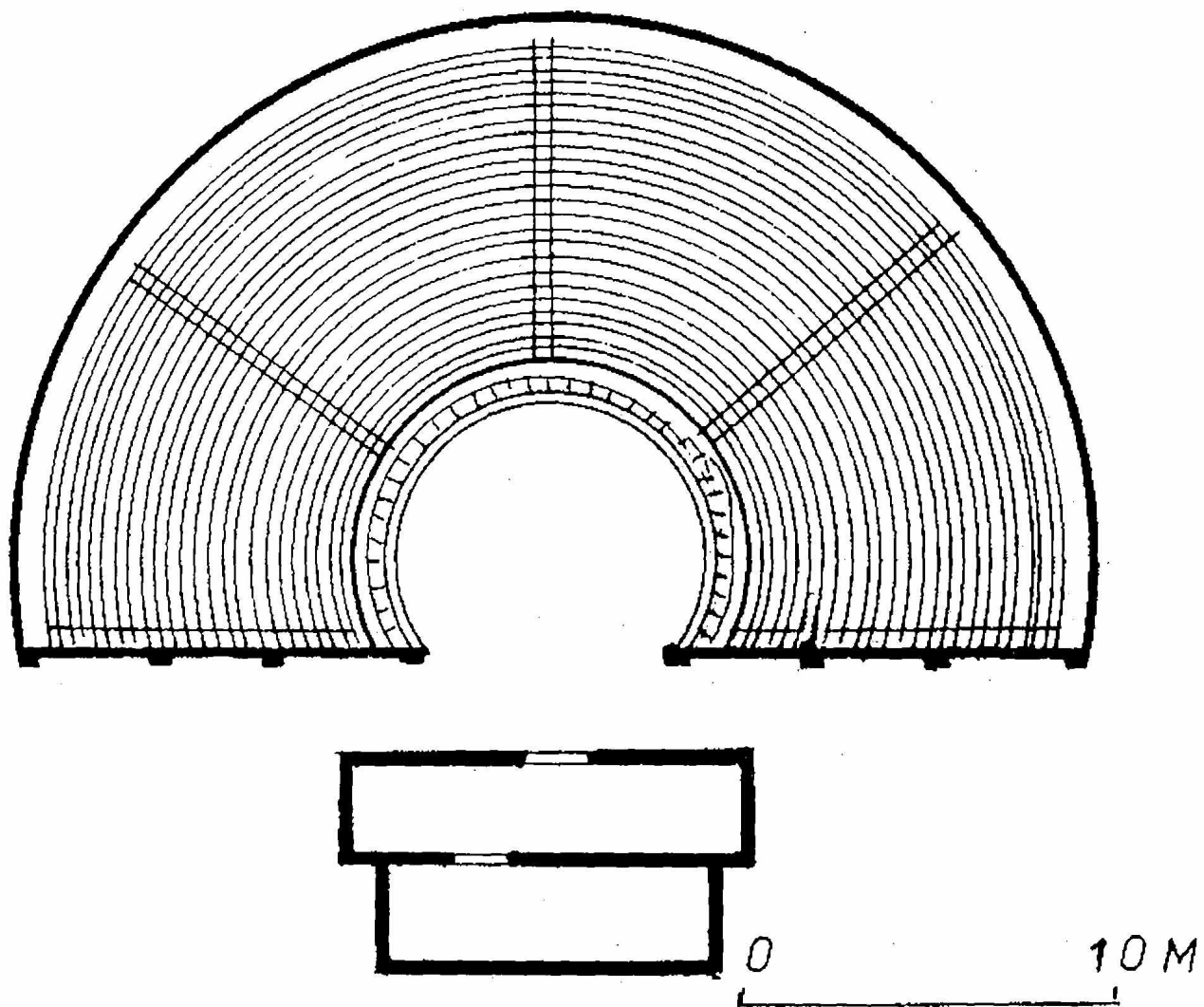
Εικ. 12. Τοπογραφικό της Ελέας (14. η αγορά· 13, το θέατρο)

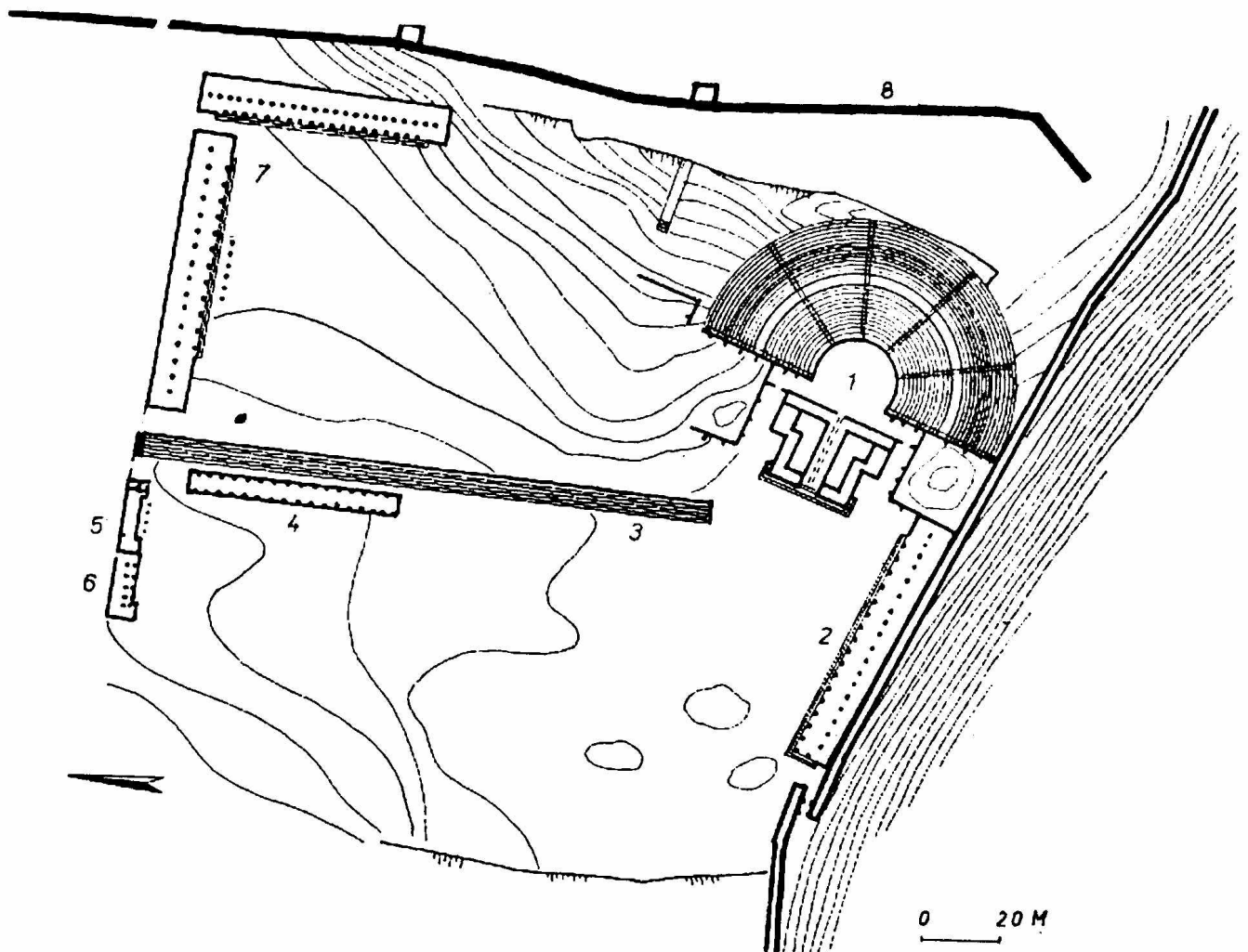
Ειχ. 13. Τοπογραφικό της Γιτάνης (5, το θέατρο)

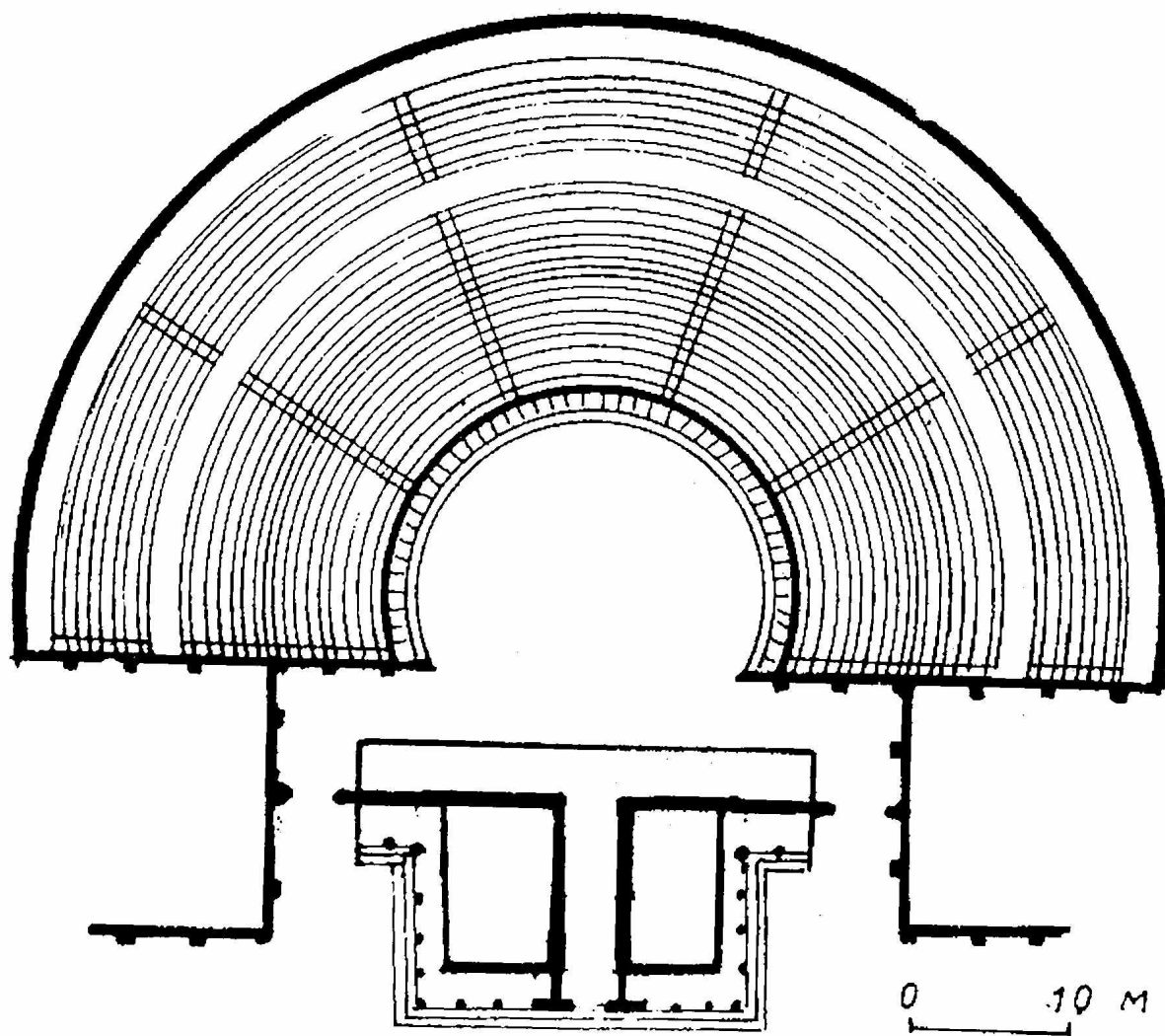

Εικ. 14. Το θέατρο της Νίκαιας

Εικ. 15. Τοπογραφικό της αγοράς της Βύλλιδος, 2ο μισό του 3ου αιώνα π.Χ.
 (1. Το θέατρο – 2. Νότιος Στοά – 3. Στάδιο – 6. Νυμφαίο – 7. Βόρειος Στοά)

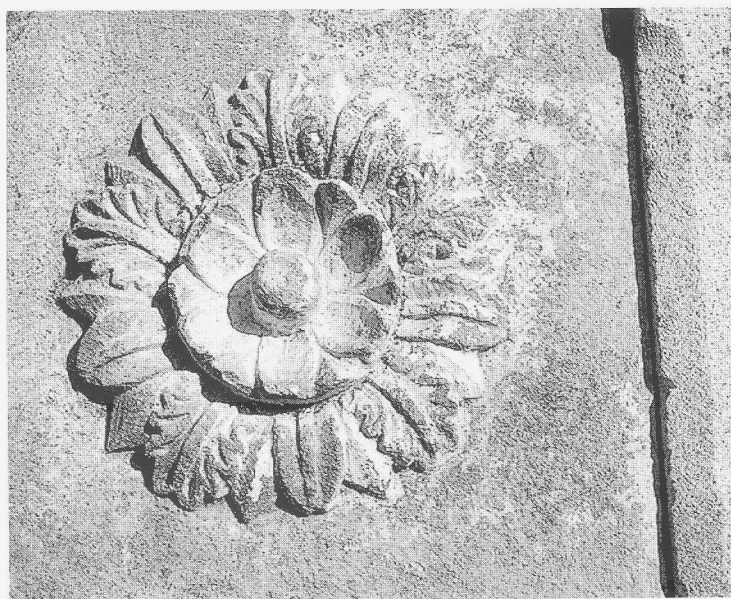

Εικ. 16. Το θέατρο της Βύλλιδος.

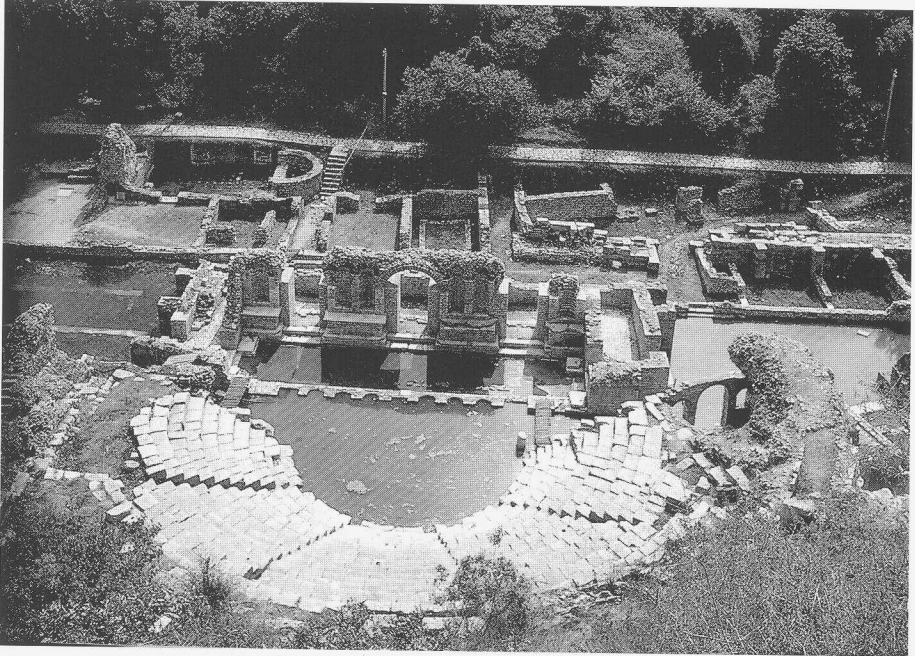
Εικ.17. Το θέατρο της Βύλλιδος σήμερα.

Εικ. 18. Λίθινη μετόπη από τη σκηνή του θεάτρου της Βύλλιδος.

Εικ. 19. Βωμός από το θέατρο της Βύλλιδος, 3ος αι. π.Χ., Τίρανα, ΑΜ 324.

Εικ. 20. Το θέατρο του Βουθρωτού.